

DE SOCIAAL-ECONOMISCHE
INVLOED VAN
NEDERLANDSCH-INDIE OP
NEDERLAND

DOOR

PROF. DR C. GERRETSON
DR J. B. D. DERKSEN
GOTFR. H. CRONE
PROF. DR H. KRAEMER
MR D. CRENA DE IONGH
MR F. M. BARON VAN ASBECK



H. VEENMAN & ZONEN
WAGENINGEN

TER gelegenheid van het vierde Lustrum van de Landbouwhoogeschool te Wageningen op 9 Maart 1938 organiseerden de gezamenlijke Wageningische studenten een driedaagschen leergang over: „De sociaal-economische invloed van Nederlandsch-Indië op Nederland”. Hiertoe werkten in het bijzonder samen het Wageningisch Studentencorps, de Wageningische Vrouwelijke Studenten Vereeniging, de Roomsch-Katholieke Studenten Vereeniging „St Franciscus Xaverius”, de Vereeniging „Studiebelangen” en de afdeeling Wageningen van de Societas Studiosorum Reformatorum.

HISTORISCHE INLEIDING

DOOR

PROF. DR C. GERRETSON

HET is krachtens Uw wensch, dat, mede ter viering van het feest Uwer Hooge School, tot U zal worden gesproken over den invloed, die de overzeesche gebieden hebben uitgeoefend op de metropool van het Rijk. Die wensch is geboren uit een schoone gedachte.

Dat het brein de beweging des lichaams bestiert is ons wèl bewust; doch dat het lichaam de prikkels overbrengt, die het brein aan het werk zetten, is een waarheid, die vooral het brein wel eens vergeet. Holland, de metropool, is het brein van het Rijk; en ook Holland wil wel eens vergeten, dat niet slechts Indië van Holland, maar meer nog Holland van Indië afhankelijk is. En nu heeft elke afhankelijkheid naast lusten ook lasten, maar wat Holland betreft is het saldo van de balans stellig een batig saldo; alles bijeengenomen dankt het moederland aan Indië oneindig veel.

Dat te erkennen, dat aan een jonger geslacht in te prenten is wel de wensch geweest, die de inrichters heeft bezielde; en ik geloof dan ook geheel te handelen in hun geest, wanneer ik dezen leergang open met een plechtige *a c t i o n d e g r a c e* voor al het schoone en goede, dat ons volk, op elk gebied des levens, uit zijn betrekking tot de overzeesche gewesten is toegevoeld.

Maar deze leergang heeft ook een practicale beteekenis. De verhouding tusschen de deelen des Rijks is een verhouding van *d o u t d e s*; een verbintenis tot wederkeurig dienstbetoon. Wat Gij nu noodig keurt is een stelselmatig beraad, op welke wijze dat dienstbetoon, in de toekomst, tot het grootste wederzijdsche voordeel te ontwikkelen ware. Daarbij moest, in verband met Uwe studiën, den nadruk vallen op de onderwerpen, die zijn opgenomen in het verdere program van den leergang.

Maar Ge hebt, en terecht, verstaan dat ook dit practicale beraad enig historisch relief niet ontberen kan, en zoo hebt Gij Uwen eersten spreker de taak opgelegd, U den invloed van Indië op het moederland te schetsen in zijn historisch perspectief.

De historische beschouwingwijze nu, veronderstelt een zeke-

ren afstand van het beschouwde; de tijd heeft, in de wereld der onzienlijk geworden dingen, éézelfde functie, als de ruimte in die van de alsnog zienlijke; eerst die afstand veroorlooft een vue d'ensemble, een overzicht als in vogelvlucht, waarbij het bijkomstige wegzinkt en alleen het waarlijk uitstekende in 't oog valt.

Vragen wij ons nu af, welk uitstekend feit onze betrekking tot de overzeesche gewesten beheerscht, dan treft het, dat het dierste voordeel, dat Nederland van Indië genoten heeft, niet behoort tot de soort die „op geld waardeerbaar” is.

Boven alles danken wij aan de in 1814 weer aangeknoopte betrekking tot Indië een voordeel van ideëelen aard; het onwaardeerbaar voorrecht, als volk aandeel te hebben behouden in de europeesche leiding der tropische wereld; een taak, een verantwoordelijkheid te bezitten, die ver uitgaat boven het enge nationale belang. Te leven ook voor anderen; geen mensch en geen volk kan, zonder dat, tot volle zedelijke ontwikkeling komen.

Het weer opvatten van deze taak, na onzen ondergang als groote mogendheid, heeft ons er voor bewaard, weg te zinken tot den rang eener melkboerderij aan de Noordzee; aan die taak, als aan een sterken staf, heeft zich onze schijnbaar tot uitdooven veroordeelde nationaliteit, in den loop der negentiende eeuw, langzaam weer opgericht. Indië is voor Nederland bovenal geworden een leerschool voor leiderschap op elk gebied; het is meer dan een toeval, dat de staatsman, die ons schip van staat in deze moeilijke en verwarde overgangsjaren tusschen de Scylla van revolutie en de Charybdis van reactie heeft doorgestuurd, tot zijn nationale taak is gevormd in de Hooge School van de Indische Rimboe.

De leiding, die Nederland thans in Indië geeft is een algemeene leiding; de staatkundige souvereiniteit omvat de leiding op elk ander, militair, economisch en paedagogisch gebied. Doch het tijdstip, waarop Nederland het algemeen bestuur over den geheelen Archipel daadwerkelijk heeft aanvaard, ligt nog niet zoo lang achter ons. En de vraag dringt zich op, uit welk bijzonder leiderschap zich Nederlands algemeene leiding heeft ontwikkeld.

Want zeker Nederlands macht in den Archipel is gevestigd door geweld. Doch geen macht ter wereld kan zich op den

duur handhaven, tenzij zij zich rechtvaardige door een zedelijk gezag.

Ook Nederland heeft zijn macht door een zedelijk gezag moeten bevestigen. In Indië is onze titel van aankomst een andere dan onze titel van bezit. Blinkt in Batavia's wapen het zwaard, in een wapen van Insulinde mocht een schooner symbool de latere samenwerking verzinnelijken. Dat symbool is de ploeg. Nederland heeft Indië eerst recht gewonnen door de leiding te aanvaarden van zijn nationaal bedrijf.

Zoo wil ik dan trachten in korte trekken een drieledige gedachte te ontwikkelen:

1e dat ons staatkundig leiderschap berust op een agrarisch leiderschap;

2e dat de weerslag van dit agrarisch leiderschap een beslissende impuls heeft gegeven voor de sociaal-economische reoriëntatie van het moederland in de negentiende eeuw;

3e dat, bij de verdere ontwikkeling van het wederkeerige dienstbetoon der rijksdeelen, de hoofdleiding dient uit te gaan van de Landbouwhoogeschool.

De Nederlanders zijn van oudsher groote kolonisatoren geweest. Die oude kolonisatie was een kolonisatie in den eigenlijken zin des woords: het uittrekken, uit een overbevolkte streek, van een organisch volksdeel naar vreemde landen, om daar, op nieuw-ontgonnen akkers, een nieuw volk te planten. Zoo trokken, sedert het begin der twaalfde eeuw, talrijke Vlaamsche en Hollandsche kolonies uit de overbevolkte, door overstroming geteisterde, Nederlanden naar het Oosten, om van bewesten de Elbe tot beoosten de Saale, de door de Wenden-oorlogen verwoeste, moerassige zee-kusten met hun ontginningen te overdekken.

Maar dit roemrijk, thans zelfs bij onze geschiedschrijvers vergeten, tijdperk van agrarische kolonisatie was reeds lang afgesloten, toen Holland zijn eerste schipvaart naar de Oost begon. Intusschen had zich de economische structuur vooral van de Nederlandsche zeegewesten grondig gewijzigd; reeds lang voor de Indiëvaart begon, was de handel en de handelsvaart er het hoofdbedrijf geworden, in welhaast zóó uitsluitenden zin, dat in toenemende mate het belang van alle andere bedrijf, de landbouw voorop, aan het handelsbelang werd ondergeschikt. De nationale legende, het nationale geloof ont-

stond, dat Neerland van nature een handelsland, en zijn rijkdom van den handel afhankelijk zou zijn. Onder die omstandigheden ontbrak, voor werkelijke emigratie, de aandrang: avonturen en koloniseeren zijn twee.

Niet om het veroveren van land, noch om het stichten van volksplantingen was het den Indiëvaarders dan ook te doen; waren de inheemsche havenvorsten, met wie zij handelsbetrekkingen aanknoopten, slechts in staat geweest om regelmatig de hoeveelheden specerijen te leveren, die zij behoefden, zij zouden zich, althans waar geen monopolie gezocht werd, gaarne met het rustig bezit van hun factorijen hebben vergenoegd. Kooplieden waren en bleven zij; koopvrouw was en bleef ook de Compagnie. Dat wil zeggen: de Indische winsten, in patria uitbetaald, gingen den weg van alle koopmanswinsten.

Die laatste omstandigheid is van buitengemeene beteekenis geweest. Enkele uitzonderingen daargelaten hadden de Hollanders uit onze Gouden Eeuw en later voor ander bedrijf dan het handelsbedrijf zin noch smaak; de mijnbouw lag buiten hun gezichtskring; op landbouw zagen zij uit de hoogte neer en nijverheid werd slechts in zooverre aangemoedigd, als ze direct van den handel afhing en aan dien handel ten goede kwam. Het gevolg was, dat, bij een snel toenemenden geldrijkdom, de warenhandel al spoedig verlaten werd voor den geldhandel; en daar, door den geldovervloed, de rentestandaard geleidelijk daalde tot een zelfs voor dien tijd onwaarschijnlijk laag niveau, begon men al meer en meer beleggingen te zoeken in het buitenland, waar de rente aanzienlijk hooger was. Ook de Indische winsten deelden dit lot; zelfs de dienaren der Compagnie ontzagen zich niet, om het bedrijf van met de Compagnie wedijverende kolonisatieondernemingen, door deelneming te steunen; zoo plag b.v. de Landvoogd Van Imhoff zijn spaarduiten bij voorkeur te beleggen in de aandeelen van de Engelsche Oost-Indische Cie. Zeker, een deel van het kapitaal van sommige droogmakerijen is Indisch geld geweest; en een deel der Hollandsche lustwaranden is uit de Indische winsten bekostigd. En zeker, de Indische retourvloten brachten veel vertier aan op de Amsterdamsche markt; en naar mate de eigen handel verdween, werd de Compagnies-aanvoer meer en meer de kurk waarop de Amsterdamsche stapel dreef.

Maar wat is er van dit alles overgebleven? Wat is er uit al die rijkdommen in een duurzaam geestelijk of stoffelijk bezit der natie omgezet? Weinig of niets. Het was, in nuttelooze weelde, meestal zoo gewonnen, zoo geronnen.

Aan deze eenzijdigheid van het nationaal bedrijf en de nationale belegging, zijn niet slechts de Indische vermogens, maar is onze Republiek, is onze natie te gronde gegaan.

Weliswaar kwam er, tegen het einde van de achttiende eeuw, mede onder den invloed der Physiocraten ten onzent een begin van reactie tegen het nationale bijgeloof in de alleen-zaligmakende kracht van den handel, maar toen was het reeds te laat; de vierde Engelsche oorlog was reeds een geweldige klap geweest de (Nederlandsche beleggingen in Engeland alleen werd op 300 millioen geschat) en twintig jaren omwenteling en inlijving volstonden om een nationaal vermogen te vernietigen, dat in twee honderd jaren was opgebouwd. In dien maalstroom werd ook de rest van de Indische vermogens meegesleurd.

Intusschen had zich in Indië zelf, ongewild en ongeweten, voltrokken wat men, met een geliefd modewoord, een groote structureele verandering zou kunnen noemen. Koopvrouw Compagnie was aan 't boeren geraakt. Dat had een lange voorgeschiedenis gehad, die ik slechts vluchtig kan aanstippen. De ordeloze toestand rond Batavia, had de Hooge Tafel na lang aarzelen, tot ingrijpen genoopt; de wensch, uit de omgeving de dagelijksche victualie voor Kasteel en Stad te kunnen betrekken, had tot dit besluit niet weinig medegewerkt. Het ingrijpen bestond in het regelen en aanmoedigen van de occupatie en ontginning der woeste Ommelanden. De Compagnie handelde zoo, spontaan, krachtens het dominium supremum, het recht van domein over den bodem, dat elken soeverein, in alle tijden en onder alle volken, wordt geacht toe te komen. De gronduitgiften van de Compagnie geschieden volgens Hollandsch recht, eerst in leen, later in allodiaal bezit, aan den eerstkomende of den meestbiedende; en zoo ontstond er in de Ommelanden een klasse van veelal Hollandsche particuliere landeigenaars.

Dit alles had echter slechts geringe beteekenis, voor den advent van den koffieboom. De koffie, aanvankelijk aangeplant in de lagere Ommelanden, bleek daar niet best te aarden en verhuisde al spoedig naar de Bovenlanden. Maar daar was

het land n i e t onbewoond; daar leefde, onder haar regenten, een geordende agrarische bevolking met eigen, van de Compagnie onafhankelijke, rechten op den grond. Van den aard van die rechten wist men niet veel en verlangde men ook niet veel te weten; men handelde, naar gewoonte, over de koffieleveranties met de regenten. Zoo bleef het recht der bevolking op den grond door de Compagnie onaangetast, niet zoozeer krachtens een fijn ontwikkeld rechtsgevoel onzer goede vaders, als wel tengevolge van een bij hen des te meer ontwikkelde practische gemakzucht.

De koffieteelt dan bloeide; zelfs zoo, dat tegen het einde der achttiende eeuw de koffie het voornaamste uitvoerproduct van Batavia geworden was.

Nu kwam de vierde Engelsche oorlog en daarna de revolutie. Het verkeer tusschen moederland en kolonie werd afgesloten; de kolonie moest zichzelf redden. En dat gelukte, dank zij de koffie, wonderwel, want wel was de Hollandsche beurtvaart tusschen Batavia en Amsterdam gestremd, maar de oceaan was opengebleven voor de neutrale vlaggen.

Het gevolg van die situatie ligt voor de hand. Waren 't, voor tweehonderd jaar, Hollandsche koopvaarders geweest, die Bantam aanliepen om er peper van den lokalen radja te kopen, nu fungeerde de Hooge Tafel op 't Kasteel als de Bataviasche radja, die zijn koffie verkocht aan den meestbiedenden der Deensche of Amerikaansche koopvaarders ter reede. Ja zoo sterk was de vraag en zoo hoog de prijzen, dat niet slechts de Bovenlanden, maar ook de Ommelanden aan 't koffieplanten sloegen en zoo kwam het, dat onderwijl de Compagnie, te Amsterdam, als handelmaatschappij tegelijk met de Republiek als handelsmogendheid onderging, zij te Batavia haar dagen eindigde als een welgestelde koffieboerin.

Zoo trad Batavia, aangelegd als een van 't moederland volkomen afhankelijk handels-rendez-vous de nieuwe eeuw in als de hoofdstad van een zichzelf à peu près bedruipende landbouwkolonie.

Dat Nederland, in die nieuwe eeuw, nogmaals de kans heeft gekregen een koloniaal rijk op te bouwen, dankt het waarlijk niet aan zijn innerlijke kracht en zijn uiterlijk aanzien ten tijde van het Herstel zijner onafhankelijkheid.

De teruggave van een deel der Bataafsche bezittingen in

1814 is, volkomen en geheel, te danken aan het gezag van den naam, die toen, voor de wereld, het verleden en de toekomst van ons volk uitdrukte, de naam van Oranje, en aan de autoriteit van den grooten, zoo vaak miskenden vorst, die toen het roer van den herboren staat heeft aangevat: Koning Willem I. En het is merkwaardig, dat reeds in de geschiedenis van die teruggave zoo duidelijk het vaak vergeten verband tusschen onze europeesche en onze wereldstelling uitkomt: wij hebben Java en omgeving (want alleen om Java ging het) teruggekregen, o m d a t de Souvereine Vorst bereid bleek de verantwoordelijkheid te aanvaarden voor de onafhankelijkheid van het geheele Nederlandsche Deltagebied. En waarom juist Java? Omdat het zoo rijk was? Neen, omdat het de reputatie had, zijn kosten nog niet geheel te dekken. Zoo was het, inderdaad. Nu kon Nederland, zelf arm en schuldbeladen, er aanvankelijk niet veel aan besteden; het was dus zaak het zoo te sturen, dat Java zoo spoedig mogelijk niet alleen zonder eenige subsidie toekon, maar 't moederland wat kon bijspringen. Doch Java had slechts één rijkdom, één vermogen: zijn bodem. De kernvraag van de koloniale politiek was dus, van 1814 af, het agrarische vraagstuk: door welk regime krijg ik de grootste opbrengst aan voor uitvoer geschikte landbouwproducten? Op dat: „voor uitvoer geschikt” moest de volle nadruk vallen; de Javaan was ijverig genoeg in zijn oudherkomstige rijstteelt: doch alleen uitvoer kon geld in het land en in de hand van het Gouvernement en den tani brengen. Het vraagstuk was er dus een van agrarische leiding; de tani moest, op een of andere wijze, aan het verbouwen van Europeesche marktproducten worden gebracht.

De keuze stond nu tusschen twee stelsels, die beide eventueel konden worden gevestigd in op Java b e s t a a n d e bodemregimes. Die regimes heb ik U reeds beschreven: 1e het stelsel der Bovenlanden, waar de Compagnie het d o m i n i u m u t i l e, het inlandsche bezit en gebruiks-recht van den bodem onaangetast liet, en slechts, krachtens zijn d o m i n i u m s u p r e m u m, zijn opperheerschappij, een deel van de opbrengst, in den vorm van een exportabel product voor zich opeischte; 2e het stelsel der Ommelanden, waar zich het particulier landbezit had ontwikkeld en waar dus reeds particuliere plantages, werkend met westersch kapitaal en westersche leiding, bestonden.

Toen, bij het vaststellen van het Regeerings-reglement, de vraag: welk dezer beide stelsels verkieselijk was, voor het eerst te berde kwam, openbaarde zich aanstonds een fel meeningsverschil, en dat verschil was — en ik leg daarop den nadruk — in wezen niet een geschil over de koloniale, maar over de patriasche economische politiek.

In patria botsten, kort na het Herstel, in de machtige persoonlijkheden van Hogendorp en Koning Willem I de oude en de nieuwe tijd; het economisch stelsel waaronder de Republiek had gebloeid en het nieuwe, waaronder het Koninkrijk tot bloei zou geraken. De kern der tegenstelling tusschen die stelsels is in twee woorden aan te duiden: Hogendorp zocht het herstel van de welvaart in het herstel van den h a n d e l van de Amsterdamsche stapelmarkt en den a a n v o e r van koloniale producten naar die markt; de Koning zocht het bovendien in de i n d u s t r i e, in den u i t v o e r van nationale producten naar de Kolonie als retourvracht.

Nu had Amsterdam in het laatste kwart der achttiende eeuw dien aanvoer van koloniale producten op een eigenaardige manier verzekerd: zijn rijke geldmarkt leende belangrijke kapitalen aan West-Indische planters, tegen onderpand hunner plantages, en onder beding eenerzijds hun behoeften (slaven, jenever, etc.) te mogen leveren en anderzijds hun producten (suiker, cacao) te zullen ontvangen. Uit dien uit- en invoer bestond, afgezien van de Compagniesretouren, de koloniale handelsbeweging voor 1795. Hogendorp wilde nu dit West-Indische stelsel naar Oost-Indië overplanten. Daartoe waren, natuurlijk, particuliere plantages noodig. Hogendorp's stelsel kwam nu neer op de uitgifte van nieuwe terreinen aan westerse ondernemers, op den voet der bestaande ommelandsche particuliere landerijen. Tegen dit, zgn. liberale, stelsel rees echter in Indië een sterk verzet, bij het, land en volk kennende, Europeesche bestuur, dat het opnam voor een verbeterd Compagniesstelsel. De strijd tusschen deze beide standpunten zou de gansche negentiende eeuw beheerschen.

Nu stelt zich natuurlijk de prealabele vraag: waarom strijd? Konden de beide stelsels niet rustig naast elkaar bestaan? Er was toch, op Java, naast het door de inheemschen ontgonnen areaal, een overvloed van woeste gronden, die aan westerse ondernemingen konden worden uitgegeven? Dat schijnt zoo. Maar aan woeste gronden zonder arbeiders heeft men niet

veel. En vrije arbeiders waren destijds op Java practisch niet te krijgen. De tegenstelling kwam dus feitelijk neer op òf handhaving van het bestaande inheemsche agrarische stelsel: het dominium utile aan den tani, het dominium supremum aan den staat, òf wegschenking van halve provinciën aan westerse ondernemers met inbegrip van de daarop liggende dessa's en met afstand door het Land, aan die ondernemers, van 's Lands heerlijke rechten op een deel van den arbeid en den oogst van de opgezetenen: het Spaansche encomienda-stelsel!

In den strijd tusschen die stelsels is de beslissing genomen door Indië's eersten Landvoogd na het Herstel, Van der Capellen, en het is zijn onvergankelijke eer, uit liefde voor den inlander, als geroepen beschermer van diens recht, met verwerping van het zgn. liberale stelsel, geopteerd te hebben voor het bestaande, inheemsche stelsel.

Dat inheemsche stelsel is de stevige grondslag geweest, waarop Koning Willem I z i j n geniale stelsel heeft opgetrokken. Eerst z i j n stelsel, mijne Heeren, heeft een vaste economische betrekking geschapen tusschen moederland en kolonie, of liever gezegd: eerst Koning Willem I heeft een economisch Rijksstelsel, nog beter een Rijkseconomie geschapen, waardoor de welvaart der beide rijksdeelen met elkaar zoo innig werd verknocht, dat beider welvaartspeil zich kwam te verhouden als het peil van twee communiceerende vaten. Eerst van den datum van invoering van zijn stelsel af — stellen we 1825 — wordt het mogelijk te spreken van een sociaal-economischen invloed van Indië op Nederland.

De grondgedachte van 's Konings stelsel was, zooals alle groote en geniale gedachten, uiterst simpel. Het was slechts een stelselmatige verwerkelijking van het do ut des, dat de economische verhouding der Rijksdeelen moet beheerschen, wil de Rijkseenheid iets meer zijn dan een politieke paradevlag.

Nu had de Koning, tijdens zijn omzwervingen in ballingschap, een waarheid leeren inzien, waar de Amsterdamsche koopman van den ouden stempel, die Van Hogendorp wou zijn, maar niet aan gelooven kon. Deze waarheid, namelijk, dat de groote welvaart die Engeland uit zijn koloniën trok, voortkwam uit een combinatie van invoer van landbouwproducten u i t e n

van uitvoer van industrieproducten naar de koloniën. Die wisselstroom van goederen zou het gevolg kunnen zijn van particulieren ondernemingsgeest. Zoo was het in Engeland. Op de opleving van dien geest rekende Van Hogendorp. En ook de Koning was aanvankelijk in die richting meegegaan. Doch al spoedig bleek het, dat op dien geest niet te rekenen viel. Zeker in Holland niet. De ondernemingsgeest sliep, en als hij, in zijn slaap, nog eens droomde, dan was het de droom van het verleden, van herstel van het oude handelsstelsel. Toen begreep de Koning dat hij zelf handelen, zelf het koloniaal en het moederlandsche bedrijf opwekken en met elkaar in organisch verband brengen moest. Niet de particulier koloniale planter met den particulier moederlandschen koopman, maar de kolonie als geheel met het moederland als geheel moesten in ruilbetrekking treden.

Dat stelsel had dus twee flanken; het bestond uit een koloniaal landbouwstelsel en een moederlandsch nijverheidstelsel, wier producten dienden te worden uitgewisseld door een rijksvervoerstelsel.

De tijd ontbreekt mij U, zelfs in grove omtrekken, te schetsen, hoe dat stelsel werd ingevoerd; hoe het aan 't verbruide en verarmde Rijk in luttele jaren den weg tot werk en welvaart wees; hoe het, vervolgens, door de Muiterij en Scheuring van het Zuiden in zijn grondslagen geschokt en, ten slotte, door liberale waanwijsheid tot onmetelijke en onherstelbare schade van het Rijk en elk zijner deelen, is verwoest en geslecht. Het zou de beschrijving zijn van het drama onzer nationale economie in de negentiende eeuw.

Ik moet mij bepalen tot de beide brokstukken die lang zijn staande gebleven, en op wier onverwoestbare grondvesten de geheele moderne economische verhouding van Indië en Holland is opgebouwd.

In de eerste plaats dan: het cultuurstelsel. Wij moeten, bij de waardeering van dit stelsel, ons principieel losmaken van het spot- en lasterbeeld, dat de liberale dogmatiek ons goedig volk zóó vast heeft ingestampt, dat elke hoogerburgerscholier en elke hogeschoolprofessor, dien ge, in zijn diepsten slaap: „Indisch cultuurstelsel” toefluistert, automatisch, met een hanglip, „Nêerlands schande” terugsniakt. Het cultuurstelsel (en het is tijd om het luid-op te zeggen) is

de grootste weldaad geweest, die Nederland aan Indië heeft geschonken; een zegen waarvoor het ons, wanneer het eens zijn eigen geschiedenis zal begrijpen, tot in lengte van dagen zal dank weten. Dat stelsel heeft twee zijden, van welke het beoordeeld kan worden. Zijn grondslag en zijn toepassing. Over elk dezer twee zijden een kort woord.

In de eerste plaats de schaduwzijde: zijn toepassing. Het cultuurstelsel is, gezien uit het oogpunt van de verhouding tusschen het Nederlandsche bestuur en zijn Indische onderdanen, in de eerste plaats een belastingstelsel: men hief, in een vrijwel geldlooze natuurhuishouding, belasting, in stede van in geld, in natura: arbeid en producten. Als zoodanig is het stelsel onberispelijk. De vraag is alleen: is de belasting te zwaar geweest, en mocht het batig saldo van dit stelsel geheel ten bate van het moederland worden aangewend? Bij de oordeelvelling moet men twee tijdperken onderscheiden: het tijdperk 1830-1840, Koning Willem's beheer; en het tijdperk 1840-1870, het tijdperk van het beheer der bourgeoisie. Het staat vast, dat er tusschen 1830-1840 ter verkrijging van groote uitkomsten is overdreven. Maar dit tienjarig tijdperk was een oorlogstijdperk; het is geenszins onredelijk, dat alle rijksdeelen toen naar vermogen moesten bijdragen tot de rijksverdediging. Reden voor critiek komt er eerst in het liberale tijdperk 1840-1870. Ook dan moet de romantiek van de eereschuld worden afgewezen: de kolonie was in rechte en in feite een à titre onereux verworven bezitting. En trouwens: de som van al de batige saldo's uit dat geheele tijdperk vormt, omgerekend per hoofd der Javaansche bevolking, slechts een uiterst bescheiden management-fee ter vergoeding van de door Nederland op Java geschapen rust en orde, die hun relatieve weldadigheid implicite hebben bewezen door de ongeëvenaarde aanwas der bevolking. De vraag is alleen, of bij een zaakkundig beheer in dit vredes-tijdperk niet een grooter deel van het batig saldo in de kolonie had behooren te worden gereïnvesteed? Deze vraag behoort bevestigend te worden beantwoord; maar de schuld van dit verzuim treft niet het stelsel, noch zijn stichter, maar wel zijn liberale critici: de geheele zoo geprezen liberale financiële politiek berust op het restlooze gebruik van het koloniale batig slot. Nochtans hebben die millioenen op het Moederland geen weldadigen invloed gehad: ze hebben alleen de bourgeoisie uitstel gegeven van de invoering van de gehate en ge-

vreesde inkomstenbelasting, en haar daardoor in staat gesteld, haar luie renteniersbestaan eenige decenniën langer voort te slepen. Maar een zuiver renteniers-geslacht is rijp voor den ondergang; en dit geldt ook voor een renteniers-klasse en een renteniers-volk. Het batig slot, de, overigens volmaakt rechtmatige, rente van het koloniaal bedrijf, in zoover misbruikt tot schulddelging of rentebetaling, heeft in de balans van de Nederlandsche volkskracht geen voordeelig, maar een nadeelig saldo opgeleverd.

Maar dit alles verdonkert de lichtzijde, den grondslag van het cultuurstelsel. in geen deele. Die grondslag is geweest de handhaving van het bestaande inheemsche agrarische stelsel. De weldadige beteekenis van dit, in 1866 door de conservatieven zegevierend tegen Fransen van de Putte gehandhaafd besluit, is welbekend. Doch hoe weldadig dit besluit is geweest, kan slechts hij verstaan, die geen vreemdeling is op het gebied der vergelijkende koloniale historie: men vergelijke b.v. eens om het meest recente voorbeeld te noemen, den toestand van den Javaan met dien, waartoe de eertijds zoo trotsche en vrije Berbers onder het Fransch-koloniale agrarische stelsel in korte jaren vervallen zijn.

Nooit te duur kan betaald zijn het onschatbare voordeel van het cultuurstelsel: dat Java, dat geheel Indië is gebleven een communitas van vrije, eigengeërfde boeren.

Het spreekt van zelf, dat een intensiever teelt van Europeesche marktproducten op den duur Europeesche leiding niet ontberen kon. De eerste sporen van die leiding zijn reeds waarneembaar in de nadagen der Compagnie. De particuliere landeigenaars zenden opzichters naar hun verafgelegen benedlandsche landgoederen; maar ook de Gecommitteerde voor de Inlandsche Zaken zendt Europeesche dwarskijkers in de bovenlandsche regentschappen; het doel is contrôle van de koffiecultuur. Oorspronkelijk waren die heeren niet veel zaaks; geweest soldaten en matrozen, over wier gester de historie haar genadigen sluier heeft geworpen. Maar na 1795 begint een ander slag van lieden naar het nu Bataafsche geworden Indië te komen; het zijn de jongere onbemiddelde zonen van de nu tot macht gekomen burgerij: typische Keezen, zoowel in het kwade als in het goede, maar toch overwegend in het goede: dragers als ze zijn van de groote humanistische idealen der

patriotten. Een typisch voorbeeld noem ik U, en des te liever, omdat een uwer eigen hoogleeraren zijn directe afstammeling is: Andries de Wilde. Hij is een der eerste beschaafde Hollanders, die, in Compagniesdienst bij de koffiecultuur, in de Bovenlanden thuis raakt. Hij zoekt daar, zeker, zijn eigen voordeel, maar hij voelt zich toch tevens de patriarchale beschermer van den Inlander en diens menschenrechten; hij v o e l t voor het volk, en zoo neemt hij en passant eventjes de gelegenheid waar, om de halve door de pokken geteisterde Preanger in te enten.

Die groep jonge Hollanders kon zich in twee richtingen ontwikkelen: er konden òf (zooals De Wilde, de eigenaar van Soekaboemi, bedoelde), particuliere plantage-eigenaars, òf moderne bestuursambtenaren uit groeien. Van der Capellen's reeds besproken beslissing heeft ze laatstgenoemden kant uitgedreven: historisch gesproken zijn de k o f f i e s e r g e a n t en de c o n t r o l e u r vader en zoon.

En nu begint er in dien controleur een eigenaardige, zielkundig trouwens volkomen verklaarbare, ontwikkeling. De controleur is, origineel, eigenlijk de duvelstoejager der cultuurdienstplichtige bevolking; door den omgang met de bevolking ontwikkelt hij tot haar helper, berader, beschermer. E e r s t tegen het g o u v e r n e m e n t zelf: het eerste verzet tegen de overspanning van het cultuurstelsel komt uit den hoek van het Europeesch bestuurscorps. Maar wat later ontwikkelt zich op den grondslag van het cultuurstelsel de eerste particuliere industrie, de suikerfabricage. En dan begint het Nederlandsche bestuur meer en meer op te treden als de beschermer van den Javaan tegen de excessen van de Nederlandsche particuliere exploitatie.

De suikerindustrie heeft brandhout noodig; zij verwoest Java's kostbare bosschen: het Europeesche boschbeheer wordt ingesteld. De suikerindustrie, later andere cultures, hebben gronden noodig, in huur van de bevolking eerst, later in erfpacht van het land; en telkens moet het lagere of het hoogere bestuur optreden als de arbiter tusschen de inheemsche en uitheemsche agrarische belangen en de vraag oplossen: welk deel van den grond behoort den inlandschen boer, welk ander kan den uitlandschen planter worden afgestaan? En dan gaan de Hollanders, zoowaar, zelfs belangstellen in het mijnwezen. Eerst tin, dan kolen, dan goud, eindelijk olie, gaan ze, en met toenemend succes, ontgin-

nen. En ook daarbij heeft het bestuur weer te arbitreeren en moet het een scheidslijn trekken tusschen de rechten op den boven- en den ondergrond.

Zoo ziet men overal in den archipel het Gouvernement zijn bemoeiing verdiepen en uitbreiden tot een daadwerkelijk algeheel bestuur, als een gevolg van zijn fundamenteel leiderschap in alle met den bodem samenhangende vraagstukken. En zijn gerechtigheid tot die in volksbelang en volksbedrijf zoo diep ingrijpende bemoeiing put het uitsluitend uit zijn, in de laatste jaren van zekere zijde helaas! op even onwetenschappelijk- als onpolitiek-onverantwoordelijke wijze aangetaste domeinrecht.

En nu nog een woord over de andere flank van Koning Willem's stelsel, het, 't koloniaal agrarisch stelsel compleetere en d moederlandsch nijverheidstelsel. Ik kan op dit punt volstaan met een kort woord, omdat de betrokken feiten meer algemeen bekend zijn en het in deze inleiding niet om de feiten maar om het historisch verband te doen is.

Ik stop daarom slechts bij enkele mijlpalen: 1e. de textielindustrie, in het Zuiden gesticht, wordt na 1830 overgebracht naar Twente: haar producten dienen om de Preangerkoffie te betalen; 2e. de Nederlandsche werven gaan weer aan 't timmeren om de schepen te bouwen voor de nieuwe koloniale beurtvaart; 3e. het is de Oosthoeksche particuliere suikerindustrie en daarna het Billitonsche mijnbedrijf dat kort voor en na 1850 de eerste opdrachten geeft aan de eerste Nederlandsche machinefabriek. En dan vermenigvuldigen zich de economische betrekkingen zoo snel dat elke beknopte samenvatting onmogelijk, maar ook onnoodig is.

Doch niet slechts de som dier bestellingen bepaalt den economisch-socialen invloed van Indië op het moederland.

Er is iets meer, iets gewichtigers.

Nederland is een conservatief land: het klampt sterk vast aan zijn traditioneele denkbeelden. Een dier meest ingeroeste denkbeelden is het reeds genoemde Hollandsche geloof, dat de handel de grondslag is van onze volkswelvaart.

Nu moge dat in de zeventiende en achttiende eeuw zijn waar geweest; het is thans geen waarheid meer, en het geloof is een zeer gevaarlijk bijgeloof geworden. In waarheid is ons volk thans een overwegend landbouwende en industriele natie en er is geen gezonde nationale economie mogelijk, die niet

als grondslag neemt den Rijkslandbouw, daarop de economie vestigt, terwijl de handel dan daaruit voortvloeit.

En nu ligt m.i. de sociaal-economische invloed van Indië op Holland voornamelijk hierin, dat de impuls van den kolonialen landbouw ons volk, onze beleggers en onze ondernemers over dat nationale bijgeloof althans aanvankelijk heeft heen geholpen, en dat de koloniale orders, dwars tegen dat diep ingeworteld vooroordeel in, ons nationaal bedrijf met t e r d a a d hebben gereoriënteerd.

De tot dusver aan U vertoonde fundamenteele beteekenis van den agrarischen factor in de ontwikkeling van de verhouding tusschen het moederland en de overzeesche gewesten, behoort ons, naar het mij voorkomt, een aanwijzing te zijn van de richting, waarin wij hun wederkeerigen invloed ook verder zullen hebben te ontwikkelen.

Niet dat het ons verboden is, daarbij nieuwe wegen in te slaan; maar men zal toch goed doen, de oude heirbaan niet te verlaten en bij het betreden van nevenwegen haar richting niet al te zeer uit het oog te verliezen.

Men heeft, in de afgelopen halve eeuw, Indië op velerlei wijzen aan de westersche cultuur trachten te assimileeren. Sommigen deden dit door oude naaimachines in de dessa aan den man te brengen; anderen weer door den invoer van politieke machinerieën, die in patria reeds vrijwel verroest en vastgelopen waren. De tijd en de plaats vergen, dat ik, bij het aanroeren van zoo teeder een onderwerp, een driedubbele wacht plaatse voor de omheining mijner tanden. Slechts zij mij de schuchtere opmerking vergund, dat, naar mijn indruk, men het heil van Indië wel wat veel heeft gezocht in de hoge dingen. Vroeger in allerhande bedenkelijk staatsrechtelijk knutselwerk; tegenwoordig in het nieuwe speelgoed van industrialisatie à outrance. Zoo zag ik onlangs met enthousiasme de stichting van een Indische schoenenfabriek aangekondigd. En och, dat alles is wel aardig en niet al t o o s schadelijk. Waarom, après tout, zou ook Indië op den duur niet zijn eigen schoensmeer en zijn eigen grondwet fabri-ceeren? Mits men zich slechts bewust blijve, dat al deze schoone zaken aan de werkelijke volkswelvaart, aan het algemeen belang van Indië's volkeren slechts zeer weinig toe- of afdoen.

Ware wijsheid is het, het heil van een volk, van een agrarisch volk vooral, zoo laag mogelijk bij den grond, ja, (zoo mij een scherts vergund is), in den grond te zoeken. Geen emancipatie door geforceerde parlementarisatie of industrialisatie kan opwegen tegen de directe volksverrijking, die het gevolg is van elke verbetering van den landbouw, westersche, en vooral inheemsche. Indien elke in Indië geogste rijstaar tien korrels meer bevatte, zou dit een vermeerdering van het volksinkomen beteekenen, zoowat voldoende om de rente van de staatsschuld te betalen. Indië heeft wellicht geen grooter weldoener gekend, dan Uw curator Lovink, die het landbouwenderricht in de dessa heeft gebracht.

Bij het voortgaan in die richting moet Wageningen voorgaan. Zoo door zending van Nederlanders als door vorming van Indiërs. Weinig schade, wellicht zelfs voordeel, zou het Indië toebrengen, zoo het te Leiden en te Utrecht leegliep van Indische juristen, mits het, in hun plaats, te Wageningen dan maar van Indische agronomen wemelde. Welvarende boeren vormen nu eenmaal een beteren grondslag voor autonomie dan ontevreden half-intellectueelen. En bovendien, instellingen, volksraden inclus, gaan voorbij, mitsgaders hunne begerlijkheid; wat eenig en eeuwig blijft, zijn een Volk en zijn Land.

NEDERLANDSCH-INDIE ALS AFZETGEBIED
VAN NEDERLANDSCHE ARBEIDSKRACHTEN
EN DE WERKVERRUIMING IN NEDERLAND
DOOR NEDERLANDSCH-INDIE

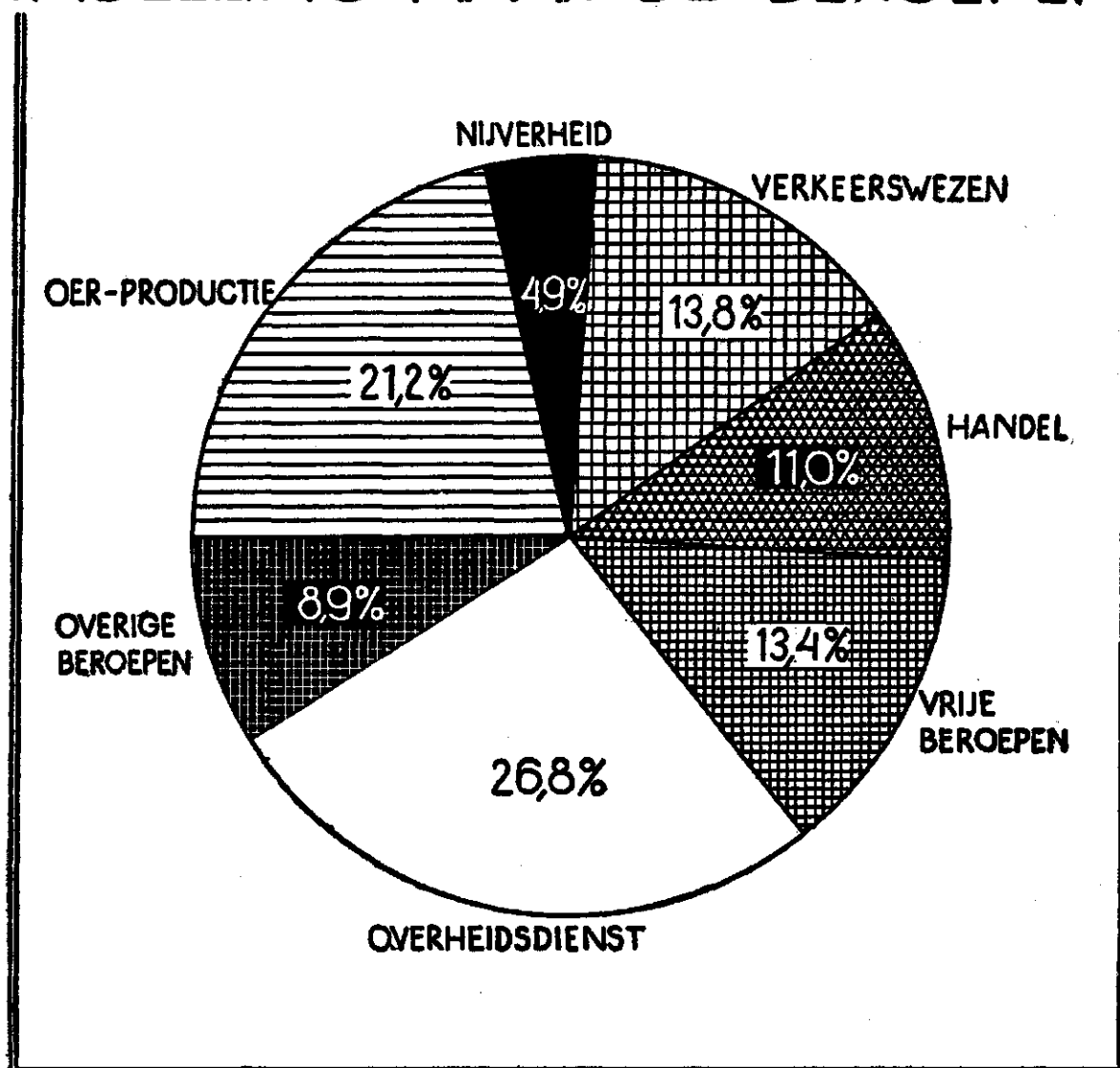
DOOR

DR J. B. D. DERKSEN

DE economische beteekenis van den band tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië laat zich vanuit verschillende gezichtspunten belichten. Gewoonlijk denkt men in de eerste plaats aan het Nederlandsch kapitaal, dat in Indië is belegd en de revenuen, welke dientengevolge jaarlijks ons volksinkomen ten goede komen. Voorts aan de belangen van de zeescheepvaart, de vooraanstaande positie, welke Amsterdam inneemt als markt voor koloniale producten, de beteekenis van Nederlandsch-Indië als afzetgebied voor onze textiel- en metaalnijverheid, enz. In deze voordracht zal het vraagstuk echter vanuit een geheel anderen gezichtshoek worden bekeken, nl. door te letten op de beteekenis van Nederlandsch-Indië voor de werkgelegenheid. Daarbij dient, zooals in den titel van deze voordracht reeds tot uitdrukking komt, onderscheid te worden gemaakt tusschen de beteekenis van Nederlandsch-Indië als afzetgebied voor Nederlandsche arbeidskrachten en de werkverruiming in Nederland door Nederlandsch-Indië. Het heeft zijn nut het probleem zoo algemeen te stellen, omdat op die wijze het belang dat Nederlandsch-Indië ten aanzien van de werkgelegenheid voor Nederland heeft, ten volle tot zijn recht komt. De beschouwing zal overigens een eenigszins globaal karakter moeten dragen, omdat nauwkeurige statistische gegevens in velerlei opzicht ontbreken en ook wel niet spoedig door de officieele instanties verzameld zullen kunnen worden. Ondertusschen laat het beschikbare materiaal wel toe eenige belangrijke conclusies te trekken.

Nauwkeurige gegevens over het aantal Nederlanders in Nederlandsch-Indië gaan terug tot 1930, het jaar van de laatste volkstelling, tevens de eerste volkstelling, waarbij ook omtrent de uitgeoefende beroepen gegevens werden ingewonnen. In genoemd jaar telde Nederlandsch-Indië 60 miljoen inwoners, waaronder 240.000 Europeanen en met Europeanen gelijkgestelden. De groep der Europeanen bestond voor bijna zeven achtste uit personen, die de Nederlandsche nationaliteit bezaten, de overigen waren in hoofdzaak Duitschers, Engelschen, Japanners en met Europeanen gelijkgestelde Inheem-

NEDERLANDERS IN NED.-INDIË INDEELING NAAR DE BEROEPEN



schen (tabel 1). De ruim 200.000 in Nederlandsch-Indië verblijf houdende Nederlanders vervulden vanzelfsprekend niet allen een betrekking, daar onder deze ruim 200.000 personen ook de vrouwen en kinderen, studeerenden, invaliden en ouden van dagen zijn begrepen. Het aantal Nederlanders, dat een beroep uitoefende, bedroeg ruim 72.000. Van de Europeanen-niet-Nederlanders oefenden er 13.000 een beroep uit. In totaal bedroeg dus het aantal beroepsbeoefenaars onder de Europeesche gemeenschap ongeveer 85.000. Merkwaardig is de indeeling van deze 85.000 personen naar de verschillende bedrijfsgroepen, waarvan tabel 2 een overzicht geeft. Opvallend is het groote aantal personen — ongeveer één vierde

Tabel 1 EUROPEANEN IN NED.-INDIE
Onderscheiden naar nationaliteit en landaard (volkstelling 1930)

Nederlanders	208.269
Japanners	7.195
Duitschers	6.867
Engelschen	2.414
Zwitsers	790
Amerikanen (V.S.)	643
Belgen	625
Overige vreemdelingen	3.969
Inheemsche landaarden ¹⁾	8.948
Totaal ²⁾	240.162

¹⁾ Gelijk gesteld met Europeanen.

²⁾ Waaronder degenen, waarvan de landaard niet bekend is (442).

Tabel 2 EUROPEESCHE BEROEPSBEOEFENAARS
(volkstelling 1930)

Beroep		
I. Oerproductie		18.800
waarvan: suikercultuur (grootbedrijf) ..	4.832	
overige cultures (grootbedrijf)	7.223	
boschwezen	563	
petroleum	3.165	
overige mijnbouw	1.259	
II. Nijverheid		4.676
III. Verkeerswezen		10.985
waarvan: spoor- en tramwegen	5.057	
P.T.T.	2.474	
IV. Handel		11.415
V. Vrije beroepen		11.290
waarvan: onderwijs	5.455	
VI. Overheidsdienst		20.731
VII. Overige beroepen		7.424
waarvan: van vermogen levenden en gepensioneerden	6.038	
Totaal generaal		85.321

van het totaal — dat in overheidsdienst werkzaam is. Daaronder is dan nog niet begrepen het onderwijzend personeel, dat tot de groep der vrije beroepen is gerekend, alsmede het personeel van de P.T.T. en de Staatsspoorwegen, dat begrepen is onder de groep verkeerswezen.

Aldus was de situatie onder de Europeesche werknemers in Nederlandsch-Indië aan den vooravond van de ernstige econo-

mische depressie, welke op het tijdstip van de volkstelling zich nog niet zeer sterk had doen gevoelen. Het behoeft wel geen betoog, dat aan de cijfers van de volkstelling in dit verband niet meer dan historische beteekenis mag worden toegekend. De werkgelegenheid voor Europeanen heeft gedurende de crisisjaren dan ook wel zeer ingrijpende veranderingen ondergaan. Stellig mag men deze veranderingen niet alleen op rekening van de crisis schrijven, doch hebben daarnaast ook andere factoren een belangrijke rol gespeeld. Alvorens nader in te gaan op de oorzaken en omstandigheden, welke tot een zoo massale vermindering van het aantal Europeesche arbeidskrachten hebben geleid, mogen hier enkele feiten de revue passeeren. Het is algemeen bekend, dat de depressie Nederlandsch-Indië in buitengewoon hevige mate heeft getroffen; na de Vereenigde Staten is misschien geen land ter wereld daaronder zoo ernstig gebukt gegaan als Nederlandsch-Indië. Het is niet de bedoeling hier een uitvoerige uiteenzetting te geven van het conjunctuurverloop in Nederlandsch-Indië gedurende de achter ons liggende jaren. Echter mogen enkele cijfers, welke in het kader van deze beschouwing bijzonder illustratief zijn, in het kort worden gememoreerd (tabel 3).

Tabel 3

ENKELE BELANGRIJKE GEGEVENS BETR. NED.-INDIE
(in millioenen guldens)

	1929	1932	1933	1934	1935	1937
<i>Uitvoer</i> (totaal)	1446	544	470	489	447	
waarvan: suiker	312	99	62	45	36	50
rubber	237	34	38	89 ¹⁾	70 ¹⁾	297
tabak	83	47	32	37	29	
thee	86	33	26	45	37	
aardoliën, aardoliepro- ducten, mineralen, brandstoffen	185	98	105	100	87	165
tin en tinerts	79	18	22	33	36	78
<i>Begrooting</i>						
Uitgaven (geheele dienst)	905	631	555	507	480	569
Ontvangsten (geheele dienst) .	849	501	461	451	467	530
<i>Totaal bedrag der belaste inkomens</i>						
Europeanen	543 ²⁾	391	329	302		
Chineezen	339 ²⁾	250	191	169		
<i>Ontvangsten van spoor- en tram- wegen</i>	132	69	53	46	44	

¹⁾ Excl. bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber.

²⁾ 1930.

Aangezien Nederlandsch-Indië een grondstoffenland is, hangt de economische welvaart geheel af van de mogelijkheden tot export van die grondstoffen. De totale waarde van den uitvoer uit Indië vormt dan ook een goede conjunctuurbarometer. Van 1.446 miljoen gld. in 1929 liep de waarde van den uitvoer terug tot 447 miljoen gld. in 1934, een achteruitgang waaraan alle belangrijke producten: suiker, rubber, tabak, thee, koffie, coprah, petroleum en tin deel hadden. De achteruitgang in de waarde van den uitvoer was ten deele een gevolg van prijsdaling; in vele gevallen toonden echter ook de uitgevoerde hoeveelheden een belangrijke vermindering, vooral voor suiker, tabak en tin. Met de economische crisis ging uiteraard een algemeene vermindering van de Landsmiddelen gepaard. Ondanks verhooging van den belastingdruk daalden de ontvangsten in enkele jaren tot op de helft. Drastische besnoeiing op de uitgaven was noodzakelijk, zoodat verschillende overheidsdiensten tot beneden het minimum moesten worden ingekrompen. Desondanks sloot de Indische begrooting telken jare met een aanzienlijk tekort. De inkomens van het Europeesche deel der Indische maatschappij slonken onrustbarend. Nog sterker was de inkomensdaling bij de Chineezers. Belangrijk was ook de koopkrachtvermindering van de Inlandsche bevolking, die voorheen uit de cultures hetzij als loon, hetzij als grondhuur of in anderen vorm, belangrijke inkomsten had betrokken. De algemeene daling van de koopkracht in de geheele Indische samenleving leidde tot vermindering van den invoer van Europeesche consumptiegoederen. De positie van de Europeesche importhuizen werd bovendien ondermijnd door de zeer goedkoope Japansche artikelen, welke de Indische markt overstroonden en veelal door Japansche handelaren geïmporteerd en gedistribueerd werden.

De algemeene achteruitgang van de economische bedrijvigheid kwam ook tot uitdrukking in de daling van de spoorwegontvangsten, die tot op minder dan één derde terugliepen. Het aantal vervoerde reizigers, zoowel als de tonnenmaat van het goederenvervoer verminderden tot op de helft.

Met zulke cijfers voor oogen behoeft het niet te verbazen, dat de personeelsbezetting overal belangrijk werd ingekrompen. Volledige gegevens, welke den loop van het aantal Europeesche geëmployeerden vanaf de volkstelling weergeven, staan niet ter beschikking. De volgende cijfers laten echter aan duidelijkheid niets te wenschen over (tabel 4).

Tabel 4

EUROPEANEN WERKZAAM IN NED.-INDIE, 1929-1937
(enkele belangrijke bedrijfstakken)

	1929	1930	1931	1932	1933
Overheidsdienst, aantal mannelijke ambtenaren				16800	
Lager onderwijs, openb. en bijz. leerkrachten, mann. en vr. .	2799	3002	3084	2990	2683
Suikerindustrie (1 Jan.)		4027	3916	3509	2180
„Koninklijke” (ult. Dec.)	3147	2900	2437	2250	2050
Billiton-Mij		253	221	163	98
5 particuliere Spoorweg Mijen .		723	618	525	445
Scheepsreparatie-inrichtingen en werven	213	245	223	194	190
5 particuliere Mijnbouw Mijen		290	—	269	244
	1934	1935	1936	1937	1938
Overheidsdienst, aantal mannelijke ambtenaren	13000				
Lager onderwijs, openb. en bijz. leerkrachten, mann. en vr. .	2562				
Suikerindustrie (1 Jan.)	1437	1025	1000	1314	1500
„Koninklijke” (ult. Dec.)	1828	1594	1539	1775	
Billiton-Mij	101	124	133	164	
5 particuliere Spoorweg Mijen .	392	351	353		
Scheepsreparatie-inrichtingen en werven	228	164			
5 particuliere Mijnbouw Mijen	178	222			

Volgens cijfers, genoemd in een publicatie van het Kantoor van den Arbeid te Batavia, verminderde tusschen Maart 1932 en ultimo 1934 het aantal mannelijke Europeesche ambtenaren in burgerlijken landsdienst van 16.800 tot ongeveer 13.000, derhalve met 20 à 25 %. Het aantal Europeesche leerkrachten (mannelijke en vrouwelijke tezamen) bij het Openbaar en Bijzonder Lager Onderwijs verminderde van 3.000 in 1930 tot 2.500 in 1935. Het sterkst was de personeelsvermindering uiteraard in de cultures, doch ook bij een bedrijf als de „Koninklijke” nam het aantal Europeanen belangrijk af, nl. van ongeveer 3.000 in 1929 tot ruim 1.500 personen in 1936. Van de cultures toont de suiker begrijpelijkerwijze den sterksten achteruitgang in het Europeesche personeel. Van ruim 4.000 in 1929 tot ruim 1.000 in 1935, om gedurende het herstel in de laatste twee jaren weer langzaam toe te nemen tot ongeveer

1.500. De grootste vermindering in het aantal Europeanen heeft in de suiker dus ongeveer 75 % bedragen, terwijl ook thans het aantal Europeanen hier niet meer dan 40 % uitmaakt van het aantal dat voor de crisis in de suiker werkzaam was. De achteruitgang in het Europeesche personeel verliep overigens parallel met de sterk verminderende productie, zooals zich dat o.a. weerspiegelt in het aantal malende fabrieken, dat van 179 op 1 Jan. 1930 terugliep tot 37 op 1 Jan. 1936 en thans wederom 80 bedraagt. Van de overige cultures is vooral de rubber sterk getroffen. De achteruitgang in het Europeesche personeel bedraagt hier naar schatting ruim 50 %.

In de andere cultures tabak, thee, koffie, kina, enz. heeft de vermindering in de Europeesche personeelsbezetting, hoewel aanzienlijk, niet zoo'n grooten omvang aangenomen als in de suiker en den rubber.

Ook voor de Nederlandsch-Indische scheepvaart wijzen de beschikbare cijfers op een zekeren achteruitgang van het Europeesche personeel.

Bij de spoorwegen is het aantal Europeesche geëmployeerden belangrijk achteruitgegaan. Bij een vijftal particuliere Spoor- en Tramweg Maatschappijen b.v. liep dit aantal terug van ruim 700 in 1929 tot 350 in de laatste paar jaren, welk cijfer sindsdien niet veel verandering heeft ondergaan.

Tenslotte kunnen nog cijfers gegeven worden voor een geheel anderen, hoewel niet zeer belangrijken bedrijfstak, nl. de scheepsreparatie-inrichtingen. Het Europeesche personeel liep hier terug van 245 in 1930 tot 164 in 1935.

Het is ter beoordeeling van de toekomstmogelijkheden voor Europeanen in Nederlandsch-Indië van groot belang hier nader in te gaan op de factoren, die een zoo massaal ontslag van Europeesche werknemers in Nederlandsch-Indië hebben veroorzaakt. Men kan zich er niet van afmaken door alles op rekening van de crisis te schrijven. Ook indien in het geheel geen economische evenwichtsverstoring was opgetreden, zouden toch factoren aangewezen kunnen worden, welke tot een verminderde werkgelegenheid voor Europeanen hebben geleid. Daartoe moge in de eerste plaats gewezen worden op het verschijnsel van de „indianisatie”, waaronder verstaan wordt de geleidelijke vervanging van Europeesche werkkrachten door personen van Inheemschen landaard.

Het gaat hier om een ontwikkeling, welke trouwens niet van de laatste jaren dateert, en waarop verschillende omstandig-

heden van invloed zijn geweest. Genoemd kunnen worden de aandrang van Inheemsche zijde, vooral in den Volksraad, op de Regeering uitgeoefend. Voorts een economisch motief: daar de Inlander lager bezoldiging geniet zal de particuliere ondernemer, in het bijzonder wanneer de economische omstandigheden daartoe dwingen, uit bezuinigingsoverwegingen tot aanstelling van Inheemsche werkkrachten overgaan, ook waar hij misschien om redenen van meerdere werkkraft en initiatief aan een Europeeschen employé de voorkeur zou geven. De belangrijkste factor is overigens wel deze, dat de Hollandsch-Inlandsche scholen, de Inlandsche kweekscholen, M.U.L.O.-scholen, K.W.S. en A.M.S. alsmede de Hoogeschole in Batavia en Bandoeng den Inlander in staat stellen zich een Westersche opleiding eigen te maken. Daar Indië dus gelegenheid biedt tot het volgen van onderwijs op allerlei terrein, kunnen de abituriënten ook een zeker recht doen gelden op de betrekkingen, waarvoor die onderwijsinrichtingen opleiden. De „indianisatie” is een zich geleidelijk voltrekkend proces dat niet beperkt blijft tot den Gouvernementsdienst, doch ook in de verschillende geledingen van het particuliere bedrijfsleven zich in meerdere of mindere mate voelbaar maakt. Alleen voor die betrekkingen, waarvoor in Indië geen opleiding bestaat, speelt de indianisatie voor de beoordeeling van de plaatsingsmogelijkheden voor Europeanen geen rol. Alvorens over te kunnen gaan tot een beschouwing van de toekomstmogelijkheden voor Europeanen in Nederlandsch-Indië, dient, gelet op het groote aantal Europeesche werklozen, dat Indië ook thans nog telt, de situatie op de Indische arbeidsmarkt nader te worden onderzocht. Zooals reeds uiteengezet, heeft de economische crisis geleid tot het voor Indië ongekende verschijnsel van een massale werkloosheid onder de Europeanen. Het Kantoor van Arbeid te Batavia taxeerde per ultimo 1934 het aantal Europeesche werklozen op 10.000. Daaronder zijn dus niet de personen gerekend, die nog juist voor pensionneering in aanmerking kwamen, dan wel voor wie door middel van een wachtgeldregeling de jaren tot aan den pensioengerechtigden leeftijd konden worden overbrugd. Voorts zijn van de in Indië ontslagenen er een aantal naar het moederland teruggekeerd, terwijl een gedeelte erin slaagde in de vrije beroepen of in den handel een uiteraard bescheiden bestaan te verwerven. Het is van belang thans een antwoord te geven op de vraag of

zij, die gedurende de crisisjaren hun betrekking verloren, bij de opleving van de laatste twee jaren door het bedrijfsleven wederom werden ingeschakeld. Tot op zekere hoogte is dit inderdaad het geval. Vooral in de suikerindustrie, waaruit een groot aantal crisis-werkloozen was voortgekomen, worden vroegere werkkrachten herplaatst. Ook heruitzending van gerepatrieerde werkloozen komt hier veelvuldig voor. De in de laatste paar jaar in de suikerindustrie aangenomen werkkrachten bestaan voor een zeer groot deel, stellig meer dan drie vierde, uit personen, die vroeger reeds in de suiker werkzaam waren. Ook in de andere cultures komt herplaatsing van vroegere geëmployeerden voor. Het aantal werkloozen was hier echter kleiner, zoodat in verhouding tot de suikerindustrie hier meer jonge werkkrachten worden aangenomen. Een argument voor het aanstellen van jonge krachten is ook dit, dat de salariskosten dan geringer zijn, dan wanneer men oudere werkloozen terugneemt, die men immers bezwaarlijk in een rang of positie kan plaatsen, lager dan die welke zij innamen bij het ontslag uit hun betrekking. Het Gouvernement heeft, door overleg met de werkgevers, er naar gestreefd de herplaatsing van crisiswerkloozen te bevorderen. Uit gegevens van den Indischen Ondernemersbond blijkt dat heropneming inderdaad in belangrijke mate heeft plaats gevonden.

Volgens deze cijfers werden tusschen 1 Januari 1936 en 1 Mei 1937, een tijdsverloop derhalve van 16 maanden, 2.000 personen herplaatst, waaronder 135 uit Nederland afkomstig. Naast deze 2.000 herplaatsingen telde men ruim 1.000 aanstellingen van nieuwe arbeidskrachten, nl. van 605 personen uit Nederlandsch-Indië en van 460 personen uit Nederland. Het groote aantal herplaatsingen van crisiswerkloozen werkt natuurlijk belemmerend op de kansen van jeugdige Europeesche arbeidskrachten. In het laatste kwartaal van 1937 schatte men het aantal Europeesche werkloozen in Nederlandsch-Indië nog op ongeveer 9.000. Van dit aantal kunnen er ongeveer 2.000 als om lichamelijke of andere redenen ongeschikt buiten beschouwing blijven. Van de overige 7.000 kan men ruwweg aannemen, dat de helft uit minder gewenschte krachten bestaat, zoodat nog 3.500 volwaardige arbeidskrachten boven de markt hangen. Uiteraard nemen de kansen op herplaatsing, vooral van de oudere Indische crisiswerkloozen, vrij snel af. Voorts mag vermoedelijk gerekend worden met een grootere vervangingsbehoefte voor verschillende betrekkingen uit het particuliere

bedrijf, waar gedurende de crisisjaren velen in functie bleven, die niet meer zooals voorheen zich konden veroorloven op nog jongen leeftijd hun werkkring te verlaten.

Het blijft natuurlijk een hachelijke onderneming de toekomstige plaatsingsmogelijkheden van Europeanen in Nederlandsch-Indië te schatten. Om te beginnen zou daarbij onderscheid moeten worden gemaakt tusschen de vervangingsbehoefte en de uitbreidingsbehoefte. De vervangingsbehoefte zou men ten naastebij kunnen becijferen op grond van de omstandigheid dat jaarlijks ruim 5% van de Europeesche werkkrachten wegens pensionneering of om andere redenen afvallen. Daar het totale aantal door Nederlanders vervulde betrekkingen thans circa 60.000 bedraagt, zouden elk jaar ruim 3.000 vacatures ontstaan. Rekening houdende met een zekere uitbreidingsbehoefte daarnaast, kan, indien de economische toestand van Nederlandsch-Indië zich ongeveer zou handhaven op het peil van het laatste jaar, het absorptievermogen van de arbeidsmarkt geschat worden op een drie à vier duizend Europeesche werkkrachten jaarlijks. Deze drie à vier duizend betrekkingen komen niet alle ten goede aan de Nederlandsche arbeidsmarkt, omdat de Europeesche samenleving in Nederlandsch-Indië jaarlijks zelf reeds ongeveer 2.000 jonge arbeidskrachten aflevert.

De import van Europeesche werkkrachten van vreemde nationaliteit is tot hiertoe buiten beschouwing gebleven. Inderdaad is van deze zijde sedert de invoering in Augustus 1935 van de „Crisis-ordonnantie Vreemdelingenarbeid” minder concurrentie te duchten. In 1936 bedroeg het aantal vreemde arbeidskrachten waarvoor vergunning werd verleend 484. Tabel 5 geeft een overzicht van de indeeling naar de nationaliteiten.

Hoe riskant het ook is omtrent de toekomst een verwachting uit te spreken — vooral t.a.v. Nederlandsch-Indië! — wanneer men zich dan toch aan voorspellingen wil wagen, dient gewezen te worden op enkele omstandigheden, waarmede bij beoordeeling van den toestand rekening moet worden gehouden. Er is al aanstonds één zeer belangrijk verschil met de jaren voor 1930. Vóór dat jaar konden de cultures en de mijnbouw zich onbelemmerd uitbreiden en heeft, waar de ruime winstmarge daartoe den prikkel vormde, dan ook een krachtige economische expansie plaats gevonden. In dit opzicht nu zijn als gevolg van de restrictieschema's de toestanden wel zeer

Tabel 5

AANTAL VREEMDE ARBEIDSKRACHTEN,
WAARVOOR IN 1936 VERGUNNING IS VERLEEND INGEVOL-
GE DE „CRISISORDONNANTIE VREEMDELINGENARBEID”
(Indeeling naar de nationaliteiten)

Amerikanen	63	Italianen.....	4
Apatriden	24	Japanners	153
Armeniërs	1	Letlanders	1
Belgen	2	Oostenrijkers.....	3
Britten	67	Polen	2
Denen	4	Roemenen	7
Duitschers	85	Tsjechen	4
Franschen.....	7	Zwitsers	15
Hongaren.....	34	Totaal	484*

*) Waaronder 6 niet gespecificeerd.

veranderd. Deze productieregelingen hebben niet alleen het belangrijke gevolg dat een althans sterke uitbreiding van het beplante areaal voor de komende jaren niet zeer waarschijnlijk is, haar beginsel: aanpassing van het aanbod bij de vraag brengt bovendien met zich mede dat prijsstijgingen van beteekenis niet te verwachten zijn. De ondernemingen zijn bijgevolg, voorzover men dat voorheen ook niet reeds was, gedwongen tot een zoo zuinig mogelijk beheer, zoodat men zich in het aanstellen van de dure Europeesche werkkrachten tot het strict noodzakelijke zal beperken. Zoo werkt men op de rubber-ondernemingen thans met een belangrijk kleiner aantal Europeesche assistenten. De crisis heeft ook geleid tot het ontslag van overtollig Europeesch personeel, waartoe men in de jaren van zeer goede conjunctuur niet had willen overgaan.

De restrictieschema's sluiten een uitbreiding van de productie a priori niet uit. Het zal er van afhangen of de vraag in de toekomst zal toenemen, waarop de algemeene wereldconjunctuur een belangrijken invloed ten goede kan uitoefenen. Daarnaast kunnen nieuwe technische vindingen de afzetmogelijkheden vergrooten. Curiositeitshalve noem ik hier het verbruik van tin voor de productie van bier in blikjes, dat binnen enkele jaren in Amerika een hooge vlucht heeft genomen. Voorts trachten Regeering en producenten den afzet der productie te bevorderen: de thee-propaganda en de Rubber-Stichting moeten in dit verband genoemd worden. De autarkische doelstellingen in voormalige afzetgebieden leidden tot een sterke

inkrimping van de vrije markt. Vooral suiker en tabak zijn hierdoor getroffen. Op verlichting van dezen druk kan men voorshands slechts blijven hopen! Het zou onjuist zijn bij overweging van de toekomstmogelijkheden alleen aandacht te schenken aan de groote cultures. Gewezen moge worden op de gestadige toeneming — ook gedurende de crisisjaren — van de oliepalmcultuur. Wellicht is ook voor kapok en sisal en nog andere producten een belangrijke toekomst weggelegd. Het wachten is slechts op nieuwe toepassingsmogelijkheden.

De mijnbouw biedt waarschijnlijk zekere perspectieven t.a.v. de werkgelegenheid voor Europeanen. Wel is waar werd in de petroleum, zooals reeds vermeld, het Europeesche personeel sedert 1930 vrij sterk ingekrompen, maar deze vermindering was vooral een gevolg van het tijdelijke staken van de exploratie. Sedert 1936 en meer nog in 1937 is deze opnieuw aangevat en vindt dan ook regelmatig uitzending van nieuwe krachten plaats. Wat de metalen betreft, de bauxiet-winning is gedeeltelijk reeds ter hand genomen en gedeeltelijk nog in voorbereiding. Ook aan exploitatie der nikkelertsminen op Celebes schijnt ernstig gedacht te worden. De exploratie van Nieuw-Guinea houdt voorts wellicht nog belangrijke mogelijkheden voor den mijnbouw in.

In de vrije beroepen is de toestand nogal verschillend. De eertijds bloeiende advocatuur is achteruitgegaan, hetgeen in verband gebracht wordt met de verarming der Chineezers, wier beteekenis als tusschenhandelaar voor exportproducten belangrijk is verminderd als gevolg van de tot stand gekomen productieregeling en de opgerichte exportcentrales. Daarentegen schijnt b.v. de accountancy wel uitbreidingsmogelijkheid te bieden, al gaat het hier uiteraard om slechts zeer kleine aantallen personen.

In den handel is eenige uitbreiding van de werkzaamheid door Europeanen wellicht mogelijk. De contingentteering en het licentiestelsel voor nieuwe middenstandszaken hebben hier steunend gewerkt.

Ook de industrialisatie van Nederlandsch-Indië, hier dan opgevat in de beteekenis van de stichting van grootbedrijven op Westerschen grondslag, leidt tot een meerdere werkgelegenheid voor Europeanen, al gaat het ook hier om slechts kleine aantallen leidende functies. Uit berichten in de bladen blijkt ondertusschen wel dat regelmatig oprichting van nieuwe fabrieken plaats vindt.

Tenslotte is er de Overheidsdienst. De drastische beperking van het aantal Europeesche ambtenaren, een inkrimping die niet altijd ongestraft is gebleven, maakt thans wederom voor eenige uitbreiding plaats. Aangezien vermeerderde Overheidsbemoeienis voor de toekomst wel waarschijnlijk lijkt, is uitbreiding van het aantal Europeesche functionarissen te verwachten. Gedacht kan hier worden aan meerdere zorg voor de Volksgezondheid, arbeidsbemiddeling, werkloozenzorg en werkverschaffing, bemoeiingen met de industrialisatie, uitbreiding van het onderwijs, stichting b.v. van een postchèque- en girodienst, uitbreiding der bemoeiingen in verband met de handelspolitiek en versterking van de weermacht.

In verhouding tot het jaarlijksche bevolkingsaccres in Nederland schijnt de werkgelegenheid voor Europeanen numeriek niet van groote beteekenis te zijn. Het aantal Nederlanders in Nederlandsch-Indië was in 1930 gelijk aan ongeveer tweemaal de jaarlijksche toeneming van de bevolking van Nederland. Daarbij dient dan nog opgemerkt te worden, dat naar ruwe schatting de helft der Nederlanders in Nederlandsch-Indië tot de „blijvers” behoort. Terwijl in Nederland jaarlijks voor ongeveer 45.000 nieuwe arbeidskrachten werk moet worden gevonden, kan Nederlandsch-Indië, zooals werd uiteengezet, jaarlijks stellig niet meer dan hoogstens een paar duizend Nederlandsche arbeidskrachten gebruiken. Men stelt op deze wijze het probleem echter niet juist, omdat geen rekening wordt gehouden met het feit, dat in Nederlandsch-Indië vooral leidende functies door Nederlanders vervuld moeten worden. De beteekenis van Ned.-Indië komt dan ook beter tot uitdrukking wanneer men een vergelijking maakt tusschen de aantallen personen in verschillende categorieën van leidende functies in Nederland en in Ned.-Indië werkzaam. Zoo is b.v. het aantal Nederlanders dat in Ned.-Indië in Gouvernementsdienst (excl. het onderwijs) werkzaam is en dat uiteraard alleen de hoogere rangen bekleedt, ten naastebij even groot als het aantal ambtenaren dat in ongeveer dezelfde rangen in Nederland werkzaam is.

Voor academici is Ned.-Indië een zeer belangrijk arbeidsveld, ook nu de Indische Hoogeschoolen zelf reeds een zeker aantal academisch gevormden kunnen afleveren. Uit de gegevens in het bekende Rapport over „De toekomst der academisch ge-gradueerden” en andere bronnen laat zich afleiden, dat ter-

wijl Nederland jaarlijks plaats biedt aan ongeveer 800 afgestudeerden er daarnaast per jaar nog ongeveer 200 door Ned.-Indië opgenomen kunnen worden. Deze verhouding is slechts een gemiddelde en loopt voor de afzonderlijke streekrichtingen dan ook sterk uiteen.

Men zou de vraag kunnen stellen of Ned.-Indië een zooveel belangrijker afzetgebied is voor Nederlandsche arbeidskrachten dan het buitenland. Inderdaad is het aantal Nederlanders dat, vooral in België, Duitschland en de Vereenigde Staten verblijf houdt, aanzienlijk, in totaal, incl. alle overige landen, circa 300.000 personen. Hiertegenover staat dat ook een belangrijk aantal vreemdelingen in Nederland verblijf houdt (in

Tabel 6 IMMIGRANTEN
GEDURENDE 1936 IN NED.-INDIE TOEGELATEN *)

	Mann.	Vr.
Nederlanders	1695	1459
Andere Europeanen	251	206
Japanners	187	167
Chineezen	4800	3246
Arabieren	263	7
Andere Oost. vreemdelingen	378	79

*) Excl. Gouvernementsambtenaren (uitgezonden) en de in Ned.-Indië geboren en op wie de Toelatingsbepalingen niet van toepassing zijn.

1930 ongeveer 170.000). Bovendien is een vergelijking tusschen Ned.-Indië en het buitenland niet goed mogelijk, omdat er onder de Nederlanders in het buitenland een groot aantal arbeiders zijn en slechts weinigen die een meer vooraanstaande positie bekleeden. Van de academisch gevormden zijn alleen de Delftsche ingenieurs in een eenigszins belangrijk aantal in het buitenland werkzaam.

Voor de werkverruiming in Nederland is Ned.-Indië van groote beteekenis, al moet hier aanstonds bij opgemerkt worden dat de opleving van het laatste jaar nog slechts een gedeeltelijk herstel heeft gebracht van de harde slagen die ook hier in de crisisjaren zijn gevallen.

Van de exportindustrieën hebben in het bijzonder de katoenen en de metaalnijverheid een belangrijken uitvoer naar Ned.-Indië. De hierbij betrokken aantallen personen kan men schatten door het percentage dat de uitvoer naar Ned.-Indië van den

totalen afzet van elke industrie uitmaakt, toe te passen op de cijfers van de personeelsbezetting zooals die in de jaarlijksche productiestatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn opgegeven. Voor industrieën waarvoor dergelijke productiestatistieken niet bestaan moet een ruwere methode worden gevolgd.

Van het personeel in den handel en van de havenarbeiders is een deel bij den im- en export van en naar Ned.-Indië betrokken. Men kan deze aantallen schatten door na te gaan welk deel de handelsbeweging van Nederland met Ned.-Indië vormt van den totalen buitenlandschen handel van Nederland. Op een dergelijke wijze kan geraamd worden welk deel van de scheepvaart bij het verkeer met Ned.-Indië betrokken is. Ook voor het Nederlandsche bankwezen kan men trachten zulk een raming te maken. Wat de economische beteekenis van den handel in koloniale producten betreft, alleen voor de tabak is hierover door de Maatschappij voor Nijverheid en Handel een onderzoek ingesteld, dat echter van 1930 dateert. Destijds bedroeg het aantal bij den tabakshandel betrokken personen ongeveer 1.000.

Voorts zal in de berekeningen ook het personeel begrepen moeten worden van de in Nederland gevestigde Directies van ondernemingen wier terrein van werkzaamheid geheel of ten deele in Ned.-Indië is gelegen.

Hiermee zou dan een beeld verkregen zijn van de directe werkverruiming door Ned.-Indië in Nederland. Op de details der berekening wordt hier niet nader ingegaan. Hier is het gezegde van toepassing: „la statistique, c'est l'art de grouper les chiffres”. Maar dan in den besten zin des woords! Door combinatie van de statistische gegevens uit de officieele in- en uitvoerstatistieken, de productiestatistieken, statistieken over de sociale verzekering, de betalingsbalans en gegevens welke uit jaarverslagen van ondernemingen en particuliere inlichtingen moeten worden bijeengebracht, moet het beeld van de directe werkverruiming verkregen worden. Een nauwkeurig cijfer over den omvang van de directe werkverruiming is niet te geven. Daarvoor is de gebezigde methode te grof. Bovendien wisselt de economische beteekenis van Ned.-Indië van jaar tot jaar en gaat zij met de conjunctuur op en neer. De berekeningen wijzen wel uit dat de directe werkverruiming op enkele tienduizenden werkkrachten kan worden gesteld.

Naast de directe werkverruiming is er een zeer belangrijke

indirecte. De inkomens welke door de directe werkverruiming het Nederlandsche volksinkomen ten goede komen, worden voor een groot deel voor het levensonderhoud van de betrokkenen uitgegeven en verschaffen daarmee anderen een bestaansbron. Hetzelfde geldt voor de verlofstractementen, pensioenen, overmakingen aan familieleden in Nederland, rente en dividenden welke den bezitters van Ned.-Indische fondsen ten goede komen. Volgens de gegevens van de betalingsbalans bedroeg het totaal bedrag dat uit Ned.-Indië naar Nederland in den vorm van pensioenen, directiekosten, dividenden en tantièmes, geldzendingen aan familiebetrekkingen en rente van Ned.-Indische staatsleeningen werd overgemaakt in het jaar 1936 f 134.000.000.—. Het gaat hier dus om inderdaad belangrijke bedragen.

Liet de directe werkverruiming zich nog eenigermate benaderen, het is vrijwel onmogelijk de indirecte met eenige nauwkeurigheid te schatten. Ongetwijfeld is deze naar den omvang nog grooter dan de directe werkverruiming, welke zooals gezegd, op enkele tienduizenden kan worden becijferd. Wil men met een zeer rond getal volstaan, dan kan de totale directe en indirecte werkverruiming door Nederlandsch-Indië in Nederland teweeg gebracht, gesteld worden op globaal 100.000 (honderdduizend) personen. In de zeer goede jaren moet dit cijfer stellig hooger zijn geweest, in het laagtepunt der depressie bleef de werkelijkheid wellicht ver hierbeneden.

Hiermede is dan een korte schets gegeven van de beteekenis van Ned.-Indië als afzetgebied van Nederlandsche arbeidskrachten en van de werkverruiming in Nederland door Ned.-Indië. Het vraagstuk is daarbij bewust van den statistischen kant beschouwd en verdere uitwerking is stellig nog mogelijk. Onder de meegedeelde cijfers zijn er verschillende die tot nadenken stemmen. Reden tot pessimisme behoeven zij niet te geven. Wel kunnen zij ertoe bijdragen bepaald eproblemen, welke hedendaagsche verhoudingen onvermijdelijk met zich medebrengen, duidelijker te belichten. En bovendien kunnen zij ons met bewondering vervullen voor het grootsche werk dat door een klein aantal Nederlanders in Indië is en wordt tot stand gebracht tot heil van beide gebiedsdeelen. Moge dit nog lang zoo blijven!

DE ONTWIKKELING DER
KOLONIALE MARKTEN IN NEDERLAND
DOOR
GOTTFR. H. CRONE

BIJ de uitwerking van het onderwerp, dat de Senaat van het Wageningsch Studentencorps mij verzocht te behandelen, heb ik rekening moeten houden met een zich wijzigende beteekenis van het woord „markt”; de oorspronkelijke is de plaats, waar goederen van eigenaar wisselen, bij de later ontstane beteekenis worden onder „markt” ook verstaan de organisatievormen van den handel in en den afzet van bepaalde producten.

De oorspronkelijke beteekenis van de markt is dus die van een plaats, hetzij overdekte hal of open plein, waar de verkoopers bepaalde goederen aanvoeren, koopers ontmoeten, die behoefte aan die goederen hebben, en waar door persoonlijke onderhandelingen tusschen beide partijen de transacties tot stand komen. In de Middeleeuwen was de markt in deze beteekenis het geëigende centrum van den nationalen en internationalen handel. In deze beteekenis van het woord zijn trouwens nog vele markten blijven voortbestaan; men denke aan onze vee-markten, groenten- en eierenveilingen, het marktwezen in den kleinhandel en ook aan de herleefde belangstelling voor jaarbeurzen.

In den groothandel hebben de markten in dezen zin haar belang echter grootendeels verloren; dit geldt ook voor verreweg de meeste Nederlandsch-Indische producten. Bij een markt in de moderne beteekenis is de handel niet meer aan de plaats, waar de goederen aanwezig zijn, gebonden, doch is zij geworden tot een centrum, waar op grond van wilsovereenstemmingen, bij welke ver uiteengelegen plaatsen gelijktijdig betrokken kunnen zijn, zaken worden gedaan in niet-aanwezige goederen. Het spreekt vanzelf, dat dit ook een geheel andere organisatie van den handel veronderstelt, en dat op de moderne markten de prijsvorming tot een ingewikkeld en subtiel mechanisme is geworden.

Voor de Nederlandsch-Indische producten is Nederland tot voor 80 jaar de markt in de oude beteekenis gebleven; thans is dit nog slechts het geval voor tabak en enkele andere producten, die tezamen nog geen 10% van de waarde van den uitvoer van Nederlandsch-Indië vertegenwoordigen. Doch geluk-

kig is Nederland voor vele der overige producten ook markt, doch dan in de gewijzigde beteekenis. Ik ben ervan uitgegaan, dat het natuurlijk de bedoeling is, dat ik beide categorieën in mijn beschouwingen betrek en merk in dit verband op, dat de totale uitvoer van Nederlandsch-Indië in 1937 een waarde van één milliard gulden vertegenwoordigde.

Ik zal om te beginnen $3\frac{1}{2}$ eeuw in de geschiedenis moeten teruggaan.

De aanleiding tot de eerste Nederlandsche directe relaties met Indië is geweest het feit, dat in 1585 Koning Philips II van Spanje, die in 1580 Portugal had veroverd, in de Portugeesche havens geen Hollandsche en Zeeuwsche schepen meer toeliet. Het gevolg was, dat het streven opkwam de Indische producten zelf in het Oosten te gaan halen. In 1594 werd de eerste „Compagnie van Verre” opgericht, een combinatie van reederij en handel van 10 Amsterdamsche kooplieden, die weldra gevolgd werd door soortgelijke maatschappen in andere handelssteden van ons land. Met het bereiken van de reede van Bantam door de Houtman was de rechtstreeksche band met Indië gelegd, en in 1602 ontstond uit de verschillende Compagnieën van Verre de Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Bantam had de Houtman aangetrokken omdat deze streek toen het centrum van den peperhandel was. Nadat in den loop der zeventiende eeuw de Portugeezen en Engelschen uit het grootste gedeelte van het tegenwoordige Nederlandsch-Indië teruggedrongen waren, kwam de Compagnie practisch in bezit van het monopolie van den handel in die gewesten.

De Oost-Indische Compagnie was opgezet als een zuiver handelslichaam, doch de omstandigheden, in hoofdzaak de drang om door politieken invloed op vorsten en hoofden de hoeveelheid uitvoergoederen te vergrooten, hebben ertoe geleid, dat zij in de achttiende eeuw steeds verder in het binnenland doordrong en daarmede den grondslag van onze staatkundige heerschappij over Indië legde.

De Oost-Indische Compagnie voerde de Indische producten met eigen schepen in Nederland aan en verkocht deze in veilingen. Naast de Lampongsche peper waren vooral de verdere specerijen van de Molukken van belang; daarnaast werd in de achttiende eeuw de uitvoer van koffie van steeds grootere beteekenis. In 1711 kwam de eerste koffie van Java aan de Nederlandsche markt, en in de eerste helft van de achttiende eeuw had Nederland vrijwel het monopolie van den

koffiehandel. Later werden Frankrijk, Engeland en Hamburg steeds krachtiger concurrenten, maar tot 1850 heeft ons land een zeer belangrijke plaats in de voorziening der wereld van koffie behouden. Verder werd door de Compagnie een begin gemaakt met de exploitatie van den tinrijkdom van Bangka.

De totale waarde van den uitvoer van Java kan voor de achttiende eeuw op 30 à 40 miljoen gulden per jaar gesteld worden. Het soort markt, dat zich in Nederland ontwikkeld had, kwam nog niet ver uit boven het oorspronkelijke type; de goederen, die verhandeld werden, waren op het oogenblik, waarop zij in veiling kwamen, in Nederland aanwezig en men was nog zeer ver verwijderd van den vorm, waarin exportzaken thans gedaan worden, waarbij b.v. een rubberfabrikant te Akron aan zijn Londenschen makelaar telegrafisch opdracht geeft een aantal tons standaard sheets te koopen tot een bepaalden prijs en voor afscheep op een bepaalden termijn uit een Oostersche haven naar New-York. De makelaar stelt zich telefonisch in verbinding met Amsterdam, en de rol, die Nederlandsche belangen in de handelstransactie spelen, bepaalt zich tot die van den producent of handelaar; veelal blijven weliswaar Nederlandsche transport- en assurantiebedrijven bij de zaak betrokken, doch de goederen zelf worden rechtstreeks verscheept en geven dus geen werk aan Nederlandsche havens en veemen. M.a.w. de handel van de Oost-Indische Compagnie gaf veel meer handen werk en veel meer monden eten. De scheepvaart richtte zich uitsluitend op Nederland en was een onderdeel van het bedrijf der Compagnie zelve; opslag en behandeling der producten hadden hier te lande plaats en ook het verdere vervoer naar de definitieve bestemmingsplaatsen kwam overwegend landgenooten ten goede. De koopers in de veilingen, de „tweede hand”, ontwikkelden zich tot financieel krachtige handelshuizen, die in alle Europeesche landen relaties aanknoopten, welke relaties weer aan den handel in andere producten dienstbaar gemaakt werden. Een door lange ervaring verworven gespecialiseerde kennis der producten gaf hun groot overwicht op opkomende concurrenten en de kapitaalrijkdom van Nederland stelde hen in staat, door creditgeving aan afnemers hunne handelstransacties te vergemakkelijken.

Aldus heeft de Compagnie, heeft Indië er sterk toe bijgedragen van ons volk een handelsvolk te maken, en te doen blijven in tijden als de achttiende eeuw, toen de oorspronkelijke energie

dreigde uit te dooven. Zonder twijfel heeft Indië op Nederland ook stimuleerend gewerkt door het materieele voordeel, dat het ons geschonken heeft; in de 200 jaren van het bestaan der Oost-Indische Compagnie wordt haar winst op meer dan twee milliard gulden geraamd. De schoonheid van Amsterdam's grachtenhuizen en b.v. de aan haar tegenwoordige beteekenis niet evenredige pracht van een stad als Middelburg, zijn daarvan de zichtbare getuigen. Doch ook moet erop gewezen worden, dat deze voorspoed op den duur verslappend werkte; de inzinking van de achttiende eeuw moet naar mijn meening mede geweten worden aan de gemakkelijk, door een monopolistisch lichaam verkregen winsten.

In het kader van het algemeene onderwerp van dezen leergang, den sociaal-economischen invloed van Indië op Nederland, kom ik dan ook tot de conclusie, dat Indië wel degelijk op het geestesleven en het volkskarakter van Nederland positieven invloed gehad heeft.

De Oost-Indische Compagnie is gedurende twee eeuwen de draagster geweest van de ontwikkeling van Indië en de beteekenis van Indië voor Nederland werd in haar belichaamd; zij maakte van Nederland de markt van groote hoeveelheden koloniale producten (die niet alle afkomstig waren uit wat thans Nederlandsch-Indië heet, maar ook uit China, Japan en andere Oostersche landen); het latere stadium, waarbij de Nederlanders zich actief interesseerden bij de productie dier koloniale goederen bereidde zij voor, door een begin te maken met het vestigen der politieke macht van Nederland over Java. Voordat echter de productie van koloniale goederen het overheerschende kenmerk van de Nederlandsche activiteit in Indië zou worden, moest na de opheffing der Compagnie in 1798 nog een halve eeuw van beproevingen en partieelen terugval doorgemaakt worden.

Het is bekend, hoe in de jaren 1795-1813 onze overzeesche handel vernietigd werd en wij onze koloniën stuk voor stuk aan Engeland verloren; het laatst Java in 1811. Behoudens eenige korte perioden, waarin Frankrijk met Engeland in vrede leefde, werden de koloniale producten hier te lande met Amerikaansche schepen aangevoerd.

Na het einde van den Franschen tijd en de teruggave door Engeland van onze Oost-Indische koloniën in 1813, volgden eenige jaren, waarin de handel op Indië volkomen vrij was, nl. de jaren 1813-1816. Op die vrijheid was de Nederlandsche

handel echter zeer slecht voorbereid; niet alleen omdat het monopolistische systeem der Oost-Indische Compagnie onze concurrentiekracht, die vooral tegen de Engelschen gericht moest zijn, sterk geschaad had, maar ook omdat de relaties, die onze tweede hand in de achttiende eeuw met alle landen van Europa onderhouden had, in den Franschen tijd grootendeels verloren waren gegaan. Te groote aanvoeren van koloniale producten veroorzaakten prijsdaling en belangrijke verliezen, te meer, daar de verarming van ons land de eertijds belangrijke binnenlandsche vraag sterk had doen afnemen. Spoedig kwam dan ook de reactie tegen het systeem van vrijen handel, en de periode van 1816 tot 1850 werd gekenmerkt door protectionisme in de algemeene economische politiek en „ordering” in onze relaties met Indië. Spoedig bleek, dat wij met zachte protectionistische middelen, zooals discriminering bij in- en uitvoerrechten, de concurrentie met de Engelschen nog niet konden volhouden, daar deze het groote voordeel hadden, dat zij over een invoerartikel beschikten, nl. textielgoederen, waarop zij groote winsten maakten, hetgeen hen in staat stelde voor de uitvoerproducten op Java hogere prijzen te betalen dan de Nederlanders, die den ruggesteun van een moderne textielindustrie misten. De gedachten gingen toen in de richting van een herleving van het stelsel van de Oost-Indische Compagnie, en het denkbeeld, den Indischen handel te nationaliseeren, werd door Koning Willem I betrokken in zijn plan van veel wijdere strekking om handel en industrie in Nederland tot nieuw leven te brengen. Voor de uitvoering van dat plan werd in 1824 de Nederlandsche Handel-Maatschappij opgericht, en in verband met minder gunstige resultaten, in andere landen bereikt, beperkte deze zich reeds eenige jaren na haar oprichting vrijwel uitsluitend tot Indische belangen. Zooals Mr N. G. Pierson in zijn boek „Het Cultuurstelsel” schreef, werd sedert 1821 geen poging onbeproefd gelaten om den particulieren handel te dwarsboomen en de invoering van het Cultuurstelsel onder Gouverneur-Generaal van den Bosch in 1830, beteekende de volledige overwinning van de reactionaire koloniale politiek. Krachtens dit stelsel werd de Inlandsche bevolking gedwongen marktproducten te verbouwen en tot lagen prijs aan het Gouvernement af te staan; ook dreef het Gouvernement voor eigen rekening ondernemingen, terwijl bij suiker particulieren als fabrikant tusschen bevolking en Gouvernement werden ingeschakeld. Het principe

was echter staatsexploitatie van Indië en, zooals bij de Oost-Indische Compagnie vermenging van politiek streven en winststreven had plaats gehad in dien zin, dat de Compagnie haar oorspronkelijke positie van exporteur had uitgebreid tot een publiekrechtelijke, was de ontwikkelingsgang onder het Cultuurstelsel omgekeerd en gebruikte het Gouvernement zijn gezag om handelaar te worden.

Dat intusschen niet iedere particuliere uitvoerhandel onmogelijk werd gemaakt, bewijst de geschiedenis van mijn firma, wier import, omvattende koffie, indigo, tin, huiden enz. uit Indië, in de jaren 1838/1839 begon. Ook een aantal andere firma's waren als exporteur werkzaam, doch opvallend gering is het aantal Nederlandsche namen, dat men in dien tijd onder de exporteurs aantreft. Vooral veel Duitschers hadden zich in Indië gevestigd.

De belangrijkste producten, die in den tijd van het Cultuurstelsel uit Indië werden geëxporteerd, waren koffie, suiker, indigo, specerijen, tin, huiden, thee en tabak. In de eerste jaren van haar bestaan kocht de Ned. Handel-Mij wel producten van het Gouvernement, die zij voor eigen rekening exporteerde, maar na de invoering van het Cultuurstelsel werd het regel, dat alle Gouvernementsproducten aan de Ned. Handel-Mij. in consignatie werden gegeven.

Bij den verkoop richtte de Ned. Handel-Mij zich grootendeels naar het voorbeeld der Oost-Indische Compagnie. Met de bedoeling Nederland weer tot een eersterangs-markt van koloniale producten te maken, werden alle uitvoergoederen naar ons land verscheept, en teneinde de tweede hand nieuw leven in te blazen, werd het veilingssysteem van de Compagnie in eere hersteld. De veilingen werden oorspronkelijk gehouden te Amsterdam, Rotterdam en Middelburg. Deze doelstelling werd grootendeels bereikt; het belang, dat de Amsterdamsche markt geleidelijk weer verkreeg, wordt geïllustreerd door het feit, dat, terwijl in 1845 door de Ned. Handel-Mij voor 45 millioen gulden aan goederen werd verkocht, dit cijfer in 1858 tot 90 millioen gulden gestegen was. Voor koffie was Amsterdam in die jaren onbetwist de hoofdmarkt; in 1850 bedroeg het aandeel van Nederlandsch-Indië in de wereldproductie nog ongeveer 30 %, welk percentage sindsdien door de opkomst van Brazilië en andere Amerikaansche productiegebieden tot ongeveer 5 % is verminderd.

De in veiling aangeboden kavelingen waren erop berekend,

dat deze alleen door den groothandel gekocht zouden kunnen worden; ook de gewoonte, van ieder product slechts tweemaal per jaar een veiling te houden, werkte in deze richting.

De in Nederland aangevoerde suiker werd, in tegenstelling tot de andere producten, niet aan den handel verkocht, daar de N.H.M. het „tot het algemeene en nationale in haar roeping” rekende, deze aan de Amsterdamsche suikerraffinadeurs te verkoopen. Het Gouvernement leed den eersten tijd op dit product ernstige verliezen, doch de raffinaderijen werden in staat gesteld hun bedrijven aanzienlijk te vergrooten en naar het buitenland te gaan exporteeren. Toen echter na 1870 het Gouvernement zich uit de suikercultuur terugtrok, hield de aanvoer hier te lande spoedig op. Aanvankelijk nam Londen de plaats van Amsterdam als bestemmingshaven in, en sedert 1887 kwam de export naar Europa nagenoeg geheel tot stilstand.

De bezwaren tegen het Cultuur- en Consignatiestelsel waren echter vele, en toen na 1848 de liberale gedachte op staatkundig en economisch gebied kon baanbreken, kwam het ook tot een geleidelijke afbrokkeling van bedoeld stelsel. Tegen het Cultuurstelsel rezen ook bezwaren van ethischen aard, toen werd aangetoond, dat het drukkend was voor de bevolking van Java. Het feit, dat het Gouvernement met de thee- en tabakscultuur geen succes had, scheen het bewijs te leveren, dat het Cultuurstelsel voor nieuwe cultures, waar geen oude routine gevolgd kon worden, onbruikbaar was; in feite zijn deze cultures, waarmede de Gouvernementsbemoeienis onderscheidenlijk in 1865 en 1866 eindigde, eerst tot bloei gekomen, toen zij aan particuliere ondernemers werden overgelaten. In 1862 werd de Gouvernements-pepercultuur gestaakt, in 1870 werd besloten tot geleidelijke afschaffing der bemoeiing met de suikercultuur. Zooals bekend, is de Gouvernements-koffiecultuur het langst in stand gebleven.

Van 1854 af werd een deel der koffie en suiker in Indië verkocht, terwijl ook in het in Nederland door de Ned. Handel-Mij gevolgde verkoopsysteem wijzigingen werden aangebracht. Bij de koffie werden in één veiling 4 à 600.000 balen verkocht in „pakkingen” van 10 tot 60.000 balen; eenmaal is zelfs een pakking van 159.000 balen aangeboden. De pakkingen bevatten alle aanwezige koffie van éénzelfde soort, doch van zeer uiteenloopende kwaliteiten, en de getoonde monsters betroffen als regel de minste kwaliteit. Het koopen was dus zeer

riskant en slechts een kleine kring voldoende kapitaalkrachten was gegadigd. Een verder belangrijk bezwaar was, dat het systeem van slechts 2 veilingen per jaar geen rekening hield met de ontwikkeling van het wereldverkeer. Het behoorde niet meer bij een periode, waarin het tempo van het economische leven door snellere communicatiemiddelen reeds belangrijk levendiger was geworden dan in de zeventiende en achttiende eeuw. Dientengevolge trokken de nadeelen, t.w. rente- en tijdverlies steeds meer de aandacht. Van 1864 af werden dan ook de koffieveilingen maandelijks gehouden en werden de kavelingen op ongeveer 100 balen gebracht.

Van 1870 af gingen de opbrengsten van de veilingen voor rekening van het Gouvernement in dalende lijn en in 1898 bedroegen zij nog slechts 17 miljoen gulden. Tot aan den wereldoorlog was er weer eenige stijging tengevolge van grooteren aanvoer van tin, doch intusschen was de uitvoer, die voor rekening van particulieren plaats vond, tot een veelvoud van de opbrengsten der Gouvernements-veilingen gestegen. Nog steeds wordt in de jaarverslagen der Ned. Handel-Mij de eereplaats gegund aan de consignaties van Gouvernementsgoederen, doch deze betreffen goederen, die door de Gouvernements-landbouw- en mijnbouwondernemingen in vrije concurrentie met particuliere ondernemingen geproduceerd worden.

In 1870 werd door de aanneming van de Agrarische Wet, krachtens welke gronden aan particulieren in erfpacht uitgegeven kunnen worden voor den tijdsduur van 75 jaren, definitief met het Cultuurstelsel gebroken. In de plaats van tegenwerking van het particuliere initiatief was reeds geleidelijk aanmoediging getreden en een snelle ontwikkeling van het particuliere landbouwbedrijf zette in. Zulks niet alleen op erfpachtgronden, doch ook op gronden in gebruik gekregen van inlandsche zelfbestuurders.

Reeds in 1865 werd de eerste tabak uit Deli te Amsterdam aangevoerd; de suikerindustrie maakte een snelle ontwikkeling door, hoewel deze onderbroken werd door de suiker crisis van 1883/1885; de cultures van Java-tabak, thee en kina namen sterk in belangrijkheid toe; omstreeks 1880 werd de eerste petroleum in Indië gewonnen (1883 oprichting Koninklijke) en in onze eeuw werden aan de lijst van uitvoerproducten zeer belangrijke artikelen als rubber, sisalvezels, cassaveproducten en palmolie toegevoegd. Ook de inlandsche wereld bleef niet

achter en ik wijs op den zeer belangrijken uitvoer van bevolkingsproducten als krossoktabak, copra, kapok, huiden en later bevolkingsrubber, alles sterk gestimuleerd door de concurrentie van Chineesche en Europeesche opkoozers dier producten.

In de wijze van verkoopen en de afzetgebieden heeft de vrijheid van bedrijf, die sinds de afschaffing van het Cultuurstelsel geheerscht heeft, in den loop der jaren groote wijzigingen gebracht. Wel bleven tot aan den wereldoorlog 1914-1918 voor deze verscheidenheid van producten verscheping naar en verkoop in Nederland regel, en directe zaken op andere landen uitzondering. In de oorlogsjaren hebben echter de laatste noodgedwongen groote uitbreiding gekregen en is ook de eigen marktorganisatie in Indië veel belangrijker geworden. Een herstel van den vroegeren toestand is na den oorlog niet ingetreden en directe zaken met de verbruikslanden bleven regel; de markt, gezien als stapelplaats, werd meer en meer uitzondering.

Wat de bestemmingslanden van den Indischen uitvoer betreft, moge ter vergelijking met den toestand vóór 1854, toen nagenoeg de geheele uitvoer naar Nederland gericht was, de volgende cijfers dienen, die betrekking hebben op het jaar 1936:

	Waarde van den uitvoer in duizend gulden		Nederland in procenten van het totaal
	totaal	daarvan naar Nederland	
Aardolieproducten	96.631	1.534	1,59
Rubber	87.797	3.443	3,92
Tin en tinerts	46.024	35.247	76,58
Thee	42.893	8.647	20,16
Copra	41.506	9.649	23,25
Tabak	37.890	36.968	97,57
Suiker	33.765	232	0,69
Palmolie	21.392	4.872	22,77
Koffie	15.857	3.640	22,95
Kinabast en kinine	11.779	9.141	77,60
Vezels, harde touw	8.910	1.584	17,78
Kapok	7.393	876	11,85
Huiden	5.654	2.310	40,86
Mais	4.393	905	20,60
Rijst	1.774	1.481	83,48
Alle andere goederen ...	74.000	6.437	8,70
Totaal	537.658	126.966	gem. 23,61

Nog vermeld ik, dat in 1936 het aandeel van de voornaamste bestemmings- en oorsprongslanden in de waarde van den uitvoer en den invoer van Nederlandsch-Indië bedroeg:

	Uitvoer naar:	Invoer uit:
Nederland	23,61 %	16,72 %
Vereenigde Staten	17,72 %	7,71 %
Singapore	12,14 %	10,03 %
Japan	5,63 %	26,69 %
Engeland.....	5,08 %	7,85 %
Australië en Nieuw Zeeland	4,75 %	2,95 %
Duitschland	2,40 %	9,11 %
België en Luxemburg	0,92 %	2,50 %
Britsch Indië	0,76 %	3,13 %

Ter verduidelijking van de ontwikkeling, die de „markt” van de meeste groothandelsartikelen heeft ondergaan, wijs ik erop, dat de markt een abstract begrip is geworden; het is in onzen tijd mogelijk geworden, dat een plaats de hoofmarkt van een product is, terwijl daar toch nooit meer dan een uiterst klein gedeelte van het verhandelde goed in concreto aanwezig is. Een moderne markt is dus strict genomen niet aan een bepaalde plaats gebonden; zij behoeft niet meer te zijn dan een verzamelpunt van telegrafische, telefonische en schriftelijke biedingen en offertes, die daar uit alle deelen van de wereld samenkomen. Weliswaar zal natuurlijk het feit, dat de tegenwoordige markten historisch gegroeid zijn uit het oude type, tengevolge hebben, dat de bestaande outillage zich vervormt en zich op de nieuwe toestanden instelt. Immers bevorderen traditie, overgeleverde vakkennis en bestaande relaties, die aan de oude marktplaatsen gebonden zijn, zoomede het feit, dat het directe achterland van de bestaande marktplaatsen meestal van oudsher een belangrijk verbruikscentrum van het betrokken product vormt, de continuïteit der eenmaal bestaande markten.

Het zou overigens niet juist zijn uit de ontwikkeling, die de afzet sindsdien heeft vertoond, te concludeeren, dat de distributie der Indische producten tot omstreeks 1850 op oneconomische wijze moet hebben plaats gehad. Om de rationeele, directe distributie van het land van oorsprong naar de verbruikslanden mogelijk te maken, die ons nu vanzelfsprekend lijkt, moet namelijk aan eenige voorwaarden voldaan zijn,

welke voorwaarden eerst in den loop der negentiende en twintigste eeuw vervuld werden.

In de eerste plaats moet bedacht worden, dat eerst in den loop der negentiende eeuw de Vereenigde Staten, Japan, China, Britsch-Indië, Australië, Zuid-Afrika en Zuid-Amerika tot zoodanige economische ontwikkeling zijn gekomen, dat zij als afzetgebied belang verkregen, terwijl in de zeventiende en achttiende eeuw slechts de Europeesche landen als koopers van de meerendeels kostbare toenmalige Oostersche producten in aanmerking kwamen. Als Duitschland of een der Noorderlijke landen het uiteindelijke verbruiksgebied is van een koloniaal product, maken de extra kosten bij herverschepping uit Nederland niet zoo'n groot verschil, vooral niet in verhouding tot de waarde van het product bij goederen van hoogen prijs.

Verder moet als voorwaarde voor de ontwikkeling der distributie, zooals wij die thans kennen, genoemd worden de perfectioneering van alle communicatiemiddelen; het is voldoende bekend, dat eerst de bouw van stoom- en later motorschepen het transport dusdanig snel, betrouwbaar en goedkoop gemaakt heeft, dat de wereldhandel zich enorm kon uitbreiden, zoodat thans ieder economisch belangrijk land door een net van sloopvaartverbindingen met alle overige landen verbonden is. Verder behoeft het nauwelijks betoog, dat eerst na de uitvinding van telegraaf, telefoon en het instellen van geregelde luchtvaartverbindingen de exporteur in nagenoeg alle landen der aarde werkelijk kan zeggen: „die Welt ist mein Feld”.

Als derde voorwaarde wil ik noemen de standaardiseering van de producten, waardoor eerst de verkoop op afladings-condities mogelijk is geworden. Voor sommige producten is deze standaardiseering niet mogelijk en wij zullen zien, dat juist daarbij de markten van de oude soort de meeste kans hebben, in stand te blijven. Verreweg het grootste gedeelte der Indische uitvoerproducten beantwoordt echter tegenwoordig aan een standaardbeschrijving: standaard smoked sheets, superieure hoofdsuiker, Robusta W(est) I(ndische) B(ereiding), f(air) a(verage) q(uality) enz. enz., zoodat het mogelijk is, deze ongezien en voor afscheep op eenig toekomstig tijdstip van een exporteur op Java of een handelaar in Nederland te koopen met betaling tegen overgave van documenten bij aankomst in de bestemmingshaven, waar ook ter wereld. Voorzoover

het betrokken product niet voldoende gestandaardiseerd is, bestaat nog de mogelijkheid binnen enkele weken over monsters van een gereedliggende partij goederen te beschikken en volgens dat monster op aflading te verkoopen. De standaardisering is mogelijk geworden door een vaste en meer en meer uniforme wijze van oogsten en bereiden op de ondernemingen, waardoor zelfs bij een variabel product als thee den koper weinig verrassingen wachten als hij een toekomstigen oogst van een bekende onderneming ongezien koopt. De wetenschappelijke voorlichting, waarover de Indische cultures beschikken, heeft tot dit resultaat krachtig medegewerkt.

Naast den groei van den Indischen uitvoer in het algemeen is het feit, dat deze meer en meer ging plaats vinden op afladingscondities oorzaak geweest, dat organisaties van verkoopters en koopers werden opgericht, die zich met het codificeeren van bestaande usances en het opstellen van nieuwe contracten en voorwaarden bezig houden (Vereeniging voor den Koffiehandel, V.I.N.I.P., Vereeniging voor den Rubberhandel enz.) met het doel deze uniform te maken en daarvoor algemeene erkenning te verkrijgen.

Met bedoelde ontwikkeling zijn belangrijke veranderingen in de organisatie van den handel gepaard gegaan. Het klassieke schema, volgens hetwelk de exporthandel zich afspeelt, is aldus, dat de exporteurs in de productielanden direct of door tusschenpersonen (denk aan de rol, die in Nederlandsch-Indië de Chineezers in dit opzicht spelen) de producten van de inheemsche bevolking koopen. De exporteur in het koloniale gebied verkoopt of consigneert aan den importeur in het moederland, die op zijn beurt aan den groothandel verkoopt; makelaars verleenen ettelijke keeren hun bemiddeling en van den groothandel, aan welken in deze organisatie de economisch belangrijke functie van houder der voorraden toevalt, vinden de producten via grossiers, industrie en kleinhandel hun weg naar de verbruikers. De uiterste tegenstelling van dit proces vormt wel de tegenwoordige organisatie van den afzet van petroleumproducten, waarbij de producent den verkoop tot aan den uiteindelijke verbruiker door geaffilieerde transport- en distributiemaatschappijen volledig beheerscht. Ook het feit, dat de meeste exportproducten thans door Europeesche ondernemers voortgebracht worden, werkt in deze richting; het is voor een rubber-produceerenden Inlander onmogelijk verder te zien dan den Chineeschen opkoper, die op de plaat-

selijke markt gereed staat zijn product af te nemen, doch een Europeesch grootbedrijf kan zonder eenig bezwaar een leveringscontract met een fabriek van rubbergoederen in Amerika sluiten. Een groot cultuurlichaam kan zelfs bij een kwaliteitsproduct als thee vele tusschenschakels overslaan en direct aan grossiers in binnen- en buitenland verkoopen. Verder heeft de groei van de industrie, in den zin van de zgn. verticale concentratie, in vele gevallen het oude schema doorbroken; er zijn verschillende voorbeelden bekend, dat industrieele ondernemingen zelve haar grondstoffen in de koloniale gebieden koopen, of afzonderlijke ondernemingen oprichten, die haar grondstoffen produceeren; men denke in dit verband aan de margarine- en zeepindustrie (Unilever) en de relaties van de General Rubber Company met de Hollandsch-Amerikaansche Plantage-Maatschappij.

Een direct gevolg van de verbetering der communicatiemiddelen en het ontstaan van rechtstreeksche betrekkingen tusschen nagenoeg alle deelen der wereld is het verdwijnen der economische functie, die vroeger aan den groothandel op de stapelmarkten toeviel, geweest. Zooals ik reeds opmerkte, beschouw ik als voornaamste kenmerk dier functie het houden der voorraden. Het was tot voor 100 jaar noodzakelijk, dat er in West-Europa voor ieder product een centrum was, van waar uit de behoeften der verbruikslanden te allen tijde gedekt konden worden, en het was een groot voordeel voor de overige Europeesche landen, dat zij zelf geen voorraden behoeften aan te houden, omdat dit kans op bederf zou geven, als de locale vraag eens tegenviel en gevaar voor niet tijdige aanvulling als het met den toenmaals onzekeren en weinig frequenten aanvoer hokte. Thans, nu van ieder punt van de wereld binnen enkele uren een order de koloniale gebieden kan bereiken, en de verbetering der transportmiddelen snellen en zekeren aanvoer in alle verbruikslanden mogelijk maakt, is in den handel in vele koloniale artikelen de beteekenis van stapelplaatsen sterk afgenomen. Toch vervult de groothandel nog een nuttige functie bij de voorziening van kleinere distribuanten en voorts wijs ik erop, dat voor alle artikelen, waarin een termijnhandel wordt gedreven voorraden ter plaatse onontbeerlijk zijn.

Voorzoover zich in Nederland een belangrijke doorvoerhandel gehandhaafd had, zooals die in koffie, is deze door de autarkische neigingen van de laatste jaren, gepaard aan de rechtstreeksche compensatie-transacties en het gereguleerde inter-

nationale betalingsverkeer, wel in een zeer moeilijke positie gekomen.

Het houden van voorraden doet zich thans in zeer verschillende vormen voor, als uitersten waarvan ik zou willen noemen suiker, waar de producenten, althans die op Java, de rol van voorraadhouders vervullen, en rubber, waar de stock zich voor het grootste gedeelte in handen der industrieele verbruikers bevindt.

Van de firma's, die vroeger den invoer van en den handel in koloniale producten vertegenwoordigden, zijn er vele verdwenen, terwijl andere zich tot cultuurbanken of cultuurondernemers ontwikkelden, en dus haar arbeidsveld met nieuw terrein hebben verruimd.

Thans wil ik de organisatie van den afzet van eenige producten afzonderlijk de revue laten passeeren.

Ik begin daarbij met de markt, die tot dusverre aan de werking van de geschetste ontwikkeling het best weerstand heeft geboden, nl. de tabaksmarkt, die op dit gebied wel als de uitzondering, die den regel bevestigt, mag worden beschouwd. Nog steeds wordt zoo goed als alle tabak uit Nederlandsch-Indië te Amsterdam en Rotterdam aangevoerd, in inschrijving, na voorlegging van monsters aan de koopers, verkocht, en in den tabakshandel neemt de tweede hand een belangrijke plaats in. Wel wordt in de inschrijvingen hoe langer hoe meer tabak direct door fabrikanten gekocht, zoodat in zooverre de positie van den handel een wijziging heeft ondergaan, doch ook deze aankopen geschieden meestal in overleg en samenwerking met den handel. De reden, waarom de tabaksmarkt haar traditioneel karakter bewaard heeft, is in de eerste plaats het feit, dat tabak zich tot standaardiseering in het geheel niet leent, daar van jaar tot jaar, van onderneming tot onderneming en van ondermerk tot ondermerk variaties van aard en kwaliteit optreden. Dit heeft tengevolge, dat een groote vakkennis noodig is om partijen tabak juist te waardeeren en dat het aanhouden van een grooten voorraad noodzakelijk is om daaruit de verschillende behoeften te kunnen bevredigen en om daaruit te kunnen putten als de oogst van een bepaald jaar niet de geschikte grondstof oplevert, die den fabrikant in staat stelt het aanzien en de kwaliteit van zijn eindproducten op peil te houden. Daar komt nog bij, dat zich in de sigarenindustrie weinig concentratie voorgedaan heeft, zoodat de vraag verdeeld is over een groot aantal koopers. Tenslotte ontvangt de

Nederlandsche tabaksmarkt steun van het relatief groote verbruik binnen de landsgrenzen.

Voorzoover aan één of meer dezer voorwaarden, die aldus het voortbestaan der tabaksmarkt verklaren, voldaan is, is het systeem van aanvoer in Nederland en verkoop in veiling of inschrijving ook nog bij enkele andere producten behouden gebleven. Het verdwijnt echter hoe langer hoe meer; als voorbeeld hiervan diene, dat, terwijl in 1920/1921 nog 330.000 balen koffie bij inschrijving verkocht werden, dit cijfer de laatste jaren tot eenige tienduizenden balen ineengeschrompeld is. De specerijenveilingen handhaven zich; die voor cacao nemen in betekenis af.

Bij thee is het veilingssysteem nog wel van groot belang, evenals de doorvoerhandel naar continentaal-Europeesche landen. Echter wordt nog slechts 20% van den Indischen uitvoer in Nederland verkocht en behalve het sterk toenemend belang van de binnenlandsche markt in Nederlandsch-Indië met een verbruik, dat thans op ongeveer 12.000.000 kg per jaar gesteld kan worden, valt het op, dat de uitvoer naar Engeland en Nederland — dus ten verkoop in veiling — van gemiddeld 69% van den uitvoer in 1928/1929 daalde tot 35% in 1937, terwijl de uitvoer naar de vijf belangrijkste afzetgebieden buiten Europa in die periode steeg van 22% tot 53%. Op deze ontwikkeling is het instellen van een differentieel invoerrecht in Engeland van invloed geweest. Bij dit product mag echter niet vergeten worden, dat de prijzen der direct naar de verbruikslanden verkochte thee nog op beslissende wijze beïnvloed worden door de opbrengsten in de veilingen te Londen en te Amsterdam.

De natuurlijke markt voor de Nederlandsch-Indische aardolieproducten en suiker ligt geheel in het Oosten. Ik vermeldde reeds, dat eerstgenoemde producten een volledige verticale organisatie te zien geven.

Wat betreft suiker toont de gegeven specificatie aan, dat normaliter geen suiker uit Indië naar Nederland verscheept wordt. In 1936 is echter een regeling tot steun van de suikerindustrie op Java in het leven geroepen, op grond waarvan in 1937 ruim 80.000 ton in Nederland is geïmporteerd. De organisatie van den afzet toont bij suiker deze merkwaardigheden, dat de verkoop sinds 1918 gecentraliseerd plaats heeft, waardoor de concurrentie bij den verkoop verdwenen is, zoomede, dat als koopers optreden op Java gevestigde exporteurs. Hoewel her-

haaldelijk aandrang is geoefend, dat de verkooporganisatie uitgebreid zou worden tot den import in de verbruikslanden, hebben de risico's, die daarmee bij verkoop in Oostersche landen onafscheidelijk verbonden zijn, de producenten daarvan tot nog toe weerhouden. Ook bij dit product is het binnenlandsche verbruik belangrijk, daar van den tegenwoordigen oogst van omstreeks $1\frac{1}{2}$ miljoen ton ongeveer 350.000 ton in Indië geconsumeerd worden.

De verkoop van rubber geschiedt nagenoeg geheel op af-lading, soms op verre termijnen, hetgeen vergemakkelijkt wordt door het bestaan van groote termijnmarkten. Naar Nederland wordt slechts ongeveer 4% van den uitvoer verscheept, hetgeen aanzienlijk meer is dan het verbruik in ons land, doch in welk percentage uiteraard de invloed van Nederland op de wereldmarkt lang niet ten volle tot uitdrukking komt, want de Nederlandsch-Indische ondernemingsproductie heeft een veel belangrijker aandeel in de wereldproductie. De organisatie van de productie door de restrictieregeling heeft tot dusverre, evenmin als bij thee, tot beperking van de vrijheid bij den afzet geleid. Een merkwaardige verandering heeft zich voltrokken bij den verkoop van bevolkingsrubber. Deze werd tot voor eenige jaren voor verreweg het grootste gedeelte in den vorm van natte „slabs” geëxporteerd naar Singapore, waar zij tot een voor de wereldmarkt geschikt product herbereid werd. In de laatste jaren is de bevolking er echter steeds meer toe overgegaan dit zelf te doen, zoodat thans ongeveer 80% van de bevolkingsrubber als droog product Indië verlaat, zeer tot het voordeel der producenten. Weliswaar richt de uitvoer zich nog overwegend naar Singapore, doch de directe verscheping naar de verbruikslanden, speciaal de Vereenigde Staten, is reeds zeer belangrijk.

Het groote aandeel, dat Nederland in den Indischen uitvoer van tin heeft, berust op het feit, dat dit product grootendeels in den vorm van erts uitgevoerd wordt en in Nederland tot tin versmolten. Zodoende wordt de werkgelegenheid in Nederland vergroot, doch de handel wordt daarbij niet ingeschakeld, daar de producenten zelf den verkoop aan de verbruikers in binnen- en buitenland in handen houden.

Bij de producten copra, palmolie, koffie, vezels, kapok en huiden behoeft niet lang te worden stilgestaan; zij worden door importeurs, producenten of handelshuizen — die tegenwoordig practisch alle eigen filialen in Indië bezitten — over-

wegend op afladingscondities verkocht en de invoer in Nederland overschrijdt het verbruik hier te lande niet belangrijk. Voorzoover, zooals bij koffie en kapok, tot voor kort nog een beteekenende doorvoerhandel bestond, is deze de laatste jaren steeds verder ingekrompen. Als men ziet, dat in 1900 nog de helft van den kapokuitvoer naar Nederland kwam, en dit aandeel in 1937 geen 10% meer bedroeg, kan men zich een beeld vormen van den ernst van dit verschijnsel. Markant is het ook bij specerijen in verband met het feit, dat Nederland voor deze producten gedurende eenige eeuwen een min of meer monopolistische positie heeft ingenomen; b.v. werd in 1936 slechts ongeveer 5% van den uitvoer van peper naar Nederland verscheept, terwijl de verhouding bij de andere specerijen niet boven 30% uitgaat.

De gunstige verhouding bij rijst berust op bevoordeeling van den invoer van het Nederlandsch-Indische product in Nederland op grond van de Landbouwcrisiswetgeving. Hoewel een soortgelijke preferentiele behandeling voor mais bestaat, verhindert deze niet, dat de uitvoer van dit product zich de laatste jaren voor 80 à 90% naar Japan richt.

Voor kinabast is de binnenlandsche markt in Indië zeer belangrijk sinds de oprichting in 1897 van de Bandoengsche Kininefabriek. Aan den strijd tusschen producenten en de kininefabrikanten werd in 1913 een einde gemaakt door het tot stand komen van de Kina-Overeenkomst, volgens welke de gezamenlijke kininefabrikanten zich verplichtten tot afname van een hoeveelheid zwavelzure kinine in bastvorm, die overeenkomt met hun afzet in den vorm van fabrikaat, waarbij de betaling voor de bast wordt afgeleid uit een formule, die den kinineprijs tot uitgangspunt heeft. In 1918 en 1928 is deze overeenkomst verlengd, waarbij voor de planters in beginsel weinig verandering in de oorspronkelijke regeling is gebracht.

In verband met den afzet der exportproducten heeft de Indische Regeering in de laatste jaren een toenemende activiteit getoond door het streven naar verbeterde handelsvoorlichting en de oprichting van „centrales” voor kapok, krossoktabak, harsen, aetherische oliën en cassaveproducten. De laatste vier zijn eerst met ingang van 1938 in werking getreden; de Kapok-Centrale is eenige jaren ouder. Deze instellingen hebben in hoofdzaak ten doel contrôle te oefenen op de kwaliteit der uitgevoerde producten en bevordering van den afzet. Voorzoo-

ver zij daarnaast streven naar het verzekeren van betere geldelijke opbrengsten voor de meerendeels inlandsche producenten, is de gestie zeer moeilijk; bij kapok is deze naar mijn meening tot dusverre niet gelukkig geweest.

Als men tracht de geschetste ontwikkeling in de toekomst te projecteeren, dan moet rekening worden gehouden met de waarschijnlijkheid, dat de uitvoer van de meeste producten uit Nederlandsch-Indië naar ons land binnen afzienbaren tijd niet veel grooter zal zijn dan de consumptie in ons verbruiksgebied bedraagt, en dat de positie van den tusschenhandel als zelfstandigen bedrijfstak steeds moeilijker zal worden. Doch daar staat tegenover, dat ondanks de depressie, die in 1929 begon, de uitvoer uit Nederlandsch-Indië, naar de hoeveelheid berekent, nog steeds toeneemt; als men den gemiddelden maandelijkschen uitvoer in 1928 op 100 stelt, bedroeg deze over de eerste acht maanden van 1937: 119. Wij staan slechts anders tegenover dezen uitvoer dan vroeger; niet meer als handelaren, doch als producenten; voorzoover onze nieuwe positie commercieele werkzaamheid omvat, is deze natuurlijk van groot belang gebleven, maar niettemin is deze soort activiteit naar het tweede plan gedrongen. Geheel parallel aan deze evolutie heeft zich de staatkundige bemoeienis van Nederland met Indië ontwikkeld; is bij een koloniale economie, waarin de handelsfunctie op den voorgrond staat, een weinig diepgaande belangstelling voor wat zich op eenigen afstand van de uitvoerhavens afspeelt, begrijpelijk, het ondernemingsbedrijf is zoo nauw verweven met de economische, cultureele en politieke vormen, die de inlandsche gemeenschap kenmerken, dat zij een veel intensievere politieke inmenging vraagt, een inmenging, die zich door de verantwoordelijkheid, die zij meebrengt, op velerlei ander gebied voortzet; ik noem in dit verband de zorg voor onderwijs en volksgezondheid, zoomede de voorlichting op het gebied van landbouw en industrie. In het algemeen zijn de veranderingen, die zich in de afgelopen eeuw voltrokken hebben, noodzakelijk en heilzaam geweest. Zonder twijfel zijn zij ook aan de inheemsche bevolking van Indië ten goede gekomen, want niet alleen is een deel der Nederlandsche bevolking direct of indirect van Indië voor zijn levensonderhoud afhankelijk, doch evenzeer dankt een groot deel der inlandsche bevolking zijn bestaan aan het staatkundige en economische regime, dat de Nederlanders in Indië gevestigd hebben.

DE CULTUREELE INVLOED
VAN NED. INDIE OP NEDERLAND

DOOR

PROF. DR H. KRAEMER

DE serie lezingen, die tezamen den Leergang ter gelegenheid van het vierde Lustrum der Wageningsche Landbouwhoogeschool vormen, is door de organisatoren van dezen Leergang geplaatst onder de algemeene signatuur van „de sociaal-economische invloed van Ned. Indië op Nederland”. Het ons opgedragen onderwerp valt, naar onmiddellijk in het oog springt, daar geheel buiten. De eenige verbindingslijn, die te traceeren is, is te vinden in het streven zich een beeld te willen vormen van den wijdvertakten stroom van stimuleerende krachten, die van Indië op Nederland uitgegaan zijn en uitgaan. Het is verheugend dat men bij dezen sociaal-economischen schouw van Indië's betekenis voor Nederland den cultureelen factor toch niet heeft willen negeeren, maar er, juist door zijn uitzonderlijk karakter in het geheel van het schema, een bijzonder accent aan heeft willen verleen. Dit verheugende feit maakt de behandeling van dit subtiële onderwerp echter nog moeilijker dan het op zichzelf al is. De moeilijkheid van ons onderwerp kan men wellicht het best uitdrukken op de volgende wijze. Wanneer men zich in ons onderwerp verdiept, komt men al dadelijk tot de ontdekking dat men vrijwel maagdelijk terrein betreedt. Zoo overvloedig en herhaaldelijk als de cultureele invloed van Nederland op Indië bestudeerd is, zoo sporadisch en fragmentair is dat het geval met die van Indië op Nederland. Het is onmogelijk zich aan den indruk te onttrekken dat dit onderwerp in de meeste opzichten nog praematuur is, maar daarnaast dringt zich toch ook telkens het gevoel op dat het aantrekkelijk is en boeiend. Met nadruk moet dus geconstateerd worden dat hetgeen in deze lezing geboden wordt niet meer dan een fragmentair aperçu kan zijn. Om drie redenen. Ten eerste, omdat de cultureele invloed van Ned. Indië op Nederland bij nader onderzoek van zeer recenten datum en tamelijk gering blijkt te zijn. Ten tweede, omdat het daarom nog slechts weinig bestudeerd is. Ten derde, omdat de tijd van voorbereiding voor zulk een vrijwel onbewerkt terrein zeer kort was.

De eerste dezer drie redenen brengt ons dadelijk tot een vraag, die ons per viam negationis toch midden in ons onderwerp

voert. Deze vraag luidt: hoe komt het eigenlijk dat de culturele invloed van Indië op Nederland van zulk een recenten datum en tamelijk gering is? Men zou natuurlijk zoo ver kunnen gaan en de seigneuriale allure, die het Hollandsche patriërsleven sinds de 17de eeuw kenmerkte en die o.a. tot openbaring kwam in de statige huizen der Amsterdamsche grachten, in de idyllische landhuizen langs de Vecht of in de deftige buitenplaatsen in Kennemerland of Beemster, opvatten als glanzende symptomen van door Indië veroorzaakte cultuurbloei, aldus Nederland's cultureelen gloriëtijd aanmerkende als een frappant bewijs van Indië's cultureelen invloed op Nederland. Dat zou echter geheel de eigenlijke bedoeling van ons onderwerp weerspreken. Ook al is het waar dat de Hollandsche cultuurbloei in de 17de en 18de eeuw, en ook de nieuwe opkomst, na inzinking in de 19de eeuw, geheel ondenkbaar is zonder den materieelen grondslag, dien de sinds 1596 geknoopte band met Indië aan Nederland heeft geschonken, het Hollandsch cultuurscheppend vermogen was daarom in geen enkel opzicht een resultaat van den cultureelen invloed van Indië op Nederland.

De oorzaken dat de culturele invloed van Indië op Nederland iets van zeer recenten datum en van nog zeer matige beteekenis is, zijn zoowel in Indië als in Nederland te zoeken. De afstand van Indië en Nederland is en blijft groot. Het feit dat Indië aan de andere zijde van den aardbol gelegen is en bovendien tot een geheel ander natuurlijk en geestelijk klimaat behoort, sloot intensieve cultuurinvloed uit in de tijden van moeizaam en langzaam verkeer vóór de opkomst van stoom en electriciteit, en blijft het ook nog zeer bemoeilijken in onzen tijd van gemakkelijke en snelle verbindingen. Krachtens de wereldhistorische situatie waarin wij ons in de laatste eeuwen bevinden, moest Indië wel in overwegende mate de ontvangende en slechts in geringe mate de gevende partij zijn. Het kon de gevende partij niet zijn, omdat het geen centrum van dynamisch, naar buiten gericht geestelijk leven vertegenwoordigde. Het had een cultureel centrum van uitzonderlijke suggestieve kracht moeten zijn om het natuurlijke bezwaar van den verren afstand te overwinnen. Het is goed te bedenken dat dit zelfs niet het geval was met de groote, representatieve beschavingen van India en China, welke beschavingen de Indische verre in inhoud, structuur en universeele beteekenis overtreffen. De Chineesche beschaving van het Mandsjoe-tijdperk was in de

zeventiende en achttiende eeuw diep, geraffineerd en rijk; de Indische beschaving van den Mogoltijd boeide door haar grootschen glans; toch bleven ze, in onderscheid van vroeger eeuwen, toen de Indische geest op heel Midden-, Zuid-Oost en Oost-Azië zijn stempel drukte en toen China Japan met zijn cultuur doordrenkte, in de 17de en 18de eeuw in zichzelf besloten, naar binnen gekeerde grootheden. Des te minder kan men dus van Ned. Indië, dat wel een belangwekkend en uiterst gevarieerd cultuurleven omsluit, maar van veel primitiever en onsamenhangender structuur was dan India en China waren, verwachten dat het op zulk een verren afstand een merkbaaren cultureelen invloed op het Nederland der 17de en 18de eeuw zou geoefend hebben. Wanneer er dan in de 19de eeuw een kleine verandering komt en in de 20ste eeuw een belangrijker wijziging, is dat meer te danken dááaraan dat Nederland veranderde dan dat de cultureele uitstralingskracht van Indië grooter werd.

Bij deze in Indië zelf gelegen redenen sluiten zich zeer gewichtige aan, die uit den toestand van Nederland voortvloeien. Wij staan voor het eigenaardige feit dat bijna drie eeuwen lang Hollandsche schepen de zeeën naar Indië hebben bevaren, en Hollandsche mannen en vrouwen er hebben geleefd en gestreefd en dat toch het innerlijk van Indië vrijwel een gesloten boek bleef voor ons vaderland. En ook thans leven we nog slechts in een periode waarin we nog steeds bezig zijn met het verbreken van de zegelen van dit boek. Ook al zijn er wel eenige schaarsche opmerkingen te maken over den cultureelen invloed van Indië op Nederland in de eeuwen voor 1900, het is toch een onwedersprekelijk feit dat eerst met den aanvang der 20ste eeuw het tijdperk aanbreekt, waarin men van duidelijk constateerbare en wassende cultureele beïnvloeding van Indië op Nederland kan spreken. Men kan ons onderwerp niet behandelen zonder zich rekenschap te geven van de oorzaken, waaruit de langdurige onontvankelijkheid en geslotenheid van den Hollandschen geest is voortgekomen, en eveneens van de redenen, die daarin kentering hebben gebracht. Dit te meer, omdat door den grooten geografischen afstand van Indië en krachtens het feit dat Indië geen dynamisch en actief uitstralingspunt van cultuurleven is, een eventueele cultureele invloed van Indië op Nederland geheel afhankelijk is van de ontvankelijkheid en openheid van den Hollandschen geest voor Indië als cultureele grootheid. —

Het Europa der 17de en 18de eeuw, en daarom ook Holland, was een sterke, zelfbewuste culturele eenheid, die rustte in zichzelf en verzadigd was in zichzelf. Ondanks het diepgaande verschil met de Middeleeuwen, was er in dit opzicht nog een goed Middeleeuwsche signatuur, dat het gansche leven berustte op onbetwifelde grondslagen en gevat werd in onbetwifelde kaders. De imposante levenseenheid, die de Middeleeuwen vertoonen, hoewel reeds heimelijk aangetast, stond nog fier overeind. Zulke tijden van sterk en ongebroken cultureel zelfbewustzijn zijn niet de geschikte om openheid voor vreemd geestesleven te begunstigen. Het vreemde, zelfs als het groot en machtig is, is dan maar uiterst zelden voorwerp van vorschend weten of overgegeven aandacht. Als regel wordt het met geringschattende afwijzing begroet, of hoogstens als verbazing-opwekkende curiositeit benaderd. Van dit laatste leggen de meeste reisbeschrijvingen een duidelijk getuigenis af. Sporadisch vertoonde zich met betrekking tot het geestelijke en culturele leven der waargenomen volken echte wetensdorst, maar dit was niet synoniem met openheid en ontvankelijkheid, welke de onmisbare voorwaarden voor beïnvloeding zijn. De wetensdorst was nog het meest gericht op natuurlijke verschijnselen, zooals planten, bodemgesteldheid, merkwaardige natuurspelingen etc. De groote Rumphius liet een monument van vorschersdrang en lust tot wetenschap na in zijn Ambonsch Kruidboek, maar ging aan den Ambonneeschen mensch en de Ambonneesche maatschappij voorbij. De bekende rariteitenverzamelingen, die voor oud-gasten de herinnering aan Indië belichaamden, zijn zoowel een bewijs van deze naieve nieuwsgierigheid als van het voorbijgaan aan Indië als een eigen type van menselijke cultuur.

In het geheel van de verhouding Indië-Nederland was er naast deze algemeen-Europeesche constellatie nog een bijzondere factor in het spel, nl. de uitsluitend-mercantiele instelling van den Hollandschen geest. Gerard Brom vangt zijn boek „Java in onze kunst” terecht aan met de zinsnede: „De volgelingen van Coen waren wel om iets anders uitgevaren dan om mooie landen te zien en daar thuis in verzen of platen van te getuigen. Hoe konden er beschrijvingen verwacht worden, zoolang de Compagnie, niet zoozeer op plantages als op handel gespitst en daarom binnen havenplaatsen verschanst, tot handhaving van zijn monopolie angstvallig alles geheim bleef houden”. Menig dichter heeft in de 17de en 18de eeuw Indië „bezon-

gen", zelfs in van geestdrift blakende verzen, maar het thema was steeds de rijkdom, dien het verschaftte. De monopoliepolitiek der Compagnie bracht mee dat zij het geheim van Indië niet ontsluit wilde hebben. De Ambonsche historie van denzelfden Rumphius werd door de Compagnie jaloersch bewaakt als een „secreet en zeer dienstig document”.

In de 18de eeuw vertoonen zich de eerste duidelijke teekenen van de verbreking van de eenheid der Europeesche cultuur. Daarmede gaat ook, vooral in Frankrijk, gepaard een opengaan van den geest voor de Oostersche wereld en haar geestelijke schatten. China vooral wekte de hoogste bewondering, omdat men in het indrukwekkende humanisme van het Confucianisme, zooals de berichten der Jezuitenpaters dit aan de verbaasde geesten openbaarden, eigen geest — en niet geheel ten onrechte — meende te herkennen. Een zwakke vleug daarvan is ook in Hollandsche uitingen over Indië waar te nemen, maar meer ook niet.

De 19de eeuw kenmerkte zich door het tot vollen wasdom komen van de historische wetenschappen als pogingen tot kritische en methodische ontginning van talen, godsdiensten en culturen; in het bijzonder die van het Oosten. Het voortschrijden daarin ging vergezeld van een groeiende emancipatie van eigen cultureele gebondenheid, die de ontvankelijkheid en openheid van geest steeds meer verdiepte. Ofschoon Nederland in vele opzichten ten volle deel had aan deze algemeen-Europeesche beweging van den geest, waren er toch ten aanzien van Indië een aantal remmende factoren in het spel. In onze nationale geschiedenis biedt de 19de eeuw een beeld van een langzaam zich ontworstelen aan stoffelijke en geestelijke inzinking en verslapping. Deze inzinking en de geleidelijke ontworsteling daaraan bestendigen in Nederland een houding van egocentrische gebondenheid ten opzichte van Indië. In de tweede helft der eeuw ontwaakte echter steeds sterker het besef, vrucht van noodzaak en van gevoel van zedelijke verplichting beide, om Indië door onderwijs den weg te openen tot de Nederlandsche cultuur. Het is zeer de moeite waard om op te merken dat er een verband bestaat tusschen de ontwaking tot de plicht om Indië binnen de sfeer der Nederlandsche cultuur te betrekken en het opengaan van Nederland voor Indië en zijn eigenlijke wezen. De toenemende kennis van het Hollandsch in Indië verruimde de gelegenheid voor Holland om zich Indië geestelijk meer toe te eigenen.

Eerst sinds het begin der zoste eeuw is tengevolge van een intensiever en geneger kennisname van Indië de cultureele invloed van Indië op Nederland een factor van eenige betekenis geworden. De oorzaken, die dit stimuleerden, zijn verschillend van aard. In de eerste plaats moet de met de literaire vernieuwing in Nederland samenhangende wedergeboorte van de aesthetische gevoeligheid genoemd worden. In de tweede plaats het nieuwe politieke idealisme, zooals dat in de zgn. ethische koloniale politiek zijn belichaming vond, en verder de grondiger wetenschappelijke doorgvorsching van Indië's cultuurbezit in verleden en heden, verricht door een reeks van bekwame mannen. Het komt mij echter voor dat vooral in de laatste decenniën een ondergronds motief van zeer groote betekenis in dit heele, zich zoo snel afwikkellende proces, in rekening gebracht moet worden, nl. de chaotische gesteldheid op cultureel gebied van Europa zelf. De ondermijning van eigen levensfundamenten en normen; het gevoel dat de eenheid des levens verloren is; het onontkoombaar besef van cultureele malaise in het groot, dat bij velen zelfs uitgroeit tot een grimmige overtuiging van het fiasco der eigen cultuur, hebben bij vele intellectueelen het Europeesche zelfbewustzijn, dat vanzelf een zekere geslotenheid en zelfhandhaving meebracht, vernietigd. Het is thans weer als in de dagen van Goethe, die Dorothea tot Hermann laat zeggen: „Denn gelöst sind die Bande der Welt, wer knüpft sie wieder?“ De sterker levenseenheid en rust, die de verstilde Oostersche culturen tot de primitieve toe representeeren, wekken een vermoeden van verkwikkende genezing, en scheppen zoo een gunstigen bodem voor congeniale openheid, die de mogelijkheid van cultureele beïnvloeding vergroot. Romain Rolland, als één uit velen brengt dit in zijn voorwoord bij Coomarasvamy's boek: *The Dance of Šiva*, op de volgende wijze onder woorden: *There are a number of us in Europe for whom European civilisation no longer suffices — dissatisfied children of the spirit of the West, who feel ourselves cramped in our old abode, and who, without depreciating the subtlety, the brilliance, the heroic energy of a philosophy which conquered and ruled the world for more than two thousand years, nevertheless have had to confess its insufficiencies and its limited arrogance. We few look towards Asia...* „The Western world abandoning itself utterly to its search of individual and social happiness maims and disfigures life by the very frenzy of its haste, and kills

in the shell the happiness which it pursues”.

De geografische afstand en de ondergeschikte plaats, die Indië in cultureel en politiek opzicht in de wereld inneemt, zijn dus de oorzaak dat de cultureele invloed noodwendig bescheiden is en moet blijven. De hoofdpoot voor zulk een invloed wordt gevormd door de meerdere of mindere mate van openheid en ontvankelijkheid voor Indië's cultuur, die in Nederland aanwezig is. Lang zijn deze openheid en ontvankelijkheid uitgebleven. Zij zijn nog jonge planten in den Nederlandschen geestelijken hof. In onzen eigen tijd vinden zij een vruchtbaren bodem in de algemeene cultuurcrisis, welke door de bijverschijnselen gekenmerkt wordt dat ze òf tot vertroeteling van vreemde cultuur leidt, daar men eigenlijk aan eigen cultuur vertwijfelt, òf den geest van de actieve verwachting van een nieuwe wereldcultuur, waarin Oost en West een versmelting zullen aangaan, vervult. —

Laat ons nu, ter illustratie van het boven betoogde, op een aantal levensgebieden eenige grepen doen om een indruk te krijgen hoe Indië zich in den loop der tijden cultureel in den Nederlandschen geest weerspiegeld heeft, want ook al zijn hier en daar wel eenige concrete uitingen van den cultureelen invloed van Indië op Nederland aan te wijzen, deze invloed bestaat toch voor een belangrijk deel in deze weerspiegeling! Wanneer wij b.v. van den invloed der Fransche of Engelsche literatuur op onze eigen letterkunde en schrijvers spreken, bedoelen wij daarmede den aanwijsbaren en vormenden invloed dien deze buitenlandsche literatuur op den ontwikkelingsgang van onze eigen letterkunde en op de persoonlijkheid van allerlei schrijvers heeft gehad. Het is onmiddellijk duidelijk dat wij in dezen gangbaren zin niet van invloed van de Maleische of de Javaansche literatuur op de Nederlandsche kunnen spreken. Het vreemde taaleigen verhindert vanzelf al een wijdere bekendheid. Het karakter en de geest der Maleische en Javaansche letterkunde zijn bovendien van zulk een aard dat alleen gezette, wetenschappelijke studie de oogen en het gemoed vermag te openen voor het algemeen-menschelijke dat ook hier in den exotischen vorm besloten ligt. Hetgeen door vertalingen toegankelijk is, vertegenwoordigt alleen voor een ijverig speurder een grootheid van eenige beteekenis, maar dringt niet tot een wijder publiek door, dat er om de één of andere reden uit innerlijke behoefte naar zou grijpen. De af-

wezigheid van eenigen werkelijken invloed der Maleische en Javaansche literatuur is dus een zeer natuurlijk feit. De innerlijke en uiterlijke voorwaarden zijn niet in voldoende mate aanwezig en kunnen voorshands ook niet verwacht worden.

Evenmin kan men, strikt genomen, de bekende, in het Hollandsch geschreven gedichten van Noto Soeroto aanmerken als een symptoom van den cultureelen invloed van Indië op Nederland. Ze verraden veeleer het omgekeerde, nl. de cultureele uitwerking van Nederland op Indië, geboren als deze gedichten zijn uit de behoefte om een, aan het Europeesche gelijk, literair kunnen te toonen. Evenwel, een figuur als Noto Soeroto mag in een verhandeling als de onze toch niet ongenoemd gelaten worden, daar hij een, zij het dan ook geheel op zich zelf staande, plaats in de Nederlandsche letterkunde verworven heeft. Door zijn statige verzen en zijn dichterlijk proza heeft hij aan de geuren van Java, aan de facetten van het Javaansche levensgevoel en de mystieke sfeer, die om de wajang zweeft, een plaats in die letteren verschaft.

De cultureele invloed van Indië op Nederland bestaat op literair gebied dus vrijwel geheel uit de wijze waarop Nederlandsche schrijvers op natuur en menschen in Indië gereageerd hebben. Dit onderwerp biedt zoo overvloedige stof, al zij het dan ook voor de kleinere helft van degelijk gehalte, dat men in een kloek, veeldeelig werk over de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde er een afzonderlijk deel aan zou kunnen wijden, en er tevens een karakteristiek van de reactie van den Nederlandschen geest op Indië uit zou kunnen puren. Wij moeten ons dus tot eenige typeerende voorbeelden bepalen.

In de 17de eeuw zijn het voornamelijk de materiele schatten van Indië en de roem, waarmede de Nederlandsche naam zich daar door allerlei wapenfeiten overdekt, welke het dichterlijk gemoed in beroering brengen. Het is daarom een verkwikking te lezen wat Admiraal Jacob van Neck, één der eerste Nederlanders die Indië bezochten, in 1599 onder den indruk der Indische natuur neerschreef. Opmerkingsgave, fijn gevoel en schrijverstalent komen hierin onmiskkenbaar uit. Aan wal gegaan op een eilandje in Straat Soenda, beschrijft hij den daar gehouden maaltijd aldus:

„In plaetse van een welbehanghen sale hadden wij (bij den maaltijd op dat eiland) 't ciraet van veelderhanden schoone jonghe boomkens, die die natuijr an den oever van een suiiver beeke gracelijck gheplant hadde; in plaetse van lieflijcke mu-

sijck hoorden wij het ghesanck der voghelen en het suijselen van veelvoudighe fonteijnen, die tusschen de steenighe berghe silverachtich needer quaemen daelen. Meerder vermaecte ons den reuck van de cruiden en bloemen daer de plaetse van versien was, als de diere perfuijmen, die uijt deselve landen werden ghevoert; de boerdicheeden van veel meer catten, daer de boomen vol af waeren, was vermaeckelijcker als de cluchtighe batementspeelen, die men in superbe banketten somwijlen vertoont. Uijtermaeten contenteerden 't ghesicht die vruchtbaere heuvelen en schoone valaijen; daer sach men onder sooveel ombrose boomen een rivierken sachtelijck heenvloeten, wat hogher veel besaijde ackers, divers van couleur, en opwaerts het gebergte, dat men den top deur de wolcken sach uijsteecken. Langs de stranden, daer de zee lieflijck op was speelende, quamen veel van den lande, met haer draghende seer goede vruchten, die van d'onsen werden ghecoft en na de scheepen ghevoert, die men daer cierlijck gheanckert mocht sien tusschen veel lustige eijlanden. Een sacht windeken woeij uijter zee onder die dichte gheblaede boomen, d'welck de valaije behaechlijck was vercoelende. Wellustiger plaetse en heb ick op ons reijs noch niet vernomen" ¹⁾).

Rycklof van Goens, die (wij komen er nog op terug) van zijn bezoek aan den Keizer van Mataram zulk een kostbare beschrijving van het hof van Sultan Agoeng en Amangkoe Rat heeft nagelaten, toont een diep gevoel voor het landschap dat zich voor zijn oog ontrolde tusschen Semarang en Mataram. Als een voortijdig exponent van het in de 18de eeuw ontwakende natuurgevoel, bestijgt hij opzettelijk den Merbaboe om het gezicht op het Javaansche landschap te genieten op welks „schoonheyte hij verliest" was (ib. p. 729).

In de 18de eeuw zal men tevergeefs naar deze verrukkingen zoeken. Het lijkt veeleer alsof, naarmate de Compagnie meer inzonk, voornamelijk de behoefte groeide haar „eedle koopvaardij" te bezingen. Toch vertoont zich de geest der eeuw dáárin dat de kritiek, die toen begon los te breken tegen het politieke en maatschappelijke ancien régime, ook stem vond in betrekking tot de politieke verhoudingen in Indië. Onno Zwier van Haren brengt in 1769 voor het eerst in de Nederlandsche literatuur, d.i. dus na meer dan 1½ eeuw van aanra-

1) Vgl. F. de Haan: Priangan, dl. II, p. 727.

king met Indië, een Indisch onderwerp op het tooneel, het treurspel „Agon, Sultan van Bantam”. Met echt 18de eeuwsch pathos worden de diepe haat der Bantammers jegens de Europeanen, de aristocratische voornaamheid der Bantamsche prins en prinsessen en daartegenover de platte geldzucht der Compagnie in dat treurspel ten tooneele gevoerd. Of in dit stuk de geheele Indische stoffage slechts door van Haren is misbruikt om eigen miskennis, in patria ondervonden, tot uitdrukking te brengen, of dat het stuk gezien moet worden als een voorlooper van het revolutionnaire sentiment van Multatuli, maakt een punt van meeningsverschil onder de deskundigen uit. Te ontkennen valt echter niet dat de haat jegens den Europeaan er treffend in is uitgedrukt.

De 17de en 18de eeuw mag men, zonder vrees voor tegenspraak, de eeuwen der onontvankelijkheid noemen. De 19de eeuw is de periode van de langzame afbrokkeling dezer onontvankelijkheid. Als een eenzame reus rijst, beschamend voor ons, aan het begin der eeuw de Engelschman Raffles met zijn alomvattende wetensdorst en openheid van geest voor de Inheemsche cultuur in al haar uitingen, uit het veld der Hollandsche apathie op. Zoowel wetenschappelijk als artistiek bleek zijn houding van profetische beteekenis voor de 19de eeuw, al heeft het nog tot het einde dier eeuw geduurd voordat het oog en het gemoed van meerdere Hollanders de natuur, de menschen en de cultuuruitingen van Indië werkelijk begonnen te ontdekken. In reisbeschrijvingen (denk b.v. aan van Hoevell's Reis over Java, Madura en Bali) komt in groeiende mate een appreciatie van de Indische natuur aan den dag, gepaard aan een gevoelige sympathie voor de bevolking. Indringend was deze appreciatie nog niet; zij had echter wel een accent van patriarchale verteederling. In vele politieke geschriften en vertoogen vertoont zich steeds meer de figuur van den Inlander als die van een werkelijk medemensch. Het grootsche document daarvan is Multatuli's Max Havelaar. Tegen de cultureele openbaringen van het Inheemsche leven bleef men echter over het algemeen nog aankijken. Het bleef vreemd, curieus en zonderling voor het robuste gevoel van den verlichten Europeaan, die eigen cultuur welverzekerd beschouwde als hoogtepunt en doelpunt van alle menschelijke cultuur. Het grootste deel van de boeken en tooneelstukken, die over of naar aanleiding van Indië in de 19de eeuw geschreven zijn, zijn dan ook eigenlijk wat men zou kunnen noemen „Kolonistenspiegels”. Het gevoel van wortel-

loosheid en van ballingschap, de kwelling der tropische nostalgie, die den Europeaan in een koloniale omgeving zoo gemakkelijk overvallen en die in de vorige eeuw, toen slechts een gering aantal Hollanders over Indië verspreid woonde, de geesten nog zooveel gemakkelijker konden besluipen dan thans, hebben tot vele bittere, geresigneerd-opstandige kankerliteratuur aanleiding gegeven. Eén der karakteristiekste documenten van deze tak van door Indië ontstane literatuur is Bas Veth's bekende boek: Het leven in Ned. Indië, juist in 1900, op den drempel der zoste eeuw, verschenen. Het is tevens de afsluiting van dit literaire genre, en bracht het ressentiment tegen de Tropen en het Indische leven zoo giftig mogelijk onder woorden. Typeerend als dit boek was voor een breeden onderstroom van Nederlandsche reactie op de tropische levensatmosfeer en op het niet in den Indischen bodem verwortelde leven van den Europeaan, die zich niet aan Indië geeft, even typeerend was voor de groote kentering der geesten tijdens de wisseling der eeuw het protest dat Mr C. Th. van Deventer in de Gids van 1900 tegen dit boek publiceerde. „Liefde voor de indische menschheid en voor de indische natuur, tevergeefs zal men ze zoeken in de reeds veelbesproken bladzijden, die de Heer B. Veth onder den weidschen titel „Het leven in Nederlandsch Indië” de wereld heeft ingezonden”, zoo begint van Deventer zijn requisitoir tegen dit boek. Dit protest was gerechtvaardigd en gezond. Toch gevoelen wij, nu wij er verder van af staan, dat het nog wel een dieper psychologische analyse verdient dan van Deventer het ten deel deed vallen. Er is op galspuwende wijze een stuk koloniale tragiek in verwerkt, dat met een dosis gezond optimisme niet voldoende kan afgehandeld worden. Het feit, dat ook andere koloniën vele boeken, waarin verwante stemmingen beschreven worden, hebben voortgebracht, wijst in die richting.

De tooneelliteratuur, die onder den invloed van Indië ontstaan is, ontleent haar stof aan een beperkt aantal motieven. Ze verbeelden de inwerking, die de Tropen en vooral de tropische eenzaamheid op den Europeaan kunnen hebben, of voeren de conflicten en kluchten, die de positie van den Indo-Europeaan in het geheel der Indische maatschappij in zich bergt, of de moreele en maatschappelijke complicaties, waarin de Europeaan in de tropen geplaatst werd toen „huishoudsters” en „handschoentjes” nog veelvuldiger-voorkomende figuren in het Indische leven waren dan thans, ten tooneele. Gelijk alge-

meen bekend is, is de vruchtbaarste en bekwaamste auteur op dit gebied Jan Fabricius. Zijn stuk „Eenzaam” heeft tragische accenten, die herinneren aan het groote werk van een genialen buitenlandschen tropenvertolker Joseph Conrad, den Pool, die Engelsch zeeofficier werd. Zijn „Totok en Indo” en zijn „Dolle Hans” zijn ware successtukken geweest, die ondanks hun overdreven toetsen zeer raak de belachelijkheid en de tragiek van sommige koloniale verhoudingen kenschetsen.

De nieuwe geest werd, gelijk reeds gezegd is, geboren uit de artistieke vernieuwing die Holland zelf na 1880 beleefde, uit de grootere cultureele gevoeligheid, die de ondermijning van de overtuiging dat Europa de cultureele canon der wereld was, begeleidde, en uit de nieuwe, idealistische orientatie op politiek gebied. In elk dier opzichten is Multatuli de groote voorlooper geweest. Zijn Max Havelaar is ongetwijfeld als één der invloedrijkste werkingen van Indië op Nederland te taxeeren. Het is een boek, dat opwelde uit de koloniale problematiek van het midden der vorige eeuw. Multatuli heeft Nederland gedwongen om van den Javaanschen mensch, diens lot en de verantwoordelijkheid die Nederland daarvoor droeg, werkelijk notitie te nemen. Het was het werk van een groot kunstenaar en tevens van een groot revolutionnair. „Ik wil gelezen worden en ik zal gelezen worden”, zei hij zelf in de Havelaar, en dat is hem volkomen gelukt. Van Hoevell drukte den indruk, dien het teweeg bracht in de Kamer aldus uit, dat het boek een rilling door het land deed gaan, en onrust wakker liep. Hoe egocentrisch zijn persoonlijkheid ook was, de inspiratie tot het boek kwam voort uit een bewogenheid, zooals nog geen Nederlander vóór hem om den Javaan als mensch gekend had. In zijn adres aan den Koning in 1860 zegt hij, dat hij het geschreven heeft „om de wille van rechtvaardigheid en menscheijkheid, om der wille van het welbegrepen staatsbelang, van de welvaart en het bestaan der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, waaraan het bestaan en de welvaart van Nederland onafscheidelijk verbonden zijn.” „Sire”, riep hij uit, „de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië werden en worden schandelijk slecht geregeerd”. De Max Havelaar, bedoeld als politieke aanklacht, werd een groot kunstwerk omdat het een overtuigd en (trots alle retouches, die er op het Lebaksche beeld als zoodanig aangebracht moeten worden) overtuigend j'accuse tegen het gebrek aan recht en gerechtigheid was. Uit den stoot van het Indische conflict, waarin hij den ridderslag tot kunstenaar

ontving, werd tevens de revolutionnaire vrijdenker geboren, die in rake, uitdagende zinnen uitsprak wat in vele geesten woelde door de gisting, waarin het Nederlandsche geestesleven kwam te verkeerren doordat toen een oude, conventioneele wereld met ééne, die naar nieuwen inhoud en nieuwe vormen zocht, in botsing kwam. Tusschen 1870 en 1880 was Multatuli voor vele begaafde jongeren de gids tot en de wekker van een nieuw leven. Wibaut, één van deze door Multatuli gegrepen jongeren, getuigde in de Gids van 1910 naar aanleiding van de vijftigjarige herdenking van de verschijning van den Max Havelaar dat zijn groote beteekenis voor het Nederland van die dagen daarin gelegen was, dat hij op elk gebied traditie en conventie kapot mokerde en heilige huisjes afbrak. Leiding, zegt Wibaut, gaf hij niet veel, maar door van sleurleiding te bevrijden, leerde hij zelfstandigheid, en werd hij voor hen de Meester. Wibaut is van meening dat deze groote invloed van Multatuli op Nederland niet voortkwam uit het feit dat hij een koloniaal hervormer was, maar daarnaast mag toch niet vergeten worden dat zonder dat hervormerschap, dat den kunstenaar en revolutionair in hem deed ontwaken, Multatuli eenvoudig niet te denken is. De hartstocht van den kunstenaar vertroebelde en verijdelde bij hem de zekere doelstelling, die den waren politicus kenmerkt. Daaraan is het toe te schrijven dat het boek op het terrein der koloniale politiek meer een emotioneele dan een zakelijke uitwerking heeft gehad. Van Deventer, die door het lezen van dit boek tot het vaste besluit kwam om naar Indië te gaan, noemde Multatuli in één van zijn brieven dan ook terecht een zeer buitengewoon schrijver. Het bezit van zulk een schrijver heeft Nederland aan Indië te danken.

Naast Multatuli verdient Raden Adjeng Kartini genoemd te worden als een voorbeeld van de cultureele beïnvloeding van Nederland door Indië. Brom (o.c.p. 165) zegt terecht dat „die fijne, klare en diepe stem gevormd te hebben, één van de vruchtbaarste bijdragen (is), die Nederland bij het begin van deze eeuw aan Java en door Java aan heel Indië kon geven”. Toch is Kartini door haar brieven degene geweest die het ideëele Indië aan menig Hollander openbaarde. Het maakte op velen des te grooter indruk, omdat een edel Javaansch vrouwengemoed hier tevens haar hunkeren naar een nieuw bevrijd leven, zooals de diepere ontmoeting met den Europeeschen geest dat zou kunnen schenken, op treffende wijze uit-

sprak. Haar kortstondige verschijning is één van de krachtigste oorzaken geweest dat het aantal Hollanders, wier leven door een besef van dieper verantwoordelijkheid tegenover Indië geadeld werd, belangrijk toenam. Dat op zichzelf is een kostbare bijdrage aan de cultuur van een land.

Het is ondoenlijk om een ook maar bij benadering volledig overzicht te geven van de schrijvers in wie deze nieuwe ontvankelijkheid, dit zien en proeven van Indië met nieuwe organen, belichaamd is. Eén der eerste en meesterlijkste is wel Augusta de Wit, die in haar boeken „Facts and Fancies about Java”, „De godin die wacht”, „Orpheus in de dessa”, „Natuur en menschen in Indië”, natuur, menschen en maatschappij van binnen uit zag, en een tevoren ongekend Indië door haar beeldende kracht aan Nederland openbaarde. Het picturale vermogen, den Hollandschen aanleg zoo eigen, vond in Indië bij Augusta de Wit een ongekend rijke uitdrukkingmogelijkheid. Schoon meer journalist dan schrijver, Maurits Wagenvoort is in zijn „Nederlandsch-Indische menschen en dingen” (1910) een sprekend representant van de nieuwe ontvankelijkheid. Open voor de menschen en de Indische kunst, ze naderend met een gevoel van respect dat vroeger niet kon opbloeien, pleitend voor associatie en emancipatie, gegrepen door het nieuwe, tastende leven dat nog onbestemd door de Inheemsche menschen voer als gevolg van hun intensievere aanraking met de groote Europeesche wereld, zoo vertoont hij de typische kenmerken van de geesteskentering, die ten opzichte van Indië in sommige kringen in Nederland ging gloren. In dienzelfden tijd verscheen een boek als J. C. van Eerde's: Omgang met Inlanders, dat niet in de eerste plaats een wereldwijd en menschenkundig vademecum was van voorschriften over menschenbehandeling, maar een staal van fijngevoelig indringen in den inheemschen medemensch.

Marie van Zeggelen verraadt in haar „De gouden kris” iets van die te bewuste verteederling over den Inlander, waarin de nieuwe ontvankelijkheid door hare bewustheid gemakkelijk oversloeg. Henri Borel is weer een gansch ander type. Hij is een treffende illustratie van de Europa-moeheid, die aan het opgaan in en koesteren van de Indische wereld menigmaal ten grondslag lag, en die temidden van het barbaarendom der Europeesche beschaving met het eigen brooze Ik in een gedroomd Oosten wegluchtte.

Van de literaire kunstenaars van Nederland moeten nog twee

genoemd worden in verband met Indië: Couperus en van Eeden. Couperus' werk is wel slechts voor een klein deel rechtstreeks door Indië geïnspireerd, en dan in „De Stille Kracht” zeker niet op de gelukkigste wijze, maar zijn geboortigheid in Indië en zijn vele banden ermee hebben hem toch tot den subtielen en weelderigen kunstenaar, die hij was, gemaakt. Zonder Indië is juist het uitzonderlijke van Couperus' verschijning in de rijen der Nederlandsche schrijvers niet denkbaar.

Van Eeden heeft zich niet rechtstreeks met ons Indië bemoeid, maar het is zeker de moeite waard te veronderstellen dat de jeugdindrukken, die hij in het Koloniaal Museum in Haarlem van Indië kreeg mede verantwoordelijk zijn voor zijn veelzijdigheid en voor zijn groote gevoeligheid voor mystiek en levensproblematiek.

In schrijfsters als Mevr. Székely-Lulofs is een jonger en nieuw genre vertegenwoordigd. Den Europeaan als het gespannen en zich ontspannende arbeidsbeest, belicht ze weer van nieuwe, Delische kanten, alles in wreeder licht dan het vroeger-behandelde, toch nog gemoedelijker Indië van de suiker, vóór de dagen der methodische organisatie. Haar observatie van den Inlander wordt realistischer en zakelijker na het tijdperk der verteederung van kortgeleden. Ze teekent den „gewonen”, gesloten naast den Europeaan mearbeidenden, maar geheel zijn eigen leven levenden Inlander.

Nog meer namen zouden te noemen zijn uit de Nederlandsche literatuur, die gedeeltelijk of uitsluitend in hun literaire schepingen door Indië, zijn problematiek, zijn geheimzinnigheid en zijn weelderige schittering bepaald zijn, maar deze korte verhandeling mag niet in een catalogus ontaarden. Het zij mij veroorloofd te eindigen met het aanhalen van de evocatie van het Indische landschap, in 1923 door Jan Prins in „Het Indische land” in suggestieve verzen uitgedrukt (zie Indische Gedichten van Jan Prins, 1932).

Van zon verzadigd en van geuren zwaar,
ligt in de zeeën van den evenaar
het Land van Indië, als een rijk van rust
en ademlooze stilte. Achter de kust, —
boven het eenzaam witgewasschen strand
al hooger en al hooger, — klimt het land
vanaf het voorgelegen boschbegin

de blauwe donkerte van 't hoogland in,
en stijgt in ronde ruggen tot de lijn
van schemer, waar de laagste wolken zijn,
en het nog even zichtbare zich hult
in 't vormenlooze. Als in een diep geduld
van roerloosheid gedompeld, leeg en wijd
in zijn ontzaglijke verlatenheid,
ligt het onder den dag. — Dit zoo te zien
in al zijne ongereptheid, is misschien
van 't opperste iets te zien, dat er bestaat.
Want van geen land en van geen aanblik gaat
een zoo verwonderlijke wijding uit
als hier van deze wereld. Geen geluid
ontroert ons, zooals deze stilte doet.
Het is, alsof er iets in ons gemoed
zich opent, en alsof het iets ontvangt
waarom wij, lijkt het ons, hadden verlangd
zonder dat wij het wisten, — of een schijn
van het voor altijd onverklaarde zijn
over ons valt, — alsof zich voor ons oog
iets van het nooit ontslotene openboog.
En dat is inderdaad ook zoo. Want wat
ons zoo binnen zijn toover houdt gevat,
dat is het Oosten, en het Oosten is
van ouds het land wel van geheimenis,
maar ook van klaarheid door een enkel woord,
door een enkel gebaar. Wat ons bekoort
hier, is wat ieder onzer ondervindt
als hij terugkeert, waar hij eenmaal kind
was, en het leven een bestendig feest.
In 't Oosten is de menschheid kind geweest,
en nu zij groot is en bewuster, komt
zij tot dit land terug, eerbiedig, om 't
nog eens te zien, en tot haar aangezicht
te heffen dat, wat het diepste in haar ligt.

In verband met den cultureelen invloed van Indië op de Nederlandsche literatuur komt onwillekeurig de gedachte aan de taal op. Dat onderwerp willen wij slechts even aanstippen. Het is van algemeene bekendheid dat onze taal de sporen van de aanraking met Indië vertoont. Het zou een wonder zijn als het anders was. Niet alleen in Indië, maar ook in Holland

„soebatten” en „piekeren” we, zitten we in de „soesah” en „bakkeleien” we. Vele auteurs hebben deze grootendeels Maleische neerslagen in onze taal naarstig nagespeurd en hun vaak uit gemakzucht en humor (vgl. Soesoehoenan en snoeshaan) geboren verhaspelingen ontmaskerd. F. P. H. Prick van Wely heeft een uitvoerige studie (in 1906) gepubliceerd over: Neerland's Taal in het Verre Oosten. Van een cultureelen invloed op taalgebied kan men m.i. echter niet spreken zonder dit begrip hopeloos te verzwakken. Onze taal kent een zeer groot getal „Oosterlingen”, woorden en uitdrukkingen aan andere Oostersche talen ontleend, vooral aan het Arabisch. Deze kunnen wel symptomen van cultureele beïnvloeding genoemd worden, omdat zij in de Middeleeuwen, toen zij onze Europeesche talen binnen drongen (ik denk hier aan woorden als algebra, alchemie, azimuth, logaritmie, arsenaal, giro, tarief, douane etc.) de sporen waren van werkelijke cultuuroverdracht. Op het gebied van handel, van wetenschap en wijsbegeerte greep er in de Middeleeuwen, vooral via het toen Mohammedaansche Spanje en Sicilië, een zeer wezenlijke inwerking van de Arabische cultuur op de Europeesche plaats. De Maleische woorden in onze taal zijn daarentegen curiositeiten en geen documenten van cultuuroverdracht. Prick van Wely behandelt zijn thema dan ook onder het gezichtspunt van de vervorming en verminking van het Nederlandsch in Indië, zooals dat in den mond van Indo-Europeanen en Inheemschen pleegde te geschieden. Zijn boek is eigenlijk een protest tegen de creoliseering en bastaardiseering van het Hollandsch. Zijn protest zou in onze dagen, ook al blijft het onverminderd voor het verleden gelden, heel anders klinken, en hij zou in zulk een boek thans ook, met grooter dankbaarheid dan hij toen kon doen, hebben moeten vermelden met hoeveel vaardigheid onze taal door vele inheemschen gehanteerd wordt.

Wanneer wij ons thans tot de b o u w k u n s t¹⁾ wenden, moeten wij beginnen met te constateeren dat in directen zin de inwerking op Nederland nihil is. Dat ligt weer geheel in den aard der dingen. De Hindoe-Javaansche bouwkunst is van een geheel andere orde dan de onze. Zij is zuiver godsdienstig. Niet ruimte scheppen is haar doel. De cella met het godsbeeld is haar kern. Verschil in godsdienst en in architectonische be-

¹⁾ Voor dit onderwerp en de volgende, betreffende kunstnijverheid en ornamentiek, heb ik veel te danken aan inlichtingen van den heer Th. van Erp, den begaafden restaurator van den Boroboedoer.

hoeft te sluiten dus natuurlijkerwijs een directe beïnvloeding uit. Wij zwijgen hier natuurlijk van de Indische beïnvloedingen, die de Europeesche architectuur in Indië zelf vertoont, daar Nederland hier buiten staat.

Ook hier moeten we dus ons weer wenden tot de reactie die de Nederlandsche geest getoond heeft sinds zij in de gelegenheid was Indische architectuur te aanschouwen. Eén van de weinige Compagnie-Hollanders, die interesse toonde voor Javaansche oudheden, was weer Rijcklof van Goens. Eerst ná 1802 komt er bij de Hollanders in de persoon van den Gouverneur van Java's N. en N.O. Kust, Nicolaus Engelhard, eenige actieve belangstelling. Hij liet H. C. Cornelius de ruïnen van het Prambanan-complex nateekenen. De baanbreker was weer Raffles, die op groote schaal opdrachten tot het nateekenen van tempels en oudheden gaf. Sindsdien zijn vele potloodteekeningen en aquarellen van oudheden ontstaan. Het behoort niet tot ons onderwerp een overzicht te geven van het Oudheidkundig Onderzoek in Indië, dat vooral sinds de instelling van de Commissie van Oudheidkundig Onderzoek in 1901 een buitengewoon mooi en belangrijk werk, zoowel maatschappelijk als artistiek, tot stand heeft gebracht en voortgaat dit te doen. Dit is een cultuurpraestatie van Nederland in Indië, maar kan niet verdisconteerd worden onder den cultureelen invloed van Indië op Nederland. Die is, hoewel in de meeste opzichten ongrijpbaar, te zoeken in de verwijding van geest, die Nederland heeft kunnen ervaren door de nadere bekendheid met de Indische bouwkunst. De werken en voordrachten van Krom, van van Erp, van Rouffaer en anderen, en het aanschouwen van de documenten er van in onze musea hebben daartoe den weg gebaad. Bij velen is dit kennisnemen zonder weetgierigheid; bij menigeen ook belangstelling voor den religieuzen inhoud en achtergrond van deze kunst. Het zou, waar er nog zoo weinig pogingen zijn gedaan om stelselmatig den cultureelen invloed van Indië op Nederland te onderzoeken, de moeite waard zijn na te gaan welke werking er b.v. van het prachtige beeld van den in Leiden bewaarde Prajñā-paramitā op menig gemoed is uitgegaan. Dat onttrekt zich echter uiteraard aan de waarneming.

Het Nederlandsche paviljoen op de Parijsche wereldtentoonstelling in 1931, gebouwd door de Hollandsche architecten Mooyen en van Zweedijk, was doordrenkt van prachtige Balische motieven en ornamenten. Naar zijn aard was het

semipermanent en als tentoonstellingsproduct was het een „Schaustück”, zoodat men hier toch weer niet, hoe knap het als praestatie ook was, van de Indische cultureele beïnvloeding op Nederland kan spreken.

De Indonesische ornamentiek, zoowel die van de Hindoe-Javaansche en Balineesche tempels als van de rijke Indonesische weef-, vlecht-, batik- en rotankunst, heeft velen geboeid. De rijkbegaafde autodidact, Dr G. P. Rouffaer, (± 1928) heeft op dit gebied een grooten dienst aan Nederland bewezen. Na zijn eerste reis naar Indië in de 80er jaren hamerde hij er voortdurend op dat, zelfs bij begaafde Nederlanders, het besef ontbrak dat er waarachtige kunst in Indië te genieten viel. Zijn artikel in den eersten druk van de Encyclopaedie van N.I. over Beeldende Kunst onthulde voor het eerst den overvloedigen rijkdom aan kunstuitingen in Indië. J. A. Loebèr heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door zijn vele opstellen over de Indonesische kunstnijverheid. Vele sierkunstenaars in Nederland zijn daardoor opmerkzaam geworden op deze rijkgeschakeerde kunst en hebben er diepe indrukken van ondergaan. De Aula van de Technische Hoogeschool in Delft is o.a. gedecoreerd met op Dajaksche ornamenten, motieven en kleuren geïnspireerde vlakversieringen. Jonge beeldhouwers en leerlingen van de Academies van Beeldende Kunsten oefenen zich in musea geregeld in het beschouwen en nateekenen van Indonesische kunst. Daarvan moet allerlei invloed uitgaan, al is ze dan moeilijk in concreto te betrappen.

De door afbeeldingen tentoonstellingen en publicaties vermeerderde kennis en aandacht hebben natuurlijk beïnvloedingen mogelijk gemaakt. De voortdurende stroom van voorlichting, die van het Koloniale Instituut te Amsterdam, door tentoonstellingen en schoolbezoeken, uitgaat, of de gelegenheid die zelfs Droste-albums bieden om op aantrekkelijke en leerrijke wijze het Indische leven door woord en beeld te leeren kennen, werken er geregeld toe mede om cultuur-historische belangstelling en verruiming van geest te bewerkstelligen. Een diepere oorzaak van werkelijken cultureelen invloed, die het gevolg is van waarachtig begrip, zal tegenwoordig waarschijnlijk te zoeken zijn in de algemeen in Europa waarneembare congenialiteit voor primitieve kunst, die samenhangt met het ineen storten van eigen cultureele kaders, waardoor de instinctieve onderlaag van het bewustzijn actiever wordt dan in tijden van verankerd-zijn in een eigen sterke cultuur mogelijk is.

Edelsmeedkunst, drijfwerk en filigraanwerk, die vooral op Java en Sumatra van beteekenis zijn geweest, hebben hier wel genegen aandacht gevonden bij kunstminnenden, maar of er van eenigen invloed op de Nederlandsche takken van dezelfde kunst sprake is, is zeer onwaarschijnlijk.

Het bekende batikken of „wasschilderen” is een veel vruchtbaarder onderwerp. Wajang, gamelan en batikken zijn voor het besef van iederen eenigszins ontwikkelden Nederlander onafscheidelijk verbonden met Java. Brandes verklaarde het in één van zijn baanbrekende artikelen in 1889 voor autochtoon Javaansch. Rouffaer maakte het echter zeer waarschijnlijk dat wij deze aantrekkelijke kunst ook als één der gaven van Zuid-India aan Java moeten zien. Het is weer het schrandere oog van Rijcklof van Goens, dat in 1654 deze kunstvaardigheid opmerkt, want hij vertelt ons in zijn bericht van „schilderende” vrouwen aan het hof, waarmede blijkbaar batikkende vrouwen bedoeld zijn. Zooals gewoonlijk moeten we alweer den reuzensprong tot Raffles maken om de eerste nauwkeurige beschrijving van het batikken in de Europeesche literatuur over Java te ontmoeten. Sinds 1900 begint langzaam aan het batikken artisten en jonge dames in Nederland (en ook in Duitschland en Zwitserland) zoo te interesseeren dat ze het zelf gaan doen. Evenals Loebèr's: *Textiele Versieringen in Ned. Indië* (1914) en J. E. Jaspers' en Mas Pirngadie's: *De Inlandsche Kunstnijverheid in Ned. Indië* (1916) groote diensten hebben bewezen, zoowel om deze inheemsche kunsten te openbaren als om ze een zekere werking op onze Nederlandsche kunstnijvereren te doen uitoefenen, zoo is ook het bekende werk van G. P. Rouffaer en H. H. Juynboll: *De Batikkunst in Ned. Indië en haar geschiedenis* (1914) voor een opzettelijke toepassing van het batik-procédé door Hollandsche kunstnijvereren van beteekenis geweest. De jaartallen van verschijning dezer boeken toonen hoe sterk zich in dat tijdvak de belangstelling op het wijde en rijke terrein van de Inheemsche kunstnijverheid samendrong. Chris Lebeau gebruikte de batikmotieven voor interieurversiering. Ook Dijsselhof had groote belangstelling in die richting. Het was echter niet een eenvoudig overnemen der kunst zooals ze op Java beoefend werd; men werkte met gewijzigde materialen, op fluweel, op velours, op zijde. Ondanks het feit, dat heerehdassen tegenwoordig nogal eens batik-dessins vertoonen, schijnt deze artistieke beoefening van het batikken eerder in dalende dan in stijgende lijn te zijn.

Twente heeft zich rechtstreeks op de bekende tjap-industrie geworpen. De regionaal geliefde motieven (Pekalongan, Jogja, Solo etc.) heeft men daartoe opzettelijk bestudeerd en benut. J. C. van Eerde heeft door zijn in 1913 begonnen organisatie van de Afdeeling Volkenkunde in het Koloniaal Instituut te Amsterdam, door zijn kennis en smaak, door zijn Indologische leergangen en koloniale vacantie-cursussen, veel bijgedragen tot een dieper waardeering van Indië. Hij werd gedreven door het verlangen om den Hollander echt begrip bij te brengen voor de Inheemsche wereld, haar wezen en haar kunnen, ten einde zoo het stoffelijk en geestelijk welzijn van Indië te bevorderen.

Bij de schilderkunst staan we voor een situatie, analoog aan die bij de literatuur. Van rechtstreekschen invloed van Indische schilderkunst op de onze is moeilijk te spreken, om de eenvoudige reden dat nòch op Java nòch elders een echte schilderschool bestaan heeft. Ware dat wel het geval geweest, dan zou een beïnvloeding tot de groote waarschijnlijkheden behoord hebben, gezien het feit dat Japansche en Chineesche prent- en houtsneekunst in de internationale kunstenaarswereld zulk een diepe belangstelling hebben wakker geroepen. De invloed van Indië op Nederland, wat aangaat de schilderkunst, draait dus weer vrijwel uitsluitend om de vraag: hoe hebben Nederlandsche schilders Indië ondergaan en weergegeven? In hoeverre hebben ze zich er gesloten of ontvanke-lijk voor getoond? In een kortelings verschenen dissertatie¹⁾ zegt de auteur „een samenvattend werk over schilderkunst in onze koloniën is nog immer een illusie”. Dit kan men, zooals wij gezien hebben, precies zoo zeggen van de Hollandsche literatuur, die er naar aanleiding van Indië ontstaan is. Toch is er, evenals over de literatuur, nog betrekkelijk veel over de schilderkunst geschreven. Veth, de eerste Nederlander die na bijna drie eeuwen het eerste groot opgezette, encyclopaedische werk over Java schreef, hield zich in verschillende Gidsartike-len en in de Catalogus voor de bekende Koloniale Tentoon-stelling van 1886 herhaaldelijk met Hollandsche schilders in Oost- en West-Indië bezig. H. F. C. ten Kate²⁾ liet de schil-ders en teekenaars in Oost- en West-Indië, die in het tijdvak tusschen 1810 en 1912 werkten, de revue passeeren en toetste

¹⁾ J. V. de Bruyn: H. N. Sieburgh en zijn beteekenis voor de Javaansche oudheidkunde, 1937, p. 3.

²⁾ Bijdragen T.L.V. 1913.

hun werk vooral op de waarde, die het had voor de taal-, land- en volkenkunde. J. C. van Eerde¹⁾ droeg een interessante studie bij over Javaansche dansen en Europeesche schilderijen.

Wanneer wij bedenken dat vanaf d'Eerste Boeck van Lodewijcksz over den eersten tocht van de Houtman tot op heden de teekenstift en de penseel steeds vingeren hebben gevonden om de in Indië opgevangen beelden, verdienstelijk of onverdienstelijk, weer te geven, dan is het duidelijk dat wij alleen weer eenige saillante punten kunnen aanstippen. De Koloniale prentkunst in den eersten tijd der aanraking is, naar Rouffaer's oordeel, de moeite waard. Later werd zij stereotyp; het typische van de Indische natuur en de Indische menschen greep men niet, daar men er niet open voor was. Ten Kate noemt 1883 als het jaar van gewichtige kentering. Vóór dat jaar gingen zelden kunstenaars van beroep naar Indië; daarna deden steeds meerderen het, en in onzen tijd kan men haast van een pelgrimeerende kunstenaarskaravaan, die zich in de richting van Java en Bali beweegt, spreken. De eerste, die deze rij geopend heeft, is Nieuwenkamp geweest. Zijn werk is, wellicht mede door de lyrische verrukking waarmede Rouffaer het bij het Nederlandsche publiek inleidde²⁾ het eerste geweest dat op een wijder publiek indruk maakte. Het was een bewuste poging om de Indische sfeer in het Balische landschap, den Balischen mensch en den Balischen tempel tot uitdrukking te brengen. In Rouffaer's geestdriftig oordeel mengt zich hoogstwaarschijnlijk ook een stuk opgetogenheid over het prachtig kunstvermogen der Baliërs, maar Nieuwenkamp was ongetwijfeld een baanbreker in het zien van Indië, en aan dat zien had het juist zoo lang ontbroken. Door Isaäc Israëls, door Dake, door Poortenaar, door Bonnet en nog vele anderen, zijn Indië en de steeds rijper wordende weerspiegeling ervan in de Nederlandsche schilderkunst gegroeid tot een belangrijk element in die kunst. Brom³⁾ drukt het aldus uit: „Schilders uit het vaderland hebben met hun bezoek een opwekkende werking gehad op de belangstelling van het publiek evenals op de vorming van eigen meesters, die, met het Oosten vertrouwd en verwant, Java niet enkel bij wijze van episode bij hun schets-

1) Gedenkboek 75-jarig bestaan van het Kon. Inst. der T.L.V. van N.I. 1926.

2) Voorrede op W. O. J. Nieuwenkamp: Bali en Lombok (1906).

3) Pag. 243.

boek inlijven". De kunstenaar, die door geboorte en geest het diepst aan het Oosten verwant was en dat in zijn werken steeds meer openbaarde, is Jan Toorop geweest. Hij dompelde zich steeds weer in de Javaansche wereld en zijn werk toont overduidelijk het opgaan van den vorm in de symbolische weergave van typische, niet-individueele geestelijke houdingen, dat aan de wajang zoo eigen is. Ofschoon profetieën in onzen tijd van schokkende innerlijke en uiterlijke omwentelingen hachelijk zijn, er zijn genoeg aanwijzingen te vinden die het uitspreken van de verwachting rechtvaardigen, dat in de voor Holland typische kunst, de schilderkunst, waarschijnlijk de interpretatie van Indië aan ons volk zal geschonken worden die de Nederlandsche cultuur het meest zal verrijken.

De Javaansche d a n s k u n s t trekt velen onzer schilders met groote kracht en heeft naar het schijnt voor de schilderkunst meer te beteekenen dan rechtstreeks voor de danskunst. Plaat 25 uit d'Eerste Boeck (dat betreft dus het jaar 1598) zegt in het onderschrift: „De afbeeldinghe van haarlieder danssen, soo mannen als vrouwen,... armen ende beenen van haer treckende, ende d'gheheele lichaem draeyende, als de honden die uyt haren nest comen cruypen”.

Dit is eeuwenlang het oordeel van den Europeaan over de Javaansche dans gebleven, en is het bij velen nog. In de laatste decenniën is daarin echter allerwegen een groote verandering gekomen. Daar is eigenlijk geen onderdeel van de Inheemsche (speciaal Javaansche en Balische) cultuur, waarover heden ten dage vele Europeanen in zulk een opgetogen en toch weer stil makende verrukking geraken als juist de dans. En wel terecht, want daarin spreekt zich inderdaad het Inheemsche levensgevoel met een gratie, een kracht en grandiositeit uit als in geen enkele andere cultuuruiting. In deze dans heeft de Inheemsche mensch een volmaaktheid bereikt, zóó hoog, dat zij het gemoed van den gevoeligen toeschouwer diep emotioneert. Wie zich b.v. verdiept in de reproducties, die van Eerde in zijn artikel geeft van de „Javaansche danser”, de „Wajang Wong” en de „Ronggèng” te Soerakarta, geschilderd door Isaác Israëls, voelt zich onweerstaanbaar getrokken binnen die sfeer, waar trots het feit dat sinds eeuwen de Javaansche cultuur in een vervalperiode verkeert, toch onweerstaanbaar een beeld oprijst van een verborgen, monumentaal Java. De cultureele beteekenis van den Indischen dans voor de Nederlandsche kunst is dus vooral gelegen in de stimuleerende en inspireeren-

de kracht, die ze voor het scheppingsvermogen van menig beeldend Nederlandsch kunstenaar heeft.

Het is van algemeene bekendheid dat de Indische muziek¹⁾ nog slechts kort geleden eenigen weerklank is gaan vinden. De Europeesche ooren bleven er lang voor gesloten. De man, die hier weer voorlijk is geweest, gelijk op welhaast elk gebied, was Raffles. In zijn *History of Java*²⁾ vinden wij deze uitspraak over het karakter van den gamelan, welke menigeen zelfs tegenwoordig nog niet over de lippen zou komen:

The gongs are perhaps the noblest instruments of the kind that have been brought to Europe. I am assured that they are very superior to that which was admitted in the terrific scene of the serious ballet representing the death of Captain Cooke. Suspended in frames, and struck by a mallet covered with cloth or elastic gum, they sustain the harmonious triad in a very perfect manner, and are probably the most powerful and musical of all monotonous instruments. They might be introduced with advantage in lieu of large drums. They have the advantage of being mellifluous and capable of accompanying pathetic strains.

...But it is the harmony and pleasing sound of all the instruments united which gives the music of Java its peculiar character among Asiatics. The sound produced on several of the instruments are peculiarly rich and when heard at a distance have been frequently compared to those produced on the harmonic glasses."

Terecht haalt Kunst in zijn „*De Toonkunst van Bali*" (1924)³⁾ met verontwaardiging een passage aan uit A. Belinfante's: *Muziekgeschiedenis* (1912) welke alleen al om haar all-round botheid op cultuurhistorisch gebied verdiende aan den schandpaal gehecht te worden. De teneur van deze passage is als volgt: een afzonderlijke behandeling van de muziek bij de thans nog bestaande onbeschaafde stammen kan wegens het gering belang achterwege blijven. Daarvan worden Chineezzen, Indiërs en Arabieren uitgezonderd. De Chineezzen moeten zich dan het oordeel laten welgevalen dat de muziek bij hen zeer laag staat, daar ze nu eenmaal fantasielooze lieden zijn. De Chineesche muziek is ruw van karakter en vindt in lawaai

¹⁾ De Heer J. Kunst was zoo vriendelijk mij over dit onderwerp inlichtingen te geven.

²⁾ Dl. I, p. 470.

³⁾ Pag. 1, noot 2.

maken haar grootste doel. De Maleische muziek (waarmee blijkens het noemen van den gamelan blijkbaar de Javaansche bedoeld wordt) heet nagenoeg gelijk aan die der Chineezers. Zelfs in 1912 was het niet meer geoorloofd om zulke oordeelen rond te strooien, want ook al moest toen het werkelijke congeniale begrip voor de Javaansche muziek, zooals Raffles dat al toonde, nog vrijwel geboren worden, er was toch in de 19de eeuw al een tamelijke hoeveelheid muziek-theoretisch onderzoek verricht. Men is echter weer geneigd zachtmoediger over Belinfante's fenomenale bekrompenheid te oordeelen wanneer men tot zijn verbazing ontdekt dat in de Encyclopaedie van Ned. Indië de auteur van het in 1918 (!) verschenen artikel over de Javanen ¹⁾ dezen zin heeft neergeschreven: „De muziek staat bij de Javanen op een vrij lage trap van ontwikkeling en verdient den naam van toonkunst slechts gedeeltelijk.” In de laatste decennien is niet alleen de kennis van de Indische muziek toegenomen maar ook de begrijpende appreciatie is gestegen. Beide, toename van kennis en van appreciatie, hebben in Indië dit belangrijke gevolg gehad dat, mede door het werk van bekwame en geestdriftige Hollanders, veel verricht is om het Inheemsche muzikleven uit inzinking op te heffen. Op deze drie terreinen moeten vooral de namen van Kunst en Brandts Buys genoemd worden. De Westersche en de Javaansche toonkunst vertolken totaal anders geaarde geestelijke werelden, en zij doen het bovendien nog door een gansch verschillende apparatuur, want de gamelan is een orkest van grootendeels slaginstrumenten. Diepgaande invloed op onze Nederlandsche toonkunst is er dus, wegens dit groote verschil, wegens den verren afstand en wegens de korte spanne tijds waarin zich een dieper ontvankelijkheid bij Hollanders heeft baangeboken, nog niet te verwachten. De bekwame wijze waarop echter thans de Indische muziek in Nederland voor het grootere publiek geïnterpreteerd wordt, het feit dat het aantal toonkunstenaars dat Indië bezoekt om den geest met Indische muziek te drenken, steeds toeneemt, kondigen nieuwe mogelijkheden op dit gebied aan. Werd de Franschman Debussy al zeer gegrepen door den Javaanschen gamelan, onder de Nederlandsche musici hebben mannen als Dirk Schäfer, P. Seelig, B. v. d. Sigtenhorst Meyer, C. v. d. Wall werk geleverd dat den invloed der Javaansche muziek verraadt.

¹⁾ Dl. II, pag. 219.

Kort geleden hield het Koloniaal Instituut te Amsterdam een tentoonstelling van „Indische muziek en muziekinstrumenten”. Het is voor de groote kentering in houding kenmerkend dat in het „Algemeen Handelsblad”¹⁾ toen het volgende oordeel over de Javaansche muziek werd neergeschreven: „De gamelan! Zij klinkt soms plotseling in de stilte, als de stem van de nacht zelve... Zij is slechts met twee dingen te vergelijken, met maneschijn en met stroomend water. Zij is zuiver en geheimzinnig als de maneschijn, zij is altijd gelijk en altijd wisselend als het stroomend water. Zij stroomt klokkend, tinkelend en gorgelend als het water dat van de bergen komt”. In deze zinnen is op zeer gelukkige wijze uitgedrukt hoezeer deze muziek tot in de oer-lagen van ons bewustzijn grijpt. Daar die oerlagen in onzen tijd weer zijn komen bloot te liggen, is er een grooter natuurlijker dispositie voor het verstaan dezer muziek aanwezig dan vroeger het geval was.

Eén der heilzaamste prikkels, die er voor de Ned. beschaving is uitgegaan van de verbondenheid met Indië, is de bloei van verschillende wetenschappen. De orientalistiek, de volkenkunde, het adatrecht, de geologie, de tropische hygiëne, de landbouwkunde, de techniek, hebben door Indië vele der begaafdste intellecten in Nederland geactiveerd en hebben aan het intellectueele en wetenschappelijke leven van ons land een prachtige ontplooiingsgelegenheid geschonken. Voor zulk een klein land vertoont het een bijzonder tempo en een bijzondere intensiteit, omdat Indië dit mogelijk maakte. Men kan de cultureele beteekenis daarvan niet nauwkeurig afmeten, maar groot is ze zeker, wanneer men in aanmerking neemt dat een belangrijk deel van het wetenschappelijk leven van Nederland zijn bezieling en voedingsbodem in Indië vindt. Wij stippen dat hier slechts even aan, omdat dit onderwerp nader behandeld wordt onder het thema: invloed van Ned. Indië op de internationale positie van Nederland. De internationale vermaardheid, die op elk der genoemde terreinen van wetenschappen Nederlandsche namen genieten, is in aanzienlijke mate aan Indië te danken, en is op zichzelf een cultureele bate van bijzonder gehalte.

Er zijn twee levensgebieden, die een menschengemeenschap steeds diep bewegen, godsdiens en politiek. Juist

¹⁾ Ochtendblad 31 October 1937.

op deze gebieden is het onwillekeurig de gewoonte om vrijwel uitsluitend te letten op de stroomingen, die van Nederland op Indië zijn uitgegaan, en die wat den godsdienst betreft in Zending en Missie belichaamd zijn, en wat de politiek aangaat weerspiegeld zijn in de politieke evolutie, die Indië vooral sinds het Regeeringsreglement van 1854 heeft doorgemaakt. Het is onze taak niet om binnen het raam van het opgegeven onderwerp iets te berde te brengen over de som aan godsdienstige, zedelijke en intellectueele toewijding, die zich sinds meer dan een eeuw van de kringen der Roomsche-Katholieke en der Protestantsche Kerken over Indië heeft uitgestort, en te bespreken tot welke resultaten dat geleid heeft. Ook ligt het buiten ons bestek hier nader in te gaan op wat het Nederlandsche koloniale beleid op staatkundig, maatschappelijk en cultureel gebied in Indië tot stand heeft gebracht en tot welke reacties het in de Inheemsche wereld heeft geleid. Wij occupeeren ons hier met de vraag: wat heeft het feit dat Indië ook een godsdienstig en een politiek probleem voor Nederland vertegenwoordigde in ons land uitgewerkt?

Bekeken binnen het raam van het cultureele leven van Nederland als geheel, mag men zeggen dat door Zending en Missie het godsdienstig leven in Nederland een wijder en breeder allure heeft verkregen dan het uit zichzelf binnen de enge grenzen van ons kleine land ooit had kunnen verwerven. Het Christendom is naar zijn aard wereldomvattend. Het wordt bewogen door het verlangen een wereldgemeenschap te stichten die, boven de grenzen van natie, ras en particuliere meening uit, een eenheid van menschen wil stichten, samengesnoerd in geloof en verbondenheid aan één Heer, die de hoogste aanspraken welke er in het menschelijk leven te denken zijn, kan doen gelden. Indië is begrijpelijkerwijze voor Nederland het terrein geworden waar deze oer-tendenzen van het Christelijk geloof en van de Christelijke bewogenheid om de geheele wereld haar uitings- en oefeningsterrein hebben gevonden. De cultureele beteekenis daarvan wordt licht voorbij gezien, maar is desalniettemin zeer groot. Breede kringen in Nederland, behoorende tot alle maatschappelijke kringen, van de laagste tot de hoogste toe, hebben zoo door Indië een geestelijke confrontatie van dieper gehalte leeren kennen, omdat zij zich in toenemende mate, niet alleen langs den weg van het kennen, maar ook langs dien van de godsdienstige waarheidsvraag, met Indië moesten bezig houden. De offervaardigheid

in geld en in beschikbaarstelling van tijd en van eigen persoon, waartoe dit drong, heeft verheffend en verdiepend gewerkt op het godsdienstig leven van Nederland zelf. Duizenden menschen hebben hierdoor geleerd uit een dieper verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van Indië te leven, nl. het besef verplicht te zijn om door prediking en liefdedienst opofferingsgezind het kostbaarste wat Nederland bezit, nl. het Evangelie van Christus, naar Indië te brengen. Dr N. Adriani, de bekende afgevaardigde van het Ned. Bijbelgenootschap, heeft dit treffend geformuleerd als het gevoel van verplichting om „eigen intimiteit weg te schenken”. Mannen als Adriani en vele missionarissen en zendelingen hebben door hun voorbeeld en door hun godsdienstige en moreele persoonlijkheid bevruchtend op vele mannen en vrouwen in Nederland gewerkt. De gezondheid en vitaliteit van een volk is in belangrijke mate afhankelijk van het gehalte der politieke problemen, waardoor het wordt bewogen, en door de wijze waardoor zij worden gesteld en uitgestreden. Het koloniale probleem, waarvoor Indië Nederland plaatste, is, sinds het bestuur en de verantwoordelijkheid voor Indië op den Nederlandschen Staat werden gelegd, één der politieke vraagstukken van groot formaat voor Nederland geweest. Men zou de verhouding Nederland-Indië, zooals die sinds het begin der 19de eeuw allerlei gedaanteverwisselingen heeft ondergaan, kunnen karakteriseeren als een zich langzaam ontworstelen aan de „politiek zonder hart”. Dirk van Hogendorp was de eerste, die als leerling van de beginselen der Fransche Revolutie zijn stem verhief tegen de politiek van onversneden geldzucht en eigenbaat, waardoor het Compagniesbewind zich had gekenmerkt. Heel langzaam, tegen zware en vele remmingen in, worstelt zich in de 19de eeuw de gedachte omhoog, dat de bevolking zelf de belangrijkste schat van Indië is, en dat de verantwoordelijkheid voor haar ontwikkelingsmogelijkheid een primaire regeeringsplicht is. Dr A. Kuiper vatte in 1901 de kern van dezen strijd in de korte formule samen, dat de eenig-juiste politiek jegens Indië die van zedelijke verantwoordelijkheid was. Deze strijd heeft aan Nederland, zoowel in de rijen der gematigde realisten als der resolute idealisten, mannen van groote beteekenis en van wijde allure geschonken, die als zoodanig de cultuur van Nederland door het gehalte van hun persoonlijkheid hebben verrijkt. Ik denk hier aan mannen als Baron van der Cappellen, Baud, van Hoevell, Fransen van den Putte, van Deventer,

Idenburg, Keuchenius, van Vollenhoven, Snouck Hurgronje, van Heutsz, om alleen bij de dooden te blijven. Hoe verschillend zij ook in inzicht en methode waren, zij zagen in Indië de aangewezen gelegenheid voor Nederland om een groote taak te volbrengen, die een beroep deed op de beste en edelste daadkracht van het Nederlandsche volk. Vooral van Deventer met zijn parool van de opvoeding en ontvoogding der Indische maatschappij, van Vollenhoven met zijn bezielde pleidooi voor de onzelfzuchtige ordening van Indië, en Snouck Hurgronje met zijn program van de associatie van Indië aan de Nederlandsche cultuur, hebben trots de bestrijding, die hun inzichten en strevingen bij tijd en wijle zoowel terecht als ten onrechte hebben ondervonden, krachten van hooger gehalte gewekt, waarvoor een volk alleen maar dankbaar kan zijn. Het is voor Nederland één der grootste belangen, dat deze probleemstelling van de zedelijke verantwoordelijkheid in de koloniale politiek in de gewetens brandend blijft.

De cultureele invloed van Indië op Nederland is in vele gevallen ongrijpbaar, in sommige gevallen aanwijsbaar. Ze zal alleen kunnen wassen, wanneer in Nederland het te zwakke besef van verbondenheid met en verantwoordelijkheid voor Indië toeneemt en het cultureele leven in Indië sterker wordt. Het tonicum, dat Indië op alle levensgebied voor Nederland in zich besloten houdt, is nog in geen enkel opzicht werkelijk uitgebuit.

NEDERLANDSCH-INDIE
ALS BELEGGINGSGEBIED VOOR
NEDERLANDSCH KAPITAAL
DOOR
MR D. CRENA DE IONGH

IN de serie voordrachten betreffende den sociaal-economischen invloed van Nederlandsch-Indië op Nederland valt mij de taak toe te spreken over Nederlandsch-Indië als beleggingsgebied voor Nederlandsch kapitaal. Terwijl vooral door de uiterlijke teekenen daarvan de invloed van het Westen op het Oosten in het oog springt, blijkt daarnaast de invloed van het Oosten op het Westen veel minder duidelijk en ik acht het daarom een zeer gelukkige gedachte van de initiatiefnemers dezer voordrachten juist dezen invloed in beschouwing te doen nemen en als thema te doen dienen voor de voordrachten, die dan als „variatiës” daarop zijn te beschouwen. Ook op mijn terrein wordt in het algemeen meer de nadruk gelegd op den invloed van het Nederlandsch resp. Westersch kapitaal in Nederlandsch-Indië dan omgekeerd op den invloed, dien Nederlandsch-Indië op dit gebied op Nederland heeft. Aan den eenen kant is dit begrijpelijk; voor de kapitaalvoorziening is Nederlandsch-Indië in hoofdzaak op het Westen aangewezen, waarbij Nederlandsche belegging het meest naar voren komt, terwijl Nederland, behalve het eigen land, practisch de geheele wereld tot beleggingsveld heeft. Aan den anderen kant is Nederland door de eeuwenoude relaties tot Nederlandsch-Indië dermate daarop ingesteld en is het wel en wee van Nederlandsch-Indië door die oude banden dermate met de Nederlandsche economie verweven, dat het wel wonderlijk is, dat de invloed van Nederlandsch-Indië op Nederland langs economischen kant vaak miskend wordt. Alvorens over te gaan tot het eigenlijke onderwerp, dat men mij gevraagd heeft te behandelen, zou ik gaarne eerst kort even over de belegging buiten eigen grenzen spreken en dan daarbij voor een keer ten behoeve van het onderwerp in economisch opzicht Nederlandsch-Indië als buiten de Nederlandsche grenzen liggend gebied beschouwen. Omtrent belegging in het buitenland, die men met de vaak tot misverstand aanleiding gevende uitdrukking van kapitaal-export pleegt te betitelen, heerschen nogal eens opvattingen, waardoor de nuttige functies daarvan veelal miskend worden en vaak worden geremd.

Al naar gelang de belegger of het belegend concern zelf niet of wel een actieve rol bij de besteding en het verder beheer der gelden in het buitenland speelt, zou ik de buitenlandsche beleggingen willen onderscheiden in passieve en actieve beleggingen.

Onder passieve belegging kan worden verstaan het koopen van buitenlandsche obligaties en aandeelelen, waarbij men de aanwending van het beschikbaar gestelde kapitaal overlaat aan de buitenlanders, die het hebben opgenomen.

Deze buitenlandsche belegging, waarbij dus de geldverstrekker verder niets doet dan de coupons incasseeren, manifesteert zich in het geldgevend land, via de besteding der aan het buitenland ter beschikking gestelde gelden voor betaling van goederen en diensten, in een equivalente toeneming van het uitvoersaldo (of vermindering van het invoersaldo). Wat de aard der geëxporteerde goederen en diensten zal zijn is niet a priori te zeggen, daar de buitenlandsche geldnemer, tenzij hij het geleende geld zelf in Nederland besteedt, zijn geleende gulden verkoopt aan een ander, die ze wel noodig heeft om goederen of diensten in Nederland te betalen; wat er tenslotte mede betaald wordt zal afhangen van de structuur van het economisch leven, de ruilverhoudingen, etc..

Actieve belegging in het buitenland beteekent, in verband met de ontwikkeling van het N.V.-wezen, in de practijk in het algemeen niet, dat de kapitaalbezitter zelf in het buitenland de investeeing van het kapitaal ter hand neemt en de leiding over de opgerichte bedrijven en instellingen voert, wel echter, dat deze investeeing en verdere leiding geschieden door personen uit het geldgevende land, dikwijls onder opperleiding van in dit land gevestigde hoofdkantoren of moedermaatschappijen.

Evenals de passieve belegging beteekent de actieve belegging export van goederen en diensten. Hoewel het niet stééds het geval zal zijn, komt het bij de actieve belegging vaak voor, dat export ontstaat van kapitaalgoederen, welke door het credietnemende land op grond van de transactie zelve in het credietgevende worden betrokken.

Volledigheidshalve vermeld ik nog, dat goudexporten, in uitzonderingsgevallen, een gevolg van buitenlandsche belegging zouden kunnen zijn. Bij goud-export wordt het rentelooze goud dan omgezet in een rentedragende vordering.

Zoowel passieve als actieve belegging in het buitenland komen

in Nederland voor. Eenerzijds heeft men in Nederland het effectenbezit, bestaande uit buitenlandsche overheidsfondsen en aandeelen en obligaties van buitenlandsche ondernemingen, waarbij de directe of indirecte invloed van Nederland op de gestie der credietnemers van geringe beteekenis is, anderzijds zijn er tal van gevallen, waarin Nederlandsche leiding de buitenlandsche interessen beheert, resp. op het beheer ervan een grooten invloed heeft. Ik denk hierbij b.v. aan de Koninklijke Petroleum Maatschappij en aan de buitenlandsche belangen van Unilever, Philips, Aku, e.d. Vooral echter geldt dit voor de beleggingen in Nederlandsch-Indië, waarbij de overheidsdiensten en de groote ondernemingen worden geleid door Nederlanders in samenwerking met in Nederland gevestigde organen. De belegging van kapitaal in Nederlandsch-Indië ging en gaat nog vaak gepaard met export van kapitaalgooederen.

De actieve belegging is in hoofdzaak, maar vooral ten opzichte van Nederlandsch-Indië, een verschijnsel van den modernen tijd. Zij heeft zich ontwikkeld in de tweede helft der negentiende en vooral in het begin der twintigste eeuw, parallel aan den groei der groote ondernemingen.

Wanneer wij dus den titel van deze voordracht eng opvatten, dan zouden wij ons in hoofdzaak kunnen beperken tot de laatste decennien, wij zouden dan echter den historischen ondergrond van deze financieele ontwikkeling miskennen. Deze immers is mogelijk geweest juist op grond der oude banden tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië.

Om zich dus een juist beeld te vormen van de factoren, welke tot deze ontwikkeling hebben geleid, is het noodig terug te grijpen in de geschiedenis. Hierbij zou ik de volgende indeeling willen maken:

1. de tijd der Oost-Indische Compagnie en der Bataafsche Republiek tot het Engelsche bewind in Nederlandsch-Indië.
2. de periode na het herstel der Nederlandsche onafhankelijkheid tot de opheffing van het Cultuurstelsel.

Hierbij sluit dan aan de periode, waarin de moderne kapitaalinvesteering in Indië is begonnen, t.w. die van de ontwikkeling der vrije groote cultures.

De beide eerste perioden staan in scherpe tegenstelling tot de laatste, niet alleen uit politiek en sociaal, maar ook uit een

financieel oogpunt. In de periode der Oost-Indische Compagnie werd Indië aanvankelijk beschouwd als een gebied, waarmede men slechts handel dreef. Geleidelijk echter ging men tot politieke occupatie over en werd het aldus verkregen gebied in steeds sterker mate geëxploiteerd ten bate der Compagnie. Dit systeem werd in de negentiende eeuw voortgezet, zij het dan dat de heerschappij der Oost-Indische Compagnie in handen van den Staat was overgegaan.

Ook in ander opzicht komen deze perioden met elkaar overeen. Noch ten tijde van de Compagnie, noch in de eerste helft van de negentiende eeuw kreeg het particuliere initiatief de gelegenheid om zich te ontplooiën.

Voor actieve particuliere belegging was dus weinig gelegenheid. Voor zoover van investering sprake was, geschiedde dit door of onder contrôle van de Compagnie of van den Staat.

Hierin schulde dan ook voor de Nederlandsch-Indische bevolking een groot gevaar. Immers, het uitschakelen van particulier initiatief beteekende ook het uitschakelen van concurrentie, waardoor een natuurlijk evenwicht ontbrak tusschen vraag en aanbod, hetgeen zeker voor de bevolking geen gunstig resultaat had, evenmin ook voor een natuurlijke ontwikkeling van de bedrijvigheid.

Deze staats- of semi-staatsmonopolistische politiek is gedurende langen tijd het richtsnoer geweest voor het optreden van de Nederlanders in Indië.

Vandaar, dat van het economische leven stimuleerende kapitaal-export naar Indië noch ten tijde van de Compagnie noch in de eerste helft van de negentiende eeuw sprake is geweest. De vraag kan echter worden gesteld: is er dan op dit gebied heelemaal niets gebeurd?

Laten wij dit eerst voor de Oost-Indische Compagnie nagaan. Hierbij moet voorop worden gesteld, dat het niet mogelijk is, zich omtrent de financieele structuur der Compagnie een juist beeld te vormen, daar de boekhouding zeer gebrekkig was. Met name is het niet mogelijk omtrent de investeringen der Compagnie in andere activa dan koopmansgoederen eenig inzicht te krijgen. Ik moet mij derhalve beperken tot enkele punten. Het beginkapitaal der Oost-Indische Compagnie bedroeg ongeveer f 6.500.000,—, dat gestoken werd in schepen en diverse vlottende activa, noodig voor den handel.

Dit kapitaal werd aangevuld met geldleeningen, welke in 1622 ± f 8.000.000,— bedroegen.

In de eerste helft der achttiende eeuw is het werkkapitaal naar schatting uitgegroeid tot een bedrag van ruim f 60.000.000,—, waarbij landbezit, publieke werken en andere vaste activa buiten beschouwing zijn gelaten.

Waarom is deze enorme kapitaalvermeerdering toe te schrijven? Er zijn twee mogelijkheden, namelijk aantrekken van nieuw kapitaal en reserveering van winst. Het aantrekken van nieuw kapitaal is, voor zoover na te gaan, zeer beperkt geweest. Het zal in de zeventiende eeuw niet meer dan een paar miljoen gulden hebben bedragen (behalve dus de reeds genoemde f 8.000.000,—). De hoofdbron van het nieuwe kapitaal was derhalve winst, ontstaan uit een voordeelig verschil tusschen de opbrengst der in Nederland verkochte Indische producten en de daaraan ten koste gelegde bedragen wegens aankoop, transport e.d.

Het is bekend, dat hetgeen wegens aankoop aan de bevolking ten goede kwam zeer gering is geweest, zoodat uit dezen hoofde niet gezegd kan worden, dat het in de Compagnie gestoken beginkapitaal voor de Indische bevolking voordeelig is geweest.

Beziet men deze zaak uit Nederlandsch oogpunt, dan komt men echter tot de conclusie, dat met de Oost-Indische Compagnie de actieve kapitaalbelegging in Indië haar intrede doet. Immers, niet alle winsten werden tot uitkeering gebracht, maar zij werden in Indië in diverse activa gestoken, zooals pakhuizen, handelskantoren en andere goederen.

Welke waarde deze activa hadden, is, zooals ik reeds zeide, niet vast te stellen, maar zij is zonder twijfel zeer belangrijk geweest.

Ik wil hierbij nog de aandacht vestigen op welke wijze de niet uitgekeerde winsten in Indië werden geïnvesteerd. Uiteraard kwamen die winsten grootendeels in contanten in Nederland ter beschikking. Zij werden daar deels omgezet in goederen ter verzending naar Indië, wat van betrekkelijk weinig betekenis was, deels zonder omzetting in den geldvorm (zilvergeld) naar Indië gestuurd.

Hieruit blijkt dus, dat de actieve belegging slechts in geringe mate gepaard ging met export van kapitaal- of andere goederen naar het gebied, waar de aanwending van het kapitaal plaats had, een verschijnsel, dat voor de waarde van deze belegging voor het bedrijfsleven der Vereenigde Nederlanden niet gunstig was. Het is dan ook een bekend feit, dat in

Nederland in dien tijd, in tegenstelling tot Engeland geen gunstige ontwikkeling van de nijverheid is waar te nemen. Voor zoover er stoffen naar Indië werden gestuurd, kwamen deze niet uit Nederland maar b.v. van de kust van Coromandel.

Uit een ander oogpunt zijn de resultaten der Oost-Indische Compagnie echter wel van bijzondere beteekenis geweest. Ik heb hier het oog op de positie van de Republiek als internationale kapitaalmarkt. Hoewel natuurlijk niet is vast te stellen, welk deel van de vermogens destijds is gevormd uit de winsten van den handel op Indië en welk deel uit die van den handel op andere gebieden, zoo lijdt het toch geen twijfel, dat het aandeel der eerste zeker belangrijk geweest is en dat zij dientengevolge in groote mate hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van de Republiek tot internationaal financieel centrum. Deze ontwikkeling begon in de zeventiende eeuw en bereikte in de achttiende haar hoogtepunt. Tal van Europeesche staten, zooals Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Denemarken, Spanje, Zweden, Rusland, Polen, de Duitsche staten, alsmede Duitsche steden en mijnen, koloniale gebieden van andere staten en buitenlandsche handels- en scheepvaartondernemingen namen in de Republiek geld op. Zoo werd zelfs de Bank of England, die in moeilijkheden was geraakt, met Hollandsch kapitaal gesteund.

De totale bedragen dezer buitenlandsche credieten beliepen meerdere tientallen millioenen guldens.

In verband hiermede en tevens door de vele binnenlandsche leeningen ontstond een zeer levendige effectenhandel, welke zoowel in financieel als in technisch opzicht grooten invloed heeft uitgeoefend op het effectenwezen in andere landen.

Ik wil hierbij verder niet uitvoerig stilstaan, omdat de beschikbare tijd daartoe te kort is; alleen wil ik nog wijzen op de voor de latere ontwikkeling der tropische cultures belangrijke feiten van de door de Compagnie in Indië tot eerste ontwikkeling gebrachte koffie- en suikerproductie, welke zeker als positieve bijdragen tot de ontwikkeling van Indië moeten worden gerekend. Ik ga thans over tot de tweede periode, t.w. de eerste helft der negentiende eeuw na het herstel der onafhankelijkheid. De periode na de opheffing der Compagnie tot het Engelsche interregnum laat ik buiten beschouwing, daar deze voor ons onderwerp niet interessant is.

Het is U allen uiteraard bekend, dat de toestand in Nederland

na de Fransche overheersching zeer slecht was, niet alleen in materieel, maar ook in psychologisch opzicht. De kapitaalrijkdom van Nederland was sterk aangetast en de ondernemingslust was vrijwel tot nihil gereduceerd. De Amsterdamsche koloniale markt was verdwenen. Het contact met de herkrege koloniën moest weer geheel van den grond af worden opgebouwd. Hoe dit moest geschieden wist men eigenlijk niet, omdat met een vrijen handel op Indië door het Compagnie-systeem geen ervaring was opgedaan, terwijl een lichaam als de Compagnie ontbrak.

Het moet onder deze omstandigheden wel als een bijzondere verdienste van Koning Willem I gerekend worden, dat hij krachtig het initiatief genomen heeft tot maatregelen, welke de relaties met de koloniën weer hebben hersteld. Zijn activiteit, die zich intusschen niet alleen t.a.v. de koloniën uitte, steekt wel zeer gunstig af bij het gebrek aan energie in die dagen, terwijl vooral vermeld dient te worden, dat hij bij den opbouw van de relaties met de koloniën niet alleen dacht aan den handel in koloniale producten zonder meer zooals in den Compagnie-tijd het geval was, maar ook aan de Nederlandsche industrie, waarvoor hij in Indië een uitstekend afzetgebied zag.

Hiervan getuigen de Artikelen van Overeenkomst, vastgesteld voor de door den Koning opgerichte Nederlandsche Handel-Maatschappij, waarin o.a. staat, dat het doel der Maatschappij is de bevordering van den nationalen handel, scheepvaart, scheepsbouw, visscherij en landbouw, fabrieken en trafieken, en verder, dat de Maatschappij haar aandacht in het bijzonder zal vestigen op de *w e d e r k e e r i g e* handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Indië, waarbij ik speciaal den nadruk op het woord „wederkeerig” zou willen leggen.

Aan deze statutaire bepalingen is ook inderdaad, hetzij direct, hetzij indirect, op krachtige wijze uitvoering gegeven, in het bijzonder door de bevordering der textielindustrie en van den scheepsbouw. Zodoende kreeg het handelsverkeer met Indië een veel minder eenzijdig karakter. Tegenover den invoer van koloniale producten kwam niet meer uitvoer van zilver of toezending van vreemde producten te staan, maar voor een belangrijk deel uitvoer van Nederlandsche industrie-producten.

Zoo reeds vroeger de relatie tot Nederlandsch-Indië voor de financieele structuur van Nederland van groot belang is ge-

weest, het inzicht van Koning Willem I heeft ongetwijfeld bewerkt, dat juist omdat de Koning op het goede moment voor Noord-Nederland den nadruk op Nederlandsch-Indië legde, onze betrekkingen met Nederlandsch-Indië steeds meer de economische activiteit van Nederland bepaalden. Is toen de basis dier betrekkingen verbreed en vormde de oplevende productenhandel met Nederlandsch-Indië, de scheepvaart en de levering van Nederlandsche artikelen reeds toen voor vele Nederlandsche ondernemingen haar voornaamste bestaansrecht en waren investeringen in Nederland daarvan het gevolg, van directe actieve beleggingspolitiek was in Nederlandsch-Indië zelve ook toen nog weinig sprake.

Immers, al steken de economische relaties met de koloniën in de eerste helft der negentiende eeuw wat betreft de opname van Nederlandsche goederen reeds gunstig af bij die in den tijd der Compagnie, in andere opzichten is dit niet het geval. Dit geldt met name voor de investering van kapitaal in Indië, ten aanzien waarvan de situatie feitelijk hetzelfde bleef als vroeger. Voor zoover investering plaats had, geschiedde dit door de Overheid of door de Nederlandsche Handel-Maatschappij en werd zij in het algemeen tot het uiterste beperkt. Batige saldi der Nederlandsch-Indische schatkist werden niet aangewend voor werken in Indië, maar werden geremitteerd naar Nederland.

De uit de winsten van den handel in Indische producten gevormde kapitalen werden niet gestoken in Indische ondernemingen, maar in Nederlandsche en buitenlandsche fondsen en ondernemingen.

Ook hier moet, evenals ten tijde der Oost-Indische Compagnie, gewezen worden op de beteekenis van de door onzen Indischen handel gevormde kapitalen voor de ontwikkeling van Nederland als internationale kapitaalmarkt. Na het herstel onzer onafhankelijkheid begon Nederland weer spoedig, dank zij de vroeger verkregen, zij het sterk verminderde kapitalen, en die, welke geleidelijk weer uit den handel op Nederlandsch-Indië en in Nederlandsch-Indische producten werden gevormd, leeningen aan het buitenland te verstrekken. Nederland verkreeg zodoende weer in het internationale kapitaalverkeer een belangrijke positie, welke door de gunstige ontwikkeling van onze kapitaalkracht, vooral dank zij onze activiteit in de overzeesche gewesten, in de tweede helft der negentiende en het begin der twintigste eeuw nog is versterkt.

Intusschen werd het contact, dat het Nederlandsche kapitaalbezittende publiek in de eerste helft der negentiende eeuw met Indië had, nog slechts gevormd door aandeelen in de Nederlandsche Handel-Maatschappij, wier taak overeenkomstig haar opzet niet was het stichten van bedrijven in Indië, maar het handel drijven tusschen Indië (en andere landen) en het moederland.

Vestiging van particuliere bedrijven in Indië was niet mogelijk, doordat de Regeering dat niet wilde. Overigens zou, door het nog weinig in zwang zijn van de N.V., het contact met de Nederlandsche kapitaalmarkt in het algemeen niet gemakkelijk geweest zijn.

Intusschen wil dit niet zeggen, dat in Indië in het geheel geen investeringen geschiedden. Voor zoover zij echter voorkwamen, waren zij nauw verbonden aan de gedwongen cultuur en vereischten in het algemeen geen groote kapitalen, wat uiteraard met de nog weinig ontwikkelde techniek samenhang. Als voorbeeld is te noemen de oprichting van 17 indigo-fabrieken door de Regeering, waaraan echter niet meer dan f 1.000.000,- werd besteed.

Verder waren er een aantal suikerfabrieken, deels opgericht door de Overheid, deels (vooral na 1837) door particulieren, welke echter meerendeels verbonden waren aan de dwangcultures. Ik moge hierbij niet onvermeld laten, dat de fabriekmatige suikerproductie vóór de toepassing van het Cultuurstelsel reeds ter hand was genomen door de Engelsche firma Trail & Co en enkele anderen met crediet van de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Het crediet aan de firma Trail & Co beliep intusschen slechts f 150.000,—, wat niet den indruk wekt, dat er in een suikerfabriek groote bedragen werden geïnvesteerd.

Verder zijn er natuurlijk van Overheidswege bepaalde werken tot stand gebracht. De beteekenis daarvan is echter zeer gering geweest, hetgeen vooral is toe te schrijven aan de batig-slotpolitiek, waardoor overschotten in Indië werden aangewend om de schatkist van het moederland te vullen en daar groote werken (b.v. spoorwegen) tot stand te brengen.

Ik ben thans gekomen tot de derde periode, die van de ontwikkeling der vrije groote cultures.

Het ligt niet op mijn weg om de factoren te bespreken, welke tot den overgang van gedwongen bevolkingscultuur naar vrije Europeesche cultuur hebben geleid. Voor het onderwerp, dat

ik bespreek, komt het er alleen op aan, in hoeverre deze overgang een wijziging heeft gebracht in de verhouding met Indië op het gebied van belegging en investering.

Ik geloof, dat ik niet te veel zeg, wanneer ik de wijziging op dit gebied, naar analogie van de ontwikkeling op industrieel gebied in de negentiende eeuw qualificeer als een financiële revolutie. Deze manifesteerde zich, behalve in de gewijzigde politiek op het gebied der Staatsfinanciën, in een groote regelmatig toenemende particuliere kapitaalsinvesteering in Indië, gepaard gaande met toenemende activiteit op het gebied van Overheidswerken. De actieve beleggingspolitiek treedt dus eerst thans op.

Ten einde een indruk te geven van deze ontwikkeling moge ik enkele cijfers en feiten vermelden.

In de eerste plaats wil ik er dan op wijzen, dat vóór 1881 geen enkel fonds van een eigenlijke Indische cultuurmaatschappij was genoteerd. Wel waren vóór dien tijd naast de aandeele Nederlandische Handel-Maatschappij genoteerd de aandeele Nederlandisch Indische Handelsbank, namelijk van 1872 af. In 1881 komen dan de aandeele H.V.A. (opgericht 1878), Koloniale Bank (opgericht 1881), en Internationale Crediet- en Handelsvereniging Rotterdam (opgericht 1863). Het duurt echter nog tot 1887/1889 eer het aantal genoteerde fondsen van in Indië werkzame ondernemingen een vermeldenswaardige uitbreiding ondergaat. Dan komt er echter ook een heele reeks en wel van 15 ondernemingen, w.o. de Deli-Maatschappij (opgericht 1870), de Deli-Batavia Maatschappij (opgericht 1875), de Cultuur Maatschappij der Vorstenlanden (opgericht 1888) en de Tabak-Maatschappij Arendsburg (opgericht 1877).

25 jaar later bedroeg het aantal cultuurondernemingen, waarvan aandeele genoteerd waren, 102. In 1936 (dus weer ongeveer 25 jaar later) was dit aantal 149.

Een nog sterkeren indruk geeft de groei van het bedrag der uitstaande genoteerde fondsen dezer cultuurondernemingen. Uiteraard was het voor 1881 nihil, ultimo 1912 bedroeg het f 170.903.000,—, ultimo 1936 f 381.411.000,—. Terwijl dus het aantal ondernemingen, waarvan genoteerde fondsen uitstonden, van 1912 op 1936 met 46% toenam, nam het nominaal bedrag der genoteerde cultuurfondsen met 123% toe.

Naast het cultuurbedrijf ontwikkelden zich tal van andere ondernemingen, welke groote kapitalen vereischten. In 1862

werd de eerste concessie verleend voor het aanleggen van een spoorweg, t.w. de lijn Semarang-Vorstenlanden, spoedig gevolgd door een concessie voor de lijn Batavia-Buitenzorg aan de in 1863 opgerichte Nederlandsch-Indische Spoorweg Maatschappij. De Staatsspoorwegen dateeren van 1875, de Deli Spoorweg Maatschappij werd in 1883 opgericht. Sedert dien ontwikkelden het spoorwegnet en daarnaast het tramwegnet zich regelmatig, zoodat thans een aanlegkapitaal van meer dan f 900.000.000 in de Indische spoor- en tramwegen is gestoken. Op het gebied van het watertransport was het de K.P.M., opgericht in 1888, die een bedrijf van groote betekenis heeft opgebouwd.

Uit het laatste gedeelte der 19e eeuw dateert verder de oprichting der Billiton Maatschappij (1860) en der Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië (1890).

Hiernaast werden van overheidswege tal van groote werken tot stand gebracht. Van 1867 tot 1914 werd daaraan, behalve voor spoorwegen, 213 millioen gulden besteed. Ik noem b.v. de havens van Tandjong Priok (1877) en Sabang (1896).

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat in deze periode de bevruchtende invloed der kapitaalinvesteering zich sterk deed gelden. In eerste instantie moest dit kapitaal uit Nederland worden geïmporteerd via emissie van fondsen op de Nederlandsche kapitaalmarkt. Naarmate echter de opgerichte ondernemingen begonnen te renderen, begon de reserveering van winsten als bron van nieuw kapitaal een rol te spelen. Met deze winstreserveering deed voor Indië een nieuw element op economisch gebied zijn intrede, nl. de vorming van kapitaal in het land zelf. Dit bleef niet beperkt tot het gebied van het particuliere bedrijfsleven, maar ook de overheid droeg tot de eigen kapitaalvorming bij.

Zooals ik vermeldde, werd van 1867 tot 1914 f 213.000.000,— aan groote overheidswerken besteed. Tezamen met de spoorwegen beliep de overheidsinvesteering in die periode f 464.000.000,—. Aangezien de tekorten van den geheelen dienst der Indische begrooting over dezelfde periode f 200.000.000,— beliepen, werden die werken dus voor ongeveer f 264.000.000,— uit in Indië zelf verkregen (niet geleende) middelen gefinancierd. In latere jaren is dit weliswaar veranderd, vooral ten gevolge van de groote lasten in den wereldoorlog, maar intusschen blijkt hier toch wel uit, dat ook de overheid

indertijd een belangrijk aandeel in de kapitaalvorming in Indië heeft gehad.

Toch heeft deze kapitaalvorming in Indië een geheel ander karakter dan die in Europa, omdat Indië geen land van beleggers is. Dit is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat van het Europeesche deel van de bevolking, dat in eerste instantie tot kapitaalvorming in staat is, slechts een zeer beperkt aantal personen in Indië blijft. Aangezien er nog geen aanwijzing is, dat dit in de toekomst spoedig in sterke mate zal veranderen, is het ook niet waarschijnlijk, dat Indië binnen afzienbaren tijd een beleggersland zal worden.

Ook is niet aan te nemen, dat de kapitaalvorming in Indië (ook al zou deze door de recente depressie niet zoo ongunstig beïnvloed zijn) spoedig voldoende zal zijn om den bouw van groote werken en nieuwe bedrijven resp. uitbreiding van bedrijven daarmee te financieren, aangezien Indië een land is, waarin nog zeer veel mogelijkheden voor investeringen aanwezig zijn. Het is derhalve te verwachten, dat Indië nog lang een belangrijk actief beleggingsgebied voor Nederland zal vormen, waarbij de remises uit Indië zelve voor een zeer groot deel daarvoor gebruikt zullen worden.

Waar de beleggers wonen maakt dus voor Indië weinig uit. Nadat gedurende de depressiejaren de slechte resultaten der Indische ondernemingen niet tot nieuwe beleggingen noodden, zijn er den laatsten tijd geleidelijk weer nieuwe Nederlandsch-Indische emissies aan de markt gekomen, zij het nog in bescheiden mate en in hoofdzaak nog niet voor nieuwe ondernemingen doch meestal ter consolidatie. Men mag aannemen, dat de oude bedrijvigheid op dit gebied zal wederkeren. Ik wijs in dit verband nog op de industrialiseering van Nederlandsch-Indië. Juist door gebrek aan eigen kapitaal zal het groote bedrijf ook hier op Nederland zijn aangewezen. De meeningen over deze bedrijven staan nog niet vast, sommigen wenschen een snel tempo, anderen aarzelen om Nederlandsch-Indië tot een groot producent van industriele artikelen te maken. Zeker is dat ook industrialisatie met Westersch kapitaal zal moeten geschieden en het laat zich aanzien dat ook hier voor Nederland een nieuwe mogelijkheid van belegging openstaat. Ik noem van het reeds tot stand gekomene de papierfabriek te Padalarang en het proefbedrijf der Javasche Textiel-Industrie. Hiervóór wees ik er reeds op, dat bij de actieve investeeing, die wij in Nederlandsch-Indië doen, een deel bestemd is voor

aanschaffing van kapitaalgoederen. De bedrijven, die deze kapitaalgoederen koopen zijn vrij naar de goedkoopste markten te gaan, doch de kans dat een goed ingerichte Nederlandsche industrie zich een groot deel der opdrachten ziet toegevoezen is natuurlijk niet gering. Dit is dan ook het geval en zoo kunnen wij naast de opdrachten die de scheepvaartmaatschappijen aan Nederlandsche werven en machinefabrieken verstreken nog een groot aantal industrieën noemen, die, zooals ik hiervoor reeds opmerkte, op Indië georiënteerd zijn, eendeels hun ontstaan te danken hebben aan Indische orders, anderdeels hun kapitaal ontleenen aan Indische winsten. Al zal het moeilijk zijn hier een onderscheid te maken, zoo mag worden gezegd, dat naast de beleggingen in Nederlandsch-Indië een groot aantal beleggingen in Nederland zoodanig met Indië samenhangt, dat men ze van Nederlandsch standpunt ten deele kan gelijkstellen met die directe Indische beleggingen. Het zijn in de eerste plaats de beide scheepvaartmaatschappijen, die de maildiensten op Nederlandsch-Indië onderhouden, verschillende groote werven, machinefabrieken en constructiewerkplaatsen, textielfabrieken (vooral in Twente), handelondernemingen, fabrieken voor de verwerking van Indische grondstoffen en dergelijke, die in meer of mindere mate een Indisch cachet hebben.

De beteekenis van de verbinding met Indië door de K.L.M. in het bedrijf dier Maatschappij komt vooral naar voren als men bedenkt, dat deze lijn ook al weer de meest natuurlijke is en moet zijn die dit bedrijf onderhouden kan.

Teneinde een indruk te geven van de beteekenis van Nederlandsch-Indië als direct beleggingsgebied voor Nederland wil ik nog enkele cijfers noemen. Ik vestig er hierbij de aandacht op, dat het uiteraard zeer moeilijk is de werkelijke waarde der Nederlandsche beleggingen in Nederlandsch-Indië vast te stellen, in de eerste plaats omdat zich verschillende beleggingen aan de waarneming onttrekken (in het bijzonder wat betreft ondernemingen wier fondsen niet ter beurse genoteerd zijn of die in het geheel geen fondsen hebben uitstaan), in de tweede plaats omdat de waarde van de beleggingen voortdurend aan schommelingen onderworpen is, iets wat in het laatste decennium een groote rol heeft gespeeld. Gegevens, welke dus niet zeer recent zijn, hebben dan ook niet meer dan illustratieve waarde. Het is desniettemin interessant er enkele naar voren te brengen, omdat zij toch wel een indruk geven

van de orde van grootte der Nederlandsche financieele belangen in Nederlandsch-Indië.

Beginnen wij met de Indische staatsschuld, welke uiteraard het gemakkelijkst is vast te stellen en waarvan vaststaat, dat het overgrootste deel daarvan in Nederlandsche handen is.

De geconsolideerde Indische staatsschuld bedroeg in 1900 rond f 100.000.000,—. Zij bereikte haar hoogtepunt in 1934 met een bedrag van bijna f 1.370.000.000,—, om per ultimo December 1937 ruim f 1.320.000.000,— te bedragen. Hiervan is zeker 80% in Nederlandsche handen of meer dan f 1.000.000.000,—. Om een indruk te geven van de proporties wijs ik er op, dat de geconsolideerde Nederlandsche staatsschuld thans f 2.773.000.000,— bedraagt.

Naast de Indische staatsschuld komen de schulden van andere overheidsorganen. Deze zijn niet bijzonder groot. Het bedrag der vaste leeningsschulden dezer organen belooft thans nog geen f 80.000.000,—.

Belangrijker dan de beleggingen in overheidsfondsen zijn die in fondsen van particuliere ondernemingen. Volgens een berekening van den Heer De Cocq Buning zou het in Indië belegd buitenlandsch kapitaal in 1923 (exclusief de beleggingen in staatsfondsen) f 2.650.000.000,— hebben bedragen, waarvan bijna f 2.000.000.000,— Nederlandsch kapitaal.

Dit bedrag is tot 1929/30 zeker belangrijk toegenomen, aangezien de waarde der Nederlandsche beleggingen, exclusief die in overheidsleeningen, in Nederlandsch-Indië, volgens een door De Telegraaf gemaakte berekening, in 1935 (derhalve na een zeer sterke daling door de depressie) f 3.000.000.000,— beliep, terwijl de kapitaalverstrekking voor eigenlijke investeringsdoeleinden naar Indië na 1929/30 voor particuliere ondernemingen geheel was opgehouden.

De totale waarde der beleggingen in Nederlandsch-Indië was dus voor 1935 te stellen op ruim f 4.000.000.000,—, welk cijfer door de inmiddels ingetreden opleving zeker niet onbelangrijk zal zijn overtroffen.

Het nationaal vermogen werd per 1 Mei 1935 volgens De Nederlandsche Conjunctuur geschat op f 18.000.000.000,—, zoodat daarvan dus 23% in Indië was belegd.

Het is derhalve duidelijk, dat deze beleggingen voor Nederland een zeer belangrijke bron van inkomen vormen. Dit wordt wel bevestigd door de Nederlandsche betalingsbalans, samengesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Volgens deze werd in 1936 f 40.000.000,— ontvangen aan interest op Nederlandsch-Indische staatsleeningen, f 6.000.000,— aan interest van leeningen van Indische gemeenten, openbare lichamen, particuliere maatschappijen enz. en f 34.000.000,— aan dividenden. Tezamen met rechtstreeks door het Rijk uit Indië ontvangen interest ad f 5.000.000,— wegens leeningen op langen termijn komt men dus tot een totaal van f 85.000.000,— wegens inkomsten uit Indische beleggingen op langen termijn. Dit bedrag, dat intusschen niet de geheele opbrengst der beleggingen in Indië vertegenwoordigt (o.a. omdat daarin niet verwerkt zijn de in de bedrijven gehouden winsten) maakt 68 % uit van de nettoinkomsten van Nederland uit buitenlandsche beleggingen op langen termijn (d.w.z. de totale ontvangsten aan interesten en dividenden op langen termijn verminderd met de totale uitgaven uit dien hoofde).

Hoewel deze cijfers uiteraard niet exact zijn, geven zij toch wel een goeden indruk van de beteekenis, welke de Indische beleggingen voor Nederland hebben, hetgeen, naar het mij voorkomt, tevens bevestigt, welk een groote waarde toegekend moet worden aan de actieve belegging, welke juist in de laatste 50 jaren in zoo sterke mate in Nederlandsch-Indië heeft plaatsgehad.

In verband met den opzet van mijn inleiding binnen het kader van dezen leergang heb ik tot dusver alleen de beteekenis van de financieele relaties met Nederlandsch-Indië uit Nederlandsch oogpunt besproken. Dit geeft uiteraard een eenzijdig beeld. Ik wil dan ook niet nalaten te wijzen op den grooten sociaal-economischen invloed der actieve Nederlandsche kapitaalinvesteering voor de Nederlandsch-Indische bevolking, welke beteekenis, wat b.v. de suikerindustrie betreft, zoo duidelijk wordt uiteengezet in het boek van Mr Tichelaar over de Javasuiker-industrie en hare beteekenis voor land en volk. Gezien dezen invloed mag zeker te meer de wensch worden uitgesproken, dat deze Nederlandsche investeeringen in Nederlandsch-Indië zich in de toekomst verder gunstig mogen ontwikkelen.

Wat mogen wij nu uit dit alles concludeeren:

In de eerste plaats dat de positie van Nederland als internationaal geld-centrum voor een groot deel slechts mogelijk is geweest krachtens de in Nederlandsch-Indië ontplooidde activiteit.

In de tweede plaats, dat onze directe en indirecte Nederlandsch-Indische beleggingen een zeer groote beteekenis hebben, grooter dan onze toch zeer belangrijke buitenlandsche beleggingen.

In de derde plaats, dat onze actieve buitenlandsche beleggingspolitiek voor het allergrootste deel op Nederlandsch-Indië is gericht, hetgeen van niet te onderschatten waarde is voor den invloed, dien deze actieve beleggingspolitiek heeft op den band tusschen de opdrachtgevers en de Nederlandsche industrie.

Men moge den Nederlandschen beleggers wel eens verwijten, dat zij zich te veel op een renteniersstandpunt stellen en dat de belangstelling voor het beheer der in het buitenland belegde kapitalen te gering is. Dit verwijt heeft een grond van waarheid; zelfs in Nederland is het niet altijd eenvoudig bij het oprichten van nieuwe ondernemingen de beleggers te vinden, die in staat en bereid zijn de benoodigde groote kapitalen bijeen te brengen en bereid zijn de belangrijke risico's te loopen, die nieuwe industriele ondernemingen met zich brengen. De geweldige fondsvorming door de staatsfondsen en andere pensioenfondsen die zich van zulke ondernemingen geheel afzijdig houden heeft terecht den laatsten tijd zeer de aandacht getrokken.

De actieve belangstelling voor industriele projecten is echter in de laatste jaren groeiende. Ook onze niet in de eerste plaats met Nederlandsch-Indië samenhangende groot-industrie, die zich later eveneens ontwikkeld heeft, dateert van de latere jaren. M.i. is de verklaring van de passiviteit van een deel der beleggingen te vinden in het feit, dat onze actieve beleggingspolitiek in de eerste plaats gericht is geweest op Nederlandsch-Indië. Onze oriëntatie op Nederlandsch-Indië moge dan zoo wel bij onze actieve beleggingen als bij een deel onzer industrieën een zekere eenzijdigheid hebben veroorzaakt en wij mogen wellicht daardoor op internationaal beleggingsgebied teveel het passieve standpunt hebben ingenomen, ten opzichte van Nederlandsch-Indië echter zijn wij zeker geen rentenier maar leveren wij de arbeidsprestaties voor de organisatie en het beheer der ondernemingen, die gefinancierd worden met Nederlandsch kapitaal, en zoo moet het ook. Evenals onze regeeringsbemoeyenis met Nederlandsch-Indië slechts gerechtvaardigd kan worden door een goed beheer, zoo dient onze kapitaalsinvesteering eveneens gepaard te gaan aan een

goede zorg voor wat door Nederlandsch initiatief en met Nederlandsch kapitaal in Nederlandsch-Indië verricht wordt. Dit wordt o.m. ook verwacht van de Wageningers, die, evenals hunne Utrechtsche en Leidsche collega's op ander gebied, op hunne wijze moeten toonen dat Nederland zijn taak in de Oost op de juiste wijze vervult en bewijst die hooge roeping waardig te zijn, staatkundig en economisch. Zoo krijgt het woord belegging dan een klank, die niet in de eerste plaats doet denken aan de opbrengst, maar krijgt het woord de beteekenis die het toekomst, omdat het die heeft, de beteekenis van werk, van energie en initiatief, van voorspoed niet alleen van de beleggers zelf, doch ook van het land, waar het kapitaal der beleggers tot nieuw leven komt.

DE INVLOED VAN NEDERLANDSCH-INDIE
OP DE INTERNATIONALE POSITIE
VAN NEDERLAND

DOOR

MR F. M. BARON VAN ASBECK

HET is een voorrecht te mogen medewerken aan dezen leergang, die de zoo bekende verhouding Nederland-Indië onder nieuw licht plaatst, en ik ben den Senaat van het Wageningsch Studentencorps als gevolmachtigde der samenwerkende studentenverenigingen dan ook erkentelijk voor zijn uitnoodiging.

Het onderwerp vertoont enkele eigenaardigheden, waarop ik, tot goed verstand der voordracht, Uwe opmerkzaamheid moet vestigen, omdat zij manen tot voorzichtigheid.

Vooreerst leidt het tot vergelijking. Wie spreekt over de internationale positie van Nederland als koloniale mogendheid, geeft niet alleen feiten, maar treedt telkens vanzelf in vergelijking met anderen. Daarin schuilt altijd gevaar. Mogen we behoed worden voor chauvinisme!

In de tweede plaats is het vaak lastig den invloed van Indië op Nederlands internationale positie scherp te bepalen. De vraag rijst op meer dan één punt, of een feit, een toestand het gevolg zijn van Nederlands verhouding tot Indië, dan wel toegeschreven moeten worden aan Nederlands aanraking met het oosten in het algemeen. De aanraking met Indië toch is maar een verschijnsel in, één aspect van den wereldschokkenden intocht der westersche volken in de oostersche wereld. Toen economische en politieke omstandigheden de Hollanders op het einde der zestiende eeuw naar het oosten dreven, was ook Cathay of China een der voornaamste doeleinden; gelijk Marco Polo's invloed Columbus op zoek deed gaan naar China en Japan doch hij per ongeluk Amerika ontdekte. Reeds in 1601 kwam Van Neck op de Chineesche kust. Als de Oostindische Compagnie groote mogendheid wordt ¹⁾, beheerscht zij lang niet den geheelen archipel, maar gebiedt zij wèl te Malakka, op Ceylon en op een aantal plaatsen in Voor-Indië, op Formosa. Onze langdurige vestiging op Desjima was een rechtstreeksch legaat der Compagnie. Of, thans een voorbeeld uit de sfeer van het Nabije oosten: in haar kinderjaren reeds, dus vóór de nauwere aanraking van Holland met Indië, bezat de Leidsche hoogeschool een vermaarden leerstoel voor het Ara-

bisch. De Islam hield Nederlandsche geleerden bezig geheel los van den aanvankelijken bekeeringsijver der Compagnie. De herleving echter van de semietische taalstudiën en van de islamstudie in de negentiende eeuw stond in het teeken van Indië.

Het internationale onderwerp van dezen leergang, ten slotte, ligt niet geheel naast de reeds behandelde onderdeelen van het vraagstuk, maar vormt daarvan in bepaalde opzichten een verlengstuk. Er bestaat nu eenmaal geen waterdicht schot tusschen het nationale en het internationale leven. De belangrijke uiteenzettingen der vorige sprekers hebben dan ook de internationale positie van Nederland als koloniale mogendheid reeds hier en daar belicht.

Dit laatste geldt in sterke mate voor de met Indië verbonden economische factoren van Nederlands internationale positie. Ik zal mij daarom bepalen tot enkele opmerkingen slechts. De sprekers over koloniale markten en koloniale beleggingen hebben al doen uitkomen, in hoever Nederland een belangrijke plaats inneemt in de verhandeling van Indische producten en van belegging van kapitaal in Indië. Die uiteenzettingen betreffen den rechtstreekschen invloed. Doch ook voor zoover die rechtstreeksche invloed mocht verminderd zijn en Nederland thans aan belangrijkheid als markt zou hebben ingeboet, middellijk verhoogt de band met Indië stellig de economische en finantieele positie van Nederland in de wereld. Immers de economische kracht, waarmee Nederland zich in de wereld als eersterangsstaat beweegt, is in vroegere en recente tijden opgespaard en telkens weer aangevuld, niet het minst met Indische opbrengsten ²⁾). De spreker van hedenochtend heeft dat weder in herinnering gebracht. Ons economische leven — men denke alleen al aan de scheepvaart en wat daarmede samenhangt — wordt mede en voor een belangrijk deel door Indische activiteit gedragen. Een activiteit die rechtstreeks bevorderd wordt door de connectie met Indië; want niet alleen de handel, doch de gansche economie volgt de vlag ³⁾). In den jongsten tijd heeft zich een geheel nieuwe factor gevoegd bij de vorige, die allang hun invloed uitoefenden. Het ordenend ingrijpen van producenten en overheden in de koloniale productie heeft opnieuw het volle licht doen vallen op Nederlands economische positie als koloniale mogendheid.

Moge in de internationale suikerregeling, waar riet- en bietlanden moeten samenwerken, Nederland niet een vooruit-springende plaats innemen — evenwel, in de categorie der rietlanden is Indië weer no. 2 —, in de uitvoering van de thee-, tin- en rubberrestricties spreekt Nederland met van 25 tot 40% der stemmen mee, wat in het geheele koor een betrekkelijk fors stemgeluid beteekent. Daaruit blijkt een belangrijke positie in dit veld der wereldeconomie, waar onze vertegenwoordigers niet alleen Indische belangen behartigen, maar tevens mede-regelend in de wereldhuishouding optreden. In het internationaal rubbercomité komt onder die vertegenwoordigers ook een Indonesiër voor.

Onder de economische factoren, welke Nederlands positie als koloniale mogendheid bepalen, is in dezen tijd Indië's rol van producent van grondstoffen, waaraan de wereld behoefte heeft, de belangrijkste. Dat is duidelijk, nu het koloniale vraagstuk in onze dagen, terecht of ten onrechte, vooral als een probleem van grondstoffen en bevolking gesteld wordt. Nederland, een klein land, bewind voerend over een groot land van productie voor de wereldmarkt, Indië, doch zelf maar een klein deel van Indië's producten kunnende absorbeeren, vindt door die verhouding een uitzonderlijke plaats in de wereld. Schatmeester te zijn is onze roeping, de economische betrekkingen tusschen Indië en de buitenwereld te regelen in hun wederzijdsch belang onze taak, de vrije doch onder tucht gestelde activiteit van allen bona fide arbeid te bevorderen ons middel. Maar met deze verwijzing naar de open-deurpolitiek raak ik reeds aan de staatkundige factoren.

Bij de bespreking van den invloed van den band met Indië op de internationaal staatkundige positie van Nederland moeten we twee perioden onderscheiden. Nederland heeft als koloniale mogendheid een geheel andere positie in de wereld gehad tot het eind der negentiende eeuw dan sedert dien. In het laatste kwart dier eeuw ligt onmiskenbaar een scheidingslijn, een caesuur. Gansch een complex van gebeurtenissen en stroomingen op politiek, economisch en maatschappelijk-geestelijk gebied hebben in de jaren tusschen 1870 en 1910 de situatie zoowel in als rondom Indië grondig gewijzigd, en daarmee ook de positie van Nederland, van onder tot boven. Voor ons onderwerp is het hoofdkenmerk der eerste periode

Indië's afgeslotenheid van de buitenwereld. Afgeslotenheid in alle opzichten, geheel in den geest van het mercantilisme der zeventiende en achttiende eeuw dat in een kolonie niet anders kon zien dan een areaal van exploitatie ten bate van het moederland, en in den vreemden handelaar slechts een „roover” dien roof pleegde ten nadeele van het moederland⁴). In Nederlands buitenlandsche staatkunde dier eeuwen, welke toch bij tijden zulk een belangrijken factor heeft gevormd in het leven van Europa, speelt Indië vrijwel geen rol en merkt men van den band met Indië zoo goed als niets⁵). Al hetgeen de band met Indië dan voor de buitenlandsche staatkunde van Nederland beteekent, komt neer op de verwijdering van tegenstanders uit den archipel en de waarborging van het handelsmonopolie. Alleen de Engelschen blijven een element waarmee de Compagnie tot het eind harer dagen moet rekenen⁶). De beteekenis van Indië in de internationale politiek wordt duidelijk aangetoond door Englands houding in 1813 bij de teruggave der koloniën toen Indië niet anders was dan pressiemiddel in de Europeesche politiek⁷).

Aan den ingang van dit tijdperk schijnt een groot licht: Hugo de Groot. In zijn boek over Het recht van oorlog en vrede stelt hij de plichtenleer der staten ook voor hun omgang met en verhouding tot inheemsche volken in het oosten en westen⁸). De zeventiende eeuw kon voor dat betoog niets voelen, en het moest eenige eeuwen duren voor zijn visie begon door te dringen. Maar laten wij dézen trek van dien grooten mensch niet vergeten.

De afsluiting duurt, na een korte onderbreking in den aanvang der negentiende eeuw, voort in het cultuurstelsel. Echter raakte de buitenlandsche handel los uit de omknelling van het mercantilisme, de Engelsche het eerst door het verdrag van 1824 dat een soort handelsgemeenschap tusschen Nederland en Engeland stichtte voor de „Oostersche zeeën”⁹). Met dat verdrag werd de laatste stap gedaan in de verwijdering van oude rivalen uit den archipel. Het oude handelsmonopolie brokkelde af; over het overblijfsel, de differentieele rechten duurden de wrijvingen met Engeland op Sumatra voort tot het verdrag van 1871 betreffende N.O.-Sumatra, dat ruim baan maakte voor een breede handelspolitiek van gelijke kansen en rechten. Maar daarmee staan we aan den ingang van het nieuwe tijdperk.

Een andere liquidatie vond nog plaats op het einde van het

eerste tijdperk, nl. van onze bijzondere positie in Japan, bijzonder zoowel in de vernederingen die wij ons in onzen naam en onzen godsdienst lieten welgevallen als in den cultureelen invloed welke van ons is uitgegaan en waarmee Japan in den westerschen stroom is geraakt ¹⁰⁾).

Ten slotte moet ik hier in het voorbijgaan vermelden Nederlands deelneming in de actie der westersche collectiviteit van staten in het Verre oosten omtrent het midden der negentiende eeuw. Echter hangt Nederlands optreden in dezen eer samen met zijn positie als handels- dan als koloniale mogendheid, al zijn die twee, zooals in den aanvang aangeduid, in het Verre oosten moeilijk voor ons geheel te scheiden. Tusschen 1855 en 1865 gingen we, de groote mogendheden volgende, met Japan, Siam en China handelsverdragen aan welke mede een duidelijk politiek karakter droegen. Het zijn de befaamde „ongelijke” verdragen, die door de toekenning aan de westerse tractaatspartij van voorrechten in handel en rechtspositie der vreemdelingen het oostersche land in semi-kolonialen status hielden.

Hoe belangrijk de handelsstrijd met Engeland geweest zij, hoe ongewoon fel wij in 1863-'64 met Engeland en Frankrijk tegen Japansche feodale ridders zijn opgetreden, men kan niet zeggen, dat daarvan invloed op onze internationale positie uitging. Onze verslapping en inzinking na den Franschen tijd, onze schuwe buitenlandsche politiek na den Belgischen oorlog, onze baatzuchtige koloniale politiek na de jaren 30 der vorige eeuw lieten Nederland het kleine land aan de Noordzee. Een koloniale mogendheid, in de beteekenis van dat woord in onze dagen, kan Nederland dan nauwelijks heeten. Het beeld is droef en somber: cultuurstelsel op Java, onthouding tot smaad toe in de Buitengewesten, een ongeklaarde verhouding tot Atjèh, dat bij de toenemende scheepvaart van Europa op Oost-Azië een internationaal gevaar voor ons opleverde, afwezigheid van een koloniale welvaartspolitiek, onze oogen en geweten ten opzichte van Indië dof en verstard ¹¹⁾. Als eind 1884 de eerste groote koloniale conferentie te Berlijn bijeenkomt om over het lot en de ontwikkeling van Middel-Afrika te beslissen, zit Nederland mede aan de conferentietafel, maar niet als koloniale mogendheid van bijna drie eeuwen ouderdom, en onze invloed op het sociale en cultureele deel van het daar uitgewerkte Congo-statuut is gering geweest.

Omstreeks 1870 begint de groote verandering in Indië en daarmee in Nederlands positie. Deels is zij het gevolg van economische en politieke verschuivingen in de wereld, waaronder het na 1870 in de industriele mogendheden aanzwellend economische imperialisme met zijn nieuwe vormen van monopoliestreven de belangrijkste plaats inneemt, verschuivingen welke wij ondergaan.

Maar anderdeels is de groote verandering te danken — laten we het woord met nadruk uitspreken — aan den geestelijken invloed van een aantal mannen, die toen in Nederland zijn opgestaan, die ons volk gezonden zijn. De voorboden van den nieuwen tijd doen zich dan al eenige decaden in Nederland hooren. Mogen we de voornaamste onder hen hier noemen, Thorbecke, Van Hoëvell, Franssen van de Putte, omdat zij door hun strijd voor openbaarheid, tegen dwang in cultures en in arbeid, tegen baatzucht, ons land als koloniale mogendheid gewekt hebben.

Bij vier reeksen van feiten moet ik in dezen samenhang Uw aandacht heel kort bepalen.

Daar is ten eerste de openwerping van de deuren van Indië. Na 1867, de opening van het begrootingsbeleid voor de Staten-Generaal 1870: de opening van Indië's landbouw-industrie door de agrarische wet, in welke uitwerking en doorvoering zoo goed als alle discriminatie ten voordeele van Nederland werd gebannen. 1874: de handelsgelijkheid voltooid. Nederlandsche en buitenlandsche goederen en kapitaal kunnen gelijkelijk toestroomen. Java bevindt zich in het midden der belangstelling. Het cultuurstelsel staat op invallen.

In die open-deur-politiek tellen niet alleen economische factoren. Zij verraadt, indien consequent en fair doorgevoerd zooals in Indië, een nieuwen kolonialen kijk, een nieuw streven. Daarin immers wordt koloniaal gebied niet meer bezien als een stuk bezit van het moederland ten voordeele van het moederland doch als onderdeel van de wereldhuishouding.¹²⁾

Die open-deur-politiek is een volstrekte tegenhanger van het economisch imperialisme, van monopolie, afsluiting en voorrecht. Voor Nederland was de open-deur de haast vanzelfsprekende staatkunde geworden, toen de wereld inkromp door stoom-machine en marktenproductie. We behoeven ons niet luide er op te beroemen.

Veel belangrijker nog dan 1870 waren de veranderingen, welke zich geheel op het einde der eeuw voltrokken, het

tweede complex der feiten welke ik U wil voorleggen. Daarin vinden we ten eerste: de tweede koloniale verdeling der wereld. Begonnen in Afrika omstreeks hetzelfde jaar 1870 waarin wij in Indië op een keerpunt stonden, raakte zij weldra ook Oceanië. De Buitengewesten toonden toen nog bedenklijk veel op de kaart gearceerde streken, waar een effectief Nederlandsch gezag ontbrak. Het daarin schuilende internationale gevaar werd tijdig onderkend. — Dan: Japan schudde in de jaren 90 der vorige eeuw de laatste resten zijner vroegere afgeslotenheid en van zijn lateren semi-kolonialen status af na China overwonnen te hebben. Nederland en Indië merkten dat, toen de geëischte gelijkstelling van de Japanners in Indië met de bevoorrecht geachte Europeanen in 1899 haar beslag kreeg in het regeeringsreglement. Het was, zou men kunnen zeggen, onze eerste botsing met Japans expansie. — Wil men een sprekend jaartal vasthouden, neemt 1898. Ieder schoolkind in Nederland kent het, het jaar van de troonsbestijging der Koningin, welke we dit jaar dankbaar gedenken. Maar wat beteekent 1898 niet ook voor de wereld — oproep van den Tsaar tot ontwapeningsbespreking —, voor Nederland en Indië in Oost-Azië! De Vereenigde Staten, de Philipijnen veroverend, worden Aziatische mogendheid. De Chineesche keizer kondigt zijn revolutionneerende hervormingen af, die, hoe kort van leven ook, diepen indruk op Jong-China hebben gemaakt en de komende revolutie aankondigen. De Boxeropstand volgt dra: Nederland wordt mede daarin betrokken en doet mee aan de strafexpeditie tegen China in 1900. — Binnen Indië wordt het roer in de buitengewesten-politiek omgegooid. Atjèh is de aanleiding maar de beteekenis ligt dieper. Het was, gelet op den westerschen wedloop naar China en Oceanië, de hoogste tijd. De op grond van zijn scherpe ontleding van het Atjèh-vraagstuk door Snouck Hurgronje bij den gouverneur-generaal Van der Wijck aangedrongen benoeming van Van Heutsz tot gouverneur van Atjèh mag het symbool genoemd worden, de Pidië-expeditie, beide in dat groote jaar 1898, de eerste uitwerking¹³⁾. Die hervorming van het Atjèh-beleid luidde de afronding van het Nederlandsch gezag over het geheele, nog niet door andere landen onder bewind genomen, deel van den archipel in, en daarmee de vorming van een nieuw Indisch staatsgeheel welks inrichting en organisatie een der groote taken van Nederland en Indië in deze eeuw is geworden.

Het derde complex feiten, dat den nieuwen tijd in Indië en daarmee zijn belangrijkheid voor Nederlands internationale positie kenmerkt, wordt gegeven in de erkenning van de noodzaak en de aanvaarding van de uitvoering van een bewuste welvaartspolitiek ten gunste van de niet-Europeesche bevolking van Indië. Ook in deze herziening van onze koloniale houding werden we wonderbaarlijk geleid, want uit het oogpunt onzer internationale positie kwam ook zij juist op tijd: immers aan koloniaal bewind was men, vooral in de Angelsaksische wereld nieuwe eischen in het belang van het welzijn der inheemsche bevolking gaan stellen. Aangedrongen door een aantal verziende mannen, werd die staatkunde door de regeering-Kuyper in 1901 aanvaard in dien bekenden passus der troonrede van dat jaar over Nederlands zedelijke verantwoordelijkheid. In Nederland en Indië kwam de erkenning van den nieuwen inhoud van de koloniale politiek laat, haar uitwerking geschiedde con amore e furore. Mogen we de internationale beteekenis daarvan bespeuren in het feit, dat, terwijl we in 1884-1885 als koloniale mogendheid nauwelijks werden gekend, de eerste groote opiumconferentie in 1911-1912 te 's Gravenhage bijeenkwam?

Nu ten slotte het vierde feit: Indië zelf ontwaakte ten gevolge van de ontladingen in Oost-Azië zoo goed als ten gevolge van den invloed der hervormingsgroep in Nederland en ginds. De „Chineesche beweging” begint, kan men zeggen, in 1900 als de eerste echo uit Indië komt op den roep van het stamland. De „Inlandsche beweging” stamt van de oprichting van de vereeniging Boedi Oetomo in 1908. Door de overwinning van Japan op Rusland in 1905 werd Oost-Azië niet alleen politiek, maar ook moreel onderste boven gekeerd. Engelsch-Indië beleefde, mede onder den indruk van Japans overwinning, een belangrijke staatkundige hervorming in 1909¹⁴⁾; Nederlandsch-Indië bleef werkelijk niet ongevoelig voor die schokken.

De politieke en geestelijke wentelingen in Oost-Azië worden tijdens den wereldoorlog nog heviger en sneller. Engeland belooft Voor-Indië zelfstandigheid, Wilsons leer van het zelfbeschikkingsrecht is niet voor doovemansooren gezegd. In Parijs stelt Japan aan de vredesconferentie, vergeefs nog, den eisch van de erkenning van de gelijkheid der rassen, brengt het China een politieke nederlaag toe, en ziet het zich bevestigd in zijn machtspositie in Oost-Azië, niet het minst door de

verwerving van het mandaat over de voormalige Duitse koloniën benoorden den equator. De wereldpolitiek klopt dan met kracht aan de deur van het Koninkrijk der Nederlanden, veel krachtiger dan ooit te voren ergens anders, in het oosten of in het westen. Indië is van dit oogenblik af voor goed in de „groote” politiek betrokken.

Wat die groote politiek in het verre oosten betreft, de wereldoorlog vond zijn afsluiting pas in de Washingtonconferentie 1921-1922. De buitenlandsche rechten in China, Sjantoeng, de Oosterspoor vormden almede de voornaamste nog onge-regelde vraagstukken betreffende China; een cohort van kleinere vraagstukken sloot zich daarbij aan. De beperking van de be-wapening ter zee met al haar aanhangsels zooals verbod van vlootbases en erkenning van den territorialen status quo in het westen van den Pacific, betrof een andere zijde van de verschui-vende machtspositie in den Grooten Oceaan en een nieuwe phase in de consolidatie van het Britsche wereldrijk. Bij beide complexen van vraagstukken was Nederland, land zonder machtspositie doch Oostaziatische mogendheid, betrokken, bij het tweede rechtstreeks door de territoriale positie in Indië.

Als Oostaziatische mogendheid werd Nederland dus ter conferentie genood en nam het deel aan het negenmogend-hedenverdrag tot regeling van de betrekkingen der mogend-heden met China en bijbehorende verdragen en verklaringen. Nederland bleef vanzelfsprekend buiten de ontwapenings-en dus ook de territoriaal-politieke verdragen staan. Gegeven echter de uitdrukkelijke erkenning door het Britsche Rijk, de Vereenigde Staten, Frankrijk en Japan van den onderlingen status quo in den Pacific ontlokte minister Van Karnebeek aan die vier mogendheden gelijklopende verklaringen, waarbij zij hun gehoudenheid erkenden tot erkenning ook van het Nederlandsche rechtsgebied. Erkenning werd beloofd in het viermogendhedenverdrag en in de verklaringen ¹⁵⁾; garantie van territoriale integriteit bleef achterwege.

Een dergelijke garantie stond wel te lezen in den tekst van art. 10 van het grondverdrag van den volkenbond, tot welken Nederland, het Koninkrijk, begin 1920 was toegetreden. Wat die garantie waard is, behoort tot de meestomstreden punten van de organisatie onzer jammerlijke wereld. Voor Oost-Azië is het probleem in de jongste zeven jaar pijnlijk scherp gesteld, het laatst op de conferentie van Brussel van einde 1937, waar

Nederland als een der „negen mogendheden” mede vertegenwoordigd was.

In de douane- en rechtspraakcommissies, welke ter uitvoering van de besluiten der Washingtonconferentie de mogelijkheid van geleidelijke opheffing van China's semi-kolonialen status bestudeerden, was Nederland vertegenwoordigd. Met Siam liquideerden we dien half-kolonialen status van dat land in 1925. Overeenkomstig onze constante politiek hield Nederland zich buiten de wrijvingen tusschen China en Japan en de machtsconflicten in den Pacific, al toonde het belangstelling, al was het zich bewust van de verbondenheid met de andere westerse mogendheden (Commissie van 23, 1933-1937).

Evenzeer liet Nederland in den volkenbond, wanneer deze het tooneel vormde van machtspolitiek, de groote mogendheden hun monopoly-spel spelen, maar keek het wel nauwgezet daarbij toe. Een gansch andere houding konden we gelukkig aannemen in de uitvoering van de sociaal-economische taak van den bond. Telkens als koloniale en Oostaziatische mogendheid tot medewerking geroepen, nam Nederland aan arbeid van koloniale beteekenis en strekking actief deel en vervulden Nederlanders een eervolle rol. We mogen ons gelukkig prijzen steeds menschen te hebben kunnen vinden — wat beteekent een gelegenheid zonder de geschikte menschen om haar bij de haren te grijpen — die actieve medewerkers in den volkenbondsarbeid geweest zijn, waarvan sommigen steeds met onderscheiding genoemd worden.

Medewerkers hetzij als regeeringsvertegenwoordigers belast met de behartiging van Indië's bijzondere belangen, hetzij als boven-nationale deskundigen ter overweging van algemeene belangen gekozen om hun persoonlijke bekwaamheid, in welke Indische ervaring zoo vaak de grootste plaats innam. Ik mag uit iedere categorie wel één naam noemen: Van Wetum was als regeeringsvertegenwoordiger in de raadgevende opiumcommissie veertien jaar een steunpilaar in de moeilijke bestrijding van het euvel der verdoovende middelen, een man die nimmer de oogen sloot voor de grenzen van het mogelijke en de aanspraken van het wenschelijke. Met bijzonderen eerbied noem ik Van Rees, twaalf jaar lang lid en voorzitter der permanente mandatencommissie die onbetwist de stevigste bijdrage heeft geleverd tot het telkens verbazingwekkende groote aanzien der mandatencommissie als onpartijdige, boven-nationale hoedster van modern koloniaal

bewind. Terecht drong in 1920 — het is goed dien stap niet te vergeten — minister Van Karnebeek er op aan, dat in de toen op de helling staande mandatencommissie een Nederlander niet zou ontbreken: Van Rees werd het volgende jaar door den volkenbondsraad benoemd. Het is geen wonder dat tijdens Nederlands lidmaatschap van den raad (1926-'28) de vertegenwoordiger van ons land als raadsrapporteur voor mandaatzaken optrad. Ten slotte: toen de Lyttoncommissie in 1931 als een onpartijdige deskundigencommissie naar het oosten zou vertrekken, riep zij de hulp als adviseur van Dr de Kat Angelino in, wel wetende zijn diepe kennis van alle uitwendige en inwendige factoren die den strijd in Mantsjoerije beïnvloedden en beheerschten.

In de Internationale Arbeidsorganisatie kwam Nederland als koloniale mogendheid op den voorgrond toen de gedwongen arbeid van inheemschen op de agenda der conferentie voorkwam. Zorg voor Indische belangen, welke door tèn snelle hervorming en door misverstand omtrent de beteekenis van een natuurhuishouding geschaad konden worden, ging met de terbeschikkingstelling van koloniale ervaring, welke juist op dit aangelegen punt rijkelijk ons deel is geworden, hand in hand. Het is uitgesloten dat onze vertegenwoordigers hun nuttige rol, nuttig in het bestrijden van misstand en misverstand, hadden kunnen spelen, wanneer niet Indië in den strijd tegen het euvel der zware, onbetaalde, de inheemsche maatschappij vernielende heerediensten voor groote werken van niet-plaatselijk belang, wanneer niet Indië ook op dat punt thans een behoorlijken staat van dienst had kunnen toonen.

Op die arbeidsconferenties bevonden zich in de regeeringsdelegaties achtereenvolgens twee Europeesche leden uit Indië en twee Indonesische leden, in de werknemersdelegatie één, die allen den naam van Nederland en Indië hoog gehouden hebben.

Hebben we aldus ons aan de volkengemeenschap duidelijk als koloniale mogendheid getoond in allerlei concreten kolonialen arbeid, helaas is daarbuiten die hoedanigheid wat versluierd gebleven, hebben we Indië meestal geheel in Oost-Azië gelaten. Het gaat dan om de teekening van het volkenbondslidmaatschap van het Koninkrijk op zich zelf. Vooreerst wordt onze jaarlijksche bijdrage aan de bondsgemiddelen berekend als ware het Koninkrijk slechts een klein land aan de Noordzee. In de tweede plaats nemen zelden Indische vertegenwoor-

digers een plaats in de Nederlandsche delegatie naar de assemblée in, en bij zeer hooge uitzondering Indonesische leden. Voor mijn besef ligt daar in drie opzichten een zwakte. In de eerste plaats, omdat — het is wel hoop ik genoegzaam gebleken, — onze internationale rang voor een goed deel voortkomt uit onze koloniale positie; het schijnt dan niet goed, dat in een internationaal gezelschap, zooals de jaarlijksche assemblée van den volkenbond bijeenbrengt, niet overduidelijk door onszelf getoond wordt dat het Koninkrijk der Nederlanden heel wat meer is dan Nederland alleen, en niet ook ginds te Genève art. 1 der grondwet een levende werkelijkheid zou zijn. In de tweede plaats, verbonden met het zoo juist opgemerkte, heeft Indië er een gerechte aanspraak op, dat het ook internationaal leert denken en voelen en dat het naar zijn bekwaamheden deel neemt in de internationale rechtsorganisatie, waartoe het Koninkrijk behoort. En in de derde plaats: de universaliteit van den bond, een geliefd onderwerp tegenwoordig, kan m.i. niet alleen zich uiten in het lidmaatschap van zoo goed als alle staten (ook zelfs wanneer zij passieve of tegenstrevende leden zouden zijn); de universaliteit heeft toch wijdere betekenis, nl. het betrekken in den Volkenbond van alle rassen en godsdiensten.

Misschien heb ik U met deze schets, hoe onvolledig dan ook, der soms adembenemende snelle ontwikkeling niet een rustig diorama maar wel een groengeelroode kaleidoscoop vertoond. Laten we thans een oogenblik schouw drijven over het netwerk van onze internationale verbindingen als koloniale mogendheid.

1e. Geografisch-politiek is Nederlands positie in het oosten uniek. Indië ligt als een brug tusschen Engeland, Voor- en Achter-Indië en Australië, dwars tusschen twee zoowel politiek als moreel vrij sterk verbonden leden van het Britsche Gemeenebest van Naties. Indië ligt voorts vlak bij het Oost-aziatische stormcentrum. Singapore, vanwaar men Riau ziet en Sumatra vermoedt, vooruitspringend tot vlak bij het hart van den archipel, is het eene zichtbare teeken van die ligging van Indië. Het andere teeken vinden we in de olie-produceerende landstreken waaruit Japan zulk een hoog percentage van zijn buitenlandsche petroleumvoorziening betreft. In den archipel worden drie bundels handelslijnen der wereld saam-

geknepen in nauwe doorgangen. Wij allen beseffen welk een verantwoordelijkheid op het Koninkrijk rust voor handhaving en beveiliging van den vreedzamen handel, tot handhaving en beveiliging van den vrede door de verzekering van de integriteit van Indië. Er zijn naast het Panamakanaal en het Suezkanaal weinig gebieden ter aarde zóó gevoelig gelegen als Indië. Nederland, in de wereld een „kleine” mogendheid, is poort- en sluiswachter zoo goed als de Vereenigde Staten en Engeland, en moet den vrede dragen als groote Oostaziatische mogendheid. Het besef dat Nederland als het spant die taak op den duur niet alleen kan volvoeren, leeft bij ons algemeen. Daarom is een collectief veiligheidsstelsel voor Nederland in Indië een levensbehoefte. Geen ander land ter wereld verkeert in een positie als die het Koninkrijk in Oost-Azië inneemt. ¹⁶⁾

Uit deze gevaarlijke politieke ligging volgt de verplichting overal in den archipel te zorgen voor effectief gezag, te land en te water. De les van 1898 en volgende jaren is nog van belang. Hier ligt één der aspecten van het Nieuw-Guineevraagstuk.

2e. Demografisch-politiek is Nederlands positie in het oosten uniek. Door de bontgeschakeerde samenstelling zijner bevolking, bontgeschakeerd in ras, godsdienst, uitkijk, is Indië verbonden met de groote wereldvraagstukken van onzen tijd. Eenige voorbeelden slechts.

Door de bedevaart naar het Heilige Land der moslimsche geloovigen staat Indië in voortdurend rechtstreeksch contact met de Arabische wereld; in Mekka en Cairo liggen geestelijke beweegkrachten van Indië. Een omwenteling der dingen als de Wahabitische overwinning in Arabië teweeg bracht (1924 e.v. jaren), raakte ook de Mohammedaansche bevolking van Indië. De Palestijnsche moeilijkheden beroerden natuurlijk allereerst de Arabieren in Indië, maar ook Indonesische kringen interesseerden zich voor het lot der geloofsgenooten in het Nabije oosten. De botsing tusschen west en oost, welke in Palestina vuur ontstak in de gemoederen, laat ook Indië niet onverschillig en raakt dus zijdelings Nederlands positie. Om al die bewegingen en beroeringen zijn het Nederlandsche gezantschap te Djidda en het vice-consulaat in Mekka van bijzonder belang ¹⁷⁾, de eenige buitenlandsche vertegenwoordiging van het Koninkrijk, waarvoor Indië den Nederlandschen zaakgelastigde, den Indonesischen, immers moslimschen

viceconsul en het verdere personeel levert. Ik mag hier wel even onderstrepen, in welk hoog aanzien in het Wahabitische rijk deze vertegenwoordiging steeds gestaan heeft en op gezag van mededeelingen van bevoegden de uitnemende diensten van verschillende inheemsche viceconsuls en consulaatsartsen gedenken.

Meer nog dan uit het westen over den Indischen oceaen komen uit het oosten over den Grooten oceaen de diepste stroomingen van wereldpolitiek Indië binnen en brengen ze bevolkingsgroepen van Indië in beweging. Hoezeer de Indische Chineezen ook door traditie, geboorte, opvoeding, bedrijf, beroep en belangen aan Indië in de eerste plaats verbonden zijn, de nooden en de ellenden van het stamland spreken onweerstaanbaar tot het gemoed der Chineezen in Indië, tot al hun verschillende groepen. De in aantal toegenomen Japansche groep ondergaat de uitwerking der Oost-aziatische conflicten niet minder. Nederlands positie is rechtstreeks bij zulke antagonismen betrokken.

Dan Voor-Indië! Oude Indische beschaving heeft heele stukken van Indonesië gedragen en bevrucht. Het besef daarvan wordt in de beide landen levendiger. Reeds daarom zou niemand zich kunnen verwonderen over de belangstelling welke Indonesiërs voor India voelen. De wederzijdsche aanrakingen, ook de sociale, worden veelvuldiger. In Ned.-Indië bestaat bij de ontwikkelde standen der bevolking ook, het spreekt van zelf, de grootst mogelijke belangstelling voor den gang in verleden en heden van de emancipatie van het Indische rijk. Niet te vergeten: door Christendom en Islam, wereldgodsdiensten van de beide Indiën, door christenzending en moslimsche Ahmadijah worden aanrakingen veroorzaakt en banden gelegd welke Indië met weer een ander stuk buitenland verbinden.

Het vraagstuk van den gang naar zelfstandigheid staat in het geheele oosten, van Middellandsche zee tot Grooten oceaen hoog op brandende in de wereld. Alle bevolkingsgroepen in Indië, inheemsch, Nederlandsch, Chineesch, Arabisch zien er naar op en vragen zich af wat het voor hun toekomst teekenen kan. Bij de vragen van gezag en vrijheid, welke de emancipatie opwerpt, is Nederlands internationale verantwoordelijkheid rechtstreeks betrokken.

Zoo zien we, hoe ieder groot vraagstuk, dat in onze dagen van het oosten uit de wereld bezig houdt of verontrust, ook een of

andere bevolkingsgroep in Indië raakt of in beroering brengt. Liggende tusschen twee deelen van het oosten in, met beide door de gansch eigenaardige samenstelling zijner bevolking verbonden, ondergaat Indië de bewegingen van het geheele oosten op een wijze als geen ander land.

3e. Economisch-politiek is Nederlands positie als koloniale mogendheid uniek. Want waarom is Nederlands i n t e r n a t i o n a l e positie zoo nauw betrokken bij het probleem der emancipatie, veel nauwer dan die van Engeland bij de vrijmaking van Voor-Indië? Waarom bij de Japansch-Chineesche tegenstelling? Omdat Indië sterker dan eenig ander koloniaal land is een internationaal immigratie- en beleggingsland, sterker ook dan eenig ander is producent voor de wereldmarkt. De wereldhuishouding, zooals die zich voordoet in de nationale huishoudingen der bij Indië's economie betrokken vreemde landen, grijpt diep in Indië in. Ik heb daarop al gewezen. Dit valt hier in het bijzonder op te merken: die groote buitenlandsche belangen in Indië leggen aan Nederland, belast met het buitenlandsch beleid voor Indië, een gevoelige verantwoordelijkheid op. Wellicht bij geen andere gelegenheid is ons dat duidelijker getoond, dan bij de niet gerechtigde poging, van Amerikaansche zijde in 1920—'21 aangewend tot inmenging in onze petroleumpolitiek op Sumatra. ¹⁸⁾

Een belangrijke Britsche commissie van liberale industriëlen ¹⁹⁾ heeft in 1928 gemeend tot het Engelsche publiek de waarschuwing te moeten richten, „that (the) control of the vast regions (of the Crown Colonies and protectorates) is only endured by the world as a whole, because the traders of all nations are admitted to them on equal terms”. Kon het Britsche wereldrijk zich misschien nog veroorloven de waarschuwing ter zijde te laten, mij lijkt het dat zij duidelijk de grens aangeeft tot waar een nauwere economische samenwerking tusschen Nederland en Indië gaan kan.

Een nieuw thema doet zich in ons internationaal-economisch beleid in het oosten met kracht hooren. De industrialisatie van het oosten, ook die in Indië zelf, stelt het vraagstuk der open-deur-politiek in nieuw licht, zoowel aan de buitenzijde als aan den Indischen kant der deur. Japans economische expansie, een verbijsterend aspect der oostersche industrialisatie, stelt te dezen de moeilijkste vraagstukken, welke ons sedert de handelsconferentie van Batavia in 1934 niet meer loslaten.

Weer ontdekken we in de internationale positie van Nederland, belast met Indië's buitenlandsch beleid, een aantal gevoelige plekken en een kiesche verantwoordelijkheid.

4e. Ten slotte: in sociaal-politiek opzicht trekt Nederland als koloniale mogendheid de internationale aandacht. Nu op een anderen grondtoon: want terwijl in de drie voorafgaande onderdeelen dier positie sprake was van een duidelijken, rechtstreekschen internationalen plicht, voortvloeiende uit een gegeven ligging, een gegeven bevolking, uit de wereld-economie, en het dus ging om een van buiten af opgelegde taak, staan we hier voor een hoofdzakelijk autonome, overwegend spontane werkzaamheid.²⁰⁾ Nederlands koloniale welvaartspolitiek, zooals daareven besproken, is niet aan een verdrag of andere uitwendige oorzaak ontsprongen; maar uit den door vooruitziende Nederlanders gestelden eisch van onbaatzuchtig bestuur en goede rechtspraak en uit hun spontane erkenning van het sociale en humane element in modern koloniaal beleid.

Het is naast een faire open-deur-politiek vooral dit laatste element van ons koloniaal beleid, dat onze internationale positie als koloniale mogendheid bepaalt. Men moge tegenover de onweersprekelijke nadeelen van perfectionisme toch vooral ook de lichtzijden van onze, nog zoo jonge, koloniale welvaartsstaatkunde goed blijven zien. Ik geef U slechts een paar voorbeelden om dézen invloed van Indië op Nederlands internationale positie duidelijk te maken. Ons stelsel van opiumbestrijding wordt, afgezien van het storten in de algemeene middelen der groote opiumbaten in tijden van opleving, zeer gewaardeerd. Een der leden van de opiumsectie van het volkenbondssecretariaat vertoefde in 1931 op Java om het zelf te zien. De volkenbondscommissie tot bestudeering van de bestrijding van den vrouwenhandel in het Verre oosten toonde groote waardeering voor wat in Indië te dien aanzien was bereikt; de uit haar rapport voortgekomen conferentie werd verleden jaar te Bandoeng gehouden. De volkstelling van 1930 is in het oosten eenig in haar soort gebleven door de momenttelling en men bewondert de mooie uitwerking van de verkregen gegevens. Het onderwijs in Indië trekt de aandacht der Amerikanen, die toch zelf in de Philippijnen met onderwijs aan een oostersche bevolking rijke ervaring hebben opgedaan; zoo zond het Rosenwaldtfund in 1932 een studiecommissie naar Indië, vroeg men in 1934 den afgetreden di-

recteur van onderwijs uit Indië prof. B. J. O. Schrieke naar de Vereenigde Staten te komen tot het geven van advies in zake negeronderwijs.

Het is geloof ik niet te boud gesproken te zeggen, dat het buitenland — het valt me vaak in de mandatencommissie op —, groote waarde hecht aan en aandacht heeft voor de uitkomsten van Nederlands ervaring in Indië, dat Nederland als koloniale mogendheid een grooten naam draagt, grooter dan wij zelf somtijds begrijpen.

Deze geëerde positie wordt ons door de connectie met Indië geschonken; ze wordt zonder twijfel versterkt door het feit dat het Koninkrijk geen machtsfactor in de wereldpolitiek is en geen machtsdoeleinden nastreeft. Een klein land met een geweldige taak in een der onrustigste en gevoeligste deelen der wereld, dat is de unieke positie van Nederland.

Op het feest van een hoogeschool, en nog wel eene met zoo-veel banden aan Indië verbonden, zou het laakbaar moeten heeten niet Uw aandacht ook te vragen voor het kleurig beeld van Nederlands optreden in de internationale wetenschap van het oosten. Want op dat prachtige veld van geestelijke werkzaamheid heeft Nederland, dank zij de connectie met Indië, een internationale positie verworven.

In de sfeer van Wageningen past het dan in de eerste plaats te wijzen op de internationale beteekenis van den arbeid, door Nederlandsche werkers in de theoretische en praktische natuurwetenschap betreffende Indië verricht. Doch we zullen daarbij nimmer mogen vergeten, hoeveel we te danken hebben aan voortrekkers en medewerkers uit den vreemde. Als één uit velen zij Junghuhn hier herdacht. *)

Onze gedachten gaan thans van zelf het eerst naar den Buitenzorgschen Plantentuin, ²¹⁾ den lusthof vanwaar Indië's plantkundig onderzoek (in de wijdsten beteekenis) en de verbetering en ontwikkeling van den landbouw zijn uitgegaan. Welk een naam heeft niet de Plantentuin in de wereld! Treub leidde den stroom van buitenlandsche onderzoekers naar den tuin; in 50 jaar trok zijn vermaarde vreemdelingenlaboratorium

*) Ik ben mij maar al te goed bewust me in het volgende als een slecht schoenmaker niet bij mijn leest te houden. Gelukkig waren de hoogleeraren Flu en Lam te Leiden en Dr O. de Vries te Groningen zoo vriendelijk me hulp te verschaffen, waarvoor hartelijk dank.

187 vreemde studenten en onderzoekers. De bergtuin van Tjibodas heet eenig in de wereld.

Rond den Plantentuin is Buitenzorgs over de wereld bekende wetenschappelijk apparaat opgebouwd, waaruit de fundamentele werken kwamen, die mede Nederlands naam op dit gebied gevestigd hebben. Toen ik verleden jaar met den Engelschen minister van koloniën, Ormsby Gore, kennis maakte, barstte hij weder los in bewondering over het wetenschappelijke werk der Nederlanders ten behoeve van den tropischen landbouw. Pasoeroean met zijn uitgestrekte proefvelden en zijn prachtige veredelingsarbeid is een naam ver buiten de Indische landen en zeeën bekend ²²). De naam Van Harreveldt worde hier met dankbaarheid genoemd. Het rubberproefstation, vooraanstaand in studie en contrôle van latex en rubberbereiding en in veredelingsarbeid behoort hier mede vermeld te worden.

Het is ondoenlijk volledigheid te betrachten. De oliepalm b.v. stamt uit Afrika, doch de nieuwe betere zaden levert thans Indië. De kinacultuur geeft Indië een prominente plaats; de genadegaven der natuur stelden menschenwerk in staat om Tjinjiroean tot een in de tropische wereld geëerd centrum te maken.

Ook op ander natuurwetenschappelijk gebied schonk de band met Indië ons Nederlanders gelegenheid baanbrekend werk te verrichten. Ik herinner U slechts aan de Bosscha-sterrewacht, aan Dubois' richtinggevenden praehistorischen arbeid. Ten onmiddellijken bate van millioenen werkt de vulcanologische dienst der overheid, die mooie, in den letterlijken zin dag en nacht wakkere dienst, wiens advies onlangs is ingeroepen ten behoeve van het zwaarbeproefde Australische mandaatgebied Nieuw-Guinee. Ik doe slechts grepen.

Dienst ten bate van millioenen: de Nederlandsche medische wetenschap vond in Indië een verrassenden bloei. Eykman, winnaar van den Nobelprijs, Grijs die vandaag hier in Wageningen met dank genoemd wordt, baanden den weg voor de verlossende vondsten van Jansen en Donath, en voor de studie, in samenwerking met De Langen, van de voeding der inheemsche bevolking. Studies die Nederlands wetenschappelijke naam opluisteren. Denken we verder niet vanzelf aan Otten's pestvaccin, aan de voorafgaande pestbestrijding waarnaar vreemde bezoekers komen kijken? of aan den arbeid van Kuenen en Schüffner ter Oostkust van Sumatra, of aan de

heilrijke activiteit van het Indische Pasteur-instituut, dat vooraan staat in het gelid van dgl. instellingen in de wereld. Stappen we nu over op het veld der geesteswetenschap, dan is het uitzicht niet minder boeiend. *)

Toen, na een inzinking in de achttiende eeuw, de beoefening van de semietische talen en den Islam ²³⁾ weder herleefde in de negentiende, was deze opbloei voornamelijk aan de connectie met Indië te danken. Vele namen van toegewijde werkers, afgestorvenen en levenden komen voor den geest. Ik weet dat niemand gekwetst wordt, als ik U alleen den geweldigen Snouck Hurgronje eerbiedig in de herinnering roep, wiens ontzagwekkend weten en grenzenlooze onderzoekingszin door en in Indië hun rijkste materiaal hebben gevonden, en Nederlandsche wetenschap vooraan hebben gebracht in de wereld. De uitgave bij Brill te Leiden van de groote Encyclopedie van den Islam, in 1895 onder hoofdleiding van Prof. Houtsma van Utrecht gesteld, en die van de Concordances et Indices de la tradition musulmane zijn de tastbare bevestiging van het gezegde. Het Oostersch Instituut geniet vermaardheid ver buiten de grenzen.

De Hollanders waren langen tijd de eenigen, die de Indonezische talen ²³⁾ bestudeerden, eerst voor den handel, later voor zending en zuivere wetenschap. Ook hierin inzinking in de achttiende eeuw, herleving in de negentiende eeuw. Wederom is het één man, in wien een gansche groep van werkers herdacht moge worden, Kern, wiens arbeid dezen tak van wetenschap in Nederland, ja in gansch de wereld opnieuw deed uitbotten. Hij leeft voort in het Instituut-Kern te Leiden, aantrekkingspunt voor vele buitenlanders.

Men mag zeggen, dat onze arbeid op de velden der sinologie en japanologie ²³⁾ internationale beteekenis heeft. Doch tot den jongsten tijd heeft hij in slechts lossen samenhang met Indië gestaan. Schlegel en De Groot vestigden onzen naam. De laatste jaren zijn te Leiden, waar nu een prachtig sinologisch instituut het centrum vormt, herhaaldelijk vreemdelingen in die takken van wetenschap komen studeeren. Onze professoren worden in den vreemde met leeropdrachten belast. Ook het internationale sinologische tijdschrift T'oung Pao wordt bij Brill te Leiden uitgegeven.

*) In het volgende zijn inlichtingen verwerkt van de hoogleeraren Duyvendak, Krom en Wensinck te Leiden, waarvoor ik hun hier dank betuig.

Bij internationale samenwerking op het gebied der Indische (in den ruimsten zin) archaeologie heeft Nederland de leiding. Voorindiërs komen hier archaeologie studeeren, waar ze dat beter kunnen doen dan in Engeland; Franschen, voor Indochina bestemd, worden hier gedetacheerd. De *Annual Bibliography of Indian Archaeology* is een uitgave van het Instituut-Kern onder Nederlandsche redactie. Buitenlandsche beoefenaars dezer wetenschap, Europeanen en Aziaten, zijn onze taal gaan leeren om de boeken over archaeologie en oude geschiedenis van den archipel te kunnen lezen.

Veel jonger dan de wetenschappelijke beoefening van de oostersche talen en geschiedenis blijkt in ons land de studie van het oostersche volksrecht. Al moge het adatrecht van Indonesiërs en Chineezers ons thans in zijn bouw en hoofdzaken klaar voor oogen staan, de studie van oostersch volksrecht in het algemeen schijnt in ons land nog in de kinderschoenen te staan. In andere landen deelt zij dat lot. Het is voor ons Nederlanders plicht van dankbaarheid Van Vollenhoven te eeren als den ontdekker van het adatrecht²⁴); hij heeft het oostersche volksrecht tot een object van geëerde wetenschap verheven, bij ons en in den vreemde. Het was de Leidsche adatrechtstichting, die de beoefening van dezen tak van wetenschap in andere landen van het Indonesische rechtsbekken stimuleerde. In 1931 werd de Parijsche *Salle de travail d'ethnologie* op voorstel en aandrang der Leidsche stichting aangewezen als centraal laboratorium voor de studie van buiten-europeesch volksrecht. Als nu onlangs in Zuid-Afrika de behoefte gevoeld wordt van studie van het gansch verwaarloosde volksrecht der Bantoes in de Unie, wendt men zich tot Nederland om voorlichting.

Het wetenschappelijk leven van Indië, jonger dan dat van Nederland, heeft tot de ontplooiing van Nederlands activiteit krachtig bijgedragen. Meer en meer gaat Indië in de wetenschappelijke wereld een eigen plaats bekleeden, mede dank zij het wetenschappelijke werk van „Indiërs” zelf, en der instellingen van hooger onderwijs welke in Indië worden gevestigd. Laten we hier vooral niet vergeten te gedenken het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, het oudste instituut van dien aard in Oost-Azië, welks 150-jarig bestaan, nu juist 10 jaar geleden, opgeluisterd werd door de aanwezigheid van tal van geleerden uit dat deel der wereld. Nederland is aldus op tal van velden van oostersche weten-

schap tot bloei gekomen en bekleedt een roemrijke internationale positie. Deze zou ondenkbaar zijn zonder onze verbondenheid met Indië. In die verbondenheid lag de schoone kans tot arbeid en ontplooiing. Die positie zoude even ondenkbaar zijn, als niet voortrekkers in overgave aan hun ambt, maar hoe velen niet ook gedreven door innige liefde en belangstelling tot Indië! in onverflauwde toewijding aan hun taak die gelegenheid, welke Indië aan Nederland biedt, hadden aangegrépen. Velen hunner stichtten een werk aere perennius. Moge het Indië en Nederland gegeven worden dat een nieuwe generatie met liefde en toewijding aan dat werk voortarbeidt, hier en ginds.

Ik mag Uw aandacht niet te lang meer in beslag nemen voor de bevestiging van onze positie in internationale vereenigingen en congressen. Slechts op twee voorbeelden moet ik bepaaldelijk wijzen. Het eerste is het Internationaal koloniaal Instituut, waarin sedert de oprichting de Nederlandsche groep een belangrijke rol gespeeld heeft, zich o.m. uitend in vruchtbare prae-adviezen. Het andere voorbeeld betreft meer bijzonder onze positie in den Grooten Oceaan: het Institute of pacific relations gaf in de jaren vóór onze toetreding meermalen te kennen de afzijdigheid van Nederland als een zwakte te gevoelen. Die afzijdigheid, te wijten dunkt mij aan onvoldoende besef en van onze verantwoordelijke positie in de koloniale wereld en van onze eigen waarde, heeft helaas langer geduurd dan wenschelijk geweest ware. Nu we tot dat instituut van studie van Pacific-vraagstukken en van volkentoenadering zijn toegetreden (1933), is het een eereplicht daarin onzen internationalen naam te bevestigen door het beste te geven uit onzen schat van ervaring.

Door zoo te spreken over wat wij, wij Nederlanders, gedaan en bereikt hebben in en door Indië stel ik me bloot aan het verwijt U te voeren op het pad der hoovaardij en der geestelijke gemakzucht. Daarom vraag ik U nogmaals, te bedenken dat een vergelijking nimmer absolute waarde heeft. Als we in den kring der volken een belangrijke plaats als koloniale mogendheid innemen, is daarmee bewezen dat we doen wat we schuldig zijn? Zullen we ons behaaglijk koesteren in de

glorie, welke een vorig geslacht voor Nederland verworven heeft en meenen, dat we er nu zijn? Dat zij verre. Buitenlanders overladen ons soms met dommen lof; we kunnen daaronder onze nuchterheid bewaren. Laat ons onszelf niet in voldaanheid verheffen gelijk de wetgeleerde in de synagoge uit de gelijkenis. Ziende op de plaats welke Nederland als koloniale mogendheid is toegefallen, kunnen we te sterker voelen de groote dankbaarheid voor de prachtige taak welke ons in en door Indië is gelegd op de schouders, de groote bewondering jegens hen die ons volk in zijn kolonialen arbeid zijn voorgedaan en geleid hebben, kunnen we ons nog dieper bewust worden van onze groote verantwoordelijkheid en beseffen welke inspanning door Indië van ons gevraagd wordt. Er valt nog een geweldig werk te verrichten!

Laten we, wanneer we Nederlands werk in oogenschouw nemen, toch vooral ook duidelijk zien het aandeel daarin door de landskinderen van Indië genomen. Een paar maal mocht ik U wijzen op Indonesiërs, bij ons internationale optreden betrokken. In den arbeid, welke mij ter Algemeene Secretarie in het belang van Indië's internationale aanrakingen werd toevertrouwd, genoot ik den bijstand van een inheemsch jurist die thans secretaris van het gouvernement is geworden. Ieder die in Indië met open oogen heeft rondgekeken, kent die ongetelde, stille helpers uit Indië's bevolking die onzen leidslieden ter zijde staan; die bescheiden mantri's, schrijvers en andere beambten, die een onopvallenden arbeid staag en trouw verrichten. Beseffen we voldoende hun onontbeerlijke hulp? Mij trof het zeer te zien, hoe bij de verwerking van de gegevens der laatste Indische volkstelling de ponsers haast feilloos de millioenen opgaven op kaart brachten. Hoe kunnen wij werken zonder de laboratorium- en proeftuinbeambten? de vulkaanwakers? zonder den bijstand van inheemsche onderwijzers, ambtenaren en hoofden, om hen alleen te noemen, niet alleen in het ambtswerk, maar ook bijv. bij de verzameling van gegevens van adatrecht en inheemsche talen? drijft niet het welslagen van den mooien dienst der volkslectuur op de toewijding van zijn inheemsche personeel en van de bibliotheekbeheerders? Zij allen hebben recht op onze waardeering en dankbaarheid.

De organisatoren van dezen leergang hebben onzen blik willen verscherpen op hetgeen Nederland en de Nederlanders aan Indië danken. Nu hebben we gesproken over werk van

Nederland in en voor Indië. Daartoe leidde het onderwerp, immers hoofdzakelijk op het terrein van buitenlandsch beleid en internationale aanrakingen liggende; eerst na het bereiken van een zekere mate van inwendige zelfhandeling is voor een koloniaal land een begin van deelneming aan internationale verzorging van zijn belangen mogelijk. Doch de oude eeuwenlange verhouding van Nederland en Indië is grondig gewijzigd en we zien onder onze oogen een nieuwe relatie groeien. Het is niet meer Nederland alleen, dat een internationale positie bezit, doch het Koninkrijk, in welks buitenlandsch beleid de Nederlandsche regeering en parlement de internationale verantwoordelijkheid dragen, Nederlanders voorshands de leidende functies uitoefenen, meer en meer evenwel met de hulp van menschen uit Indië zelf.

De taak, welke op de organen van het Koninkrijk in de internationale gemeenschap rust, werd hoop ik in de voordracht duidelijk. We zagen de vanzelfsprekende taak, rechtstreeks berustend op geografische, politieke en economische gegevens, uit het feit dat Nederland en Indië verbonden zijn geworden. Daartoe behooren de handhaving van Indië's territoriale integriteit, de handhaving van een rechtsorde binnenslands, een gerechte behandeling van den vreemdeling, de ontginning van Indië's bodem. Daarnaast bespeurden we een werkdadigheid uit innerlijke aandrift, ontspringende aan gevoel van verantwoordelijkheid voor een land en bevolking in volle ontplooiing van materiele en geestelijke gaven, ook zonder andere belooning dan die van een goed geweten. Die spontane, niets vragende houding kan ook in de uitvoering van de van buiten af opgelegde taak aangenomen worden. Zij eerst maakt Nederland ook geestelijk een koloniale mogendheid van den eersten rang, zoo wordt Nederlands internationale positie verhoogd.

Wij kunnen onze positie alleen behouden bij inspanning van alle krachten en in volledige overgave aan de groote taak. Het is een voorrecht daarover tot U, dames en heeren studenten, te hebben mogen spreken. Want nooit, neen nooit kunnen Nederland en de Nederlanders genoeg voor Indië doen.

AANTEKENINGEN

- 1) Colenbrander, Koloniale geschiedenis, deel II, blz. 141.
- 2) Vgl. ook Bruins, De economische en finantieele toestand van Nederland, in De Gids 1923, deel IV, blz. 82 e.v.
- 3) In de meeste mandaatgebieden is dit het geval.
- 4) Vgl. het artikel „Colonies” in de beroemde Fransche „Encyclopédie” van voor de Fransche revolutie.
- 5) Johan de Witt b.v. had niets geen belangstelling voor Indië, vgl. Japikse, Johan de Witt, blz. 94-95.
- 6) Vgl. de onderhandelingen met Spanje 1608 en 1633, met Engeland 1619 en 1623. Gosses-Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland, blz. 98, 139, en 110.
- 7) Colenbrander, Koloniale geschiedenis, deel II, blz. 321 e.v.; vgl. Frankrijks bedoelingen omstr. 1785, Gosses-Japikse, Handboek tot de koloniale geschiedenis van Nederland, blz. 350.
- 8) De Groots eerste aanraking met Indië beschreven door Fruin, Een onuitgegeven werk van Hugo de Groot, in Verspreide Geschriften, deel III; en door Van Vollenhoven, De drie treden van het volkenrecht, in zijn Verspreide geschriften, deel II, blz. 416 e.v., vgl. deel I, blz. 411, 414.
- 9) Buitenlandsche consuls bleven tot 1855 ontbreken.
- 10) Vgl. Van Kleffens, De internationaalrechtelijke betrekkingen tusschen Nederland en Japan, blz. 23, 204, 261; McLaren, A political history of Japan during the Meiji era, blz. 32-34.
- 11) Colijn in Neerlands Indië, deel II (1912), blz. 4 e.v.
- 12) Vgl. Lugard, The dual mandate in British tropical Africa.
- 13) Zie Damsté, Drie Atjèh-mannen, in Koloniaal Tijdschrift 1937.
- 14) Vgl. Report en Indian constitutional reforms, Cd. 1909, blz. 62.
- 15) Vgl. het denkbeeld eener Zuidzee-entente in § 9 van de mem. v. antw. op hst. III der staatsbegrooting voor 1909.
- 16) Vgl. Van Eysinga, Eenige opmerkingen nopens de noodzakelijkheid voor Nederland om eene zoo sterk mogelijke vloot ook in N.I. te onderhouden, in Verslagen der Marine-Vereeniging 1908-9, no 1; Van Reede, De strategische positie van Ned. Indië, en De Booy, De spanning in het Verre Oosten, in Indisch Genootschap 1929-1930, blz. 1 e.v., en 1933-'34, blz. 319.
- 17) Van der Plas, Les relations entre les Pays-Bas et le Hidjaz, in Annuaire Grotius 1931, blz. 116 e.v.
- 18) Oranjeboek 1920-1, blz. 36 e.v., Van Eysinga in Annuaire Grotius 1921, blz. 3 (Question de Djambi).
- 19) Britain's Industrial future, blz. 374.
- 20) Wel verbinden zich de volkenbondsleden in art. 23 lr. b) van het grondverdrag tot een rechtvaardige behandeling van de inheemsche bevolkingen in aan hun bewind onderworpen gebieden, doch dit

artikellid is in tegenstelling tot de rest van art. 23 nimmer in concrete verdragsbepalingen uitgewerkt; bovendien is de Nederlandse politiek anterior aan deze bepaling.

- 21) Zie Went, 's Lands Plantentuin te Buitenzorg.
- 22) Vgl. b.v. Proceedings of the tenth annual Congress of the South African Sugar Technologists' Association, 1936, blz. 135.
- 23) Vgl. Quatre esquisses détachées relatives aux études orientalistes à Leyde.
- 24) Vgl. zijn boekje De ontdekking van het adatrecht.

INHOUD

	blz.
PROF. DR C. GERRETSON:	
Historische inleiding	7
DR J. B. D. DERKSEN:	
Nederlandsch-Indië als afzetgebied van Nederlandse arbeidskrachten en de werkverruiming in Nederland door Nederlandsch-Indië	25
GOTTFR. H. CRONE:	
De ontwikkeling van de koloniale markten in Nederland	43
PROF. DR H. KRAEMER:	
De cultureele invloed van Nederlandsch-Indië op Nederland	63
MR D. CRENA DE IONGH:	
Nederlandsch-Indië als beleggingsgebied van Nederlandsch kapitaal	95
MR F. M. BARON VAN ASBECK:	
De invloed van Nederlandsch-Indië op de internationale positie van Nederland	115